

6502
Пролетары ўсіх краёў, злучайцеся!

НАШ КРАЙ

ШТОМЕСЯЧНІК

Цэнтральнага Бюро Краязнаўства

— П Р Ы —

ІНСТЫТУЦЕ БЕЛАРУСКАЕ КУЛЬТУРЫ

№ 2 (29) Люты 1928

ГОД ВЫДАЊНЯ ЧАЦЬВЕРТЫ

XVIII
7443

(111)

ВЫДАЊНЕ

Інстытуту Беларускае Культуры

М Е Н С К — 1928

Падрыхтоўка краязнаўцаў.

Стан краязнаўчай справы па БССР, паводле справаздачных матар'ялаў і асабістых нагляданняў, сьведчыць аб тым, што ў сучасны момант можна лічыць перыод арганізацыйнага будавання закончаным. Колькасьць сяброў нашых арганізацый, сувязь між акруговымі і раённымі таварыствамі, стварэньне спрыяючай грамадзкай атмасфэры для краязнаўчай працы—усе гэтыя этапы, з нязначнымі выключэньнямі, можна лічыць ужо пройдзенымі.

З гэтае прычыны вельмі гострым пытаньнем для нас зьяўляецца неабходнасьць замацаваць нашыя арганізацыйныя посьпехі, перайсьці ад формы да зьместу, паглыбіць нашу працу. Не адмаўляючыся ні на хвіліну ад далейшага пашырэньня нашай арганізацыйнай базы, ад ахапленьня яшчэ больш шырокіх пластоў працоўнага насяленьня энтузіязмам краязнаўчага будаўніцтва, мы цяпер павінны высуnúць шэраг пытаньняў, якія датычацца найбольш адпаведнай часткі нашай справы—зьместу краязнаўчай працы. На мясцох часта наглядаецца такія малюнак: разумеючы важнасьць краязнаўчай працы, ня маючы больш патрэбы ў агітацыі, нашы мясцовыя краязнаўчыя арганізацыі ня могуць выканаць пэўную навукова-дасьледчую ці мэтодычную задачу; няма адчуваньня сувязі між краязнаўчай працай і штодзённымі задачамі нашага будаўніцтва ў галінах гаспадарчай і культурнай. Над гэтым трэба задумацца—кожнаму вядома, што страта пэрспэктывы можа пагражаць зрывам нашай працы і ўсё, пабудаванае з такімі вялікімі высілкамі, можа зрабіцца будынкам на пяску...

Трэба сказаць праўду: на мясцох інстынктыўна адчуваюць неабходнасьць больш паглыбленай працы і выяўляюць вялікую зацікаўленасьць да яе—аб гэтым сьведчаць працы па апісаньні мястэчак і раёнаў, інструкцыйна-мэтодычныя даклады на канфэрэнцыях, паступова замяняючыя даклады арганізацыйнага характару і г. д. Але гэтая праца, запраўды краязнаўчая, робіцца вельмі малым лікам арганізацый; зьяўляючыся аматарскай, гэта праца не заўсёды дае адпавядаючы эфэкт і не заўсёды захопляе краязнаўчую масу, якая невыстарчаюча падрыхтавана.

Усе паказаныя моманты, якія даводзіць больш падрабязна няма патрэбы, высоўваюць першачарговую задачу—падрыхтоўку краязнаўцаў.

Падрыхтаваны краязнаўца—гэта, папершае, арганізатар і інструктар працы на месцы; падругое, здольны рабіць самастойна краязнаўчыя нагляданьні і досьледы; патрэчае, здольны звязваць сваю штодзённую працу з краязнаўчай, ня трацячы з віду пэрспэктывы будаўніцтва

краю ў тэй галіне, якая штодзённа яго займае—гаспадарчай, культурнай і г. д. Усе гэтыя бакі па сваёй істоце нагэтулькі звязаны між сабой, што даволі цяжка разьбіць іх на паасобныя часткі: толькі разам узятая яны змогуць даць падрыхтаванага краязнаўцу.

Ці ёсьць у нас у сучасны момант такія працаўнікі?

На гэта мы павінны адказаць: няма!

Наша краязнаўчая маса ў сваёй большасьці складаецца з настаўніцтва. Яно натуральна цягнецца да краязнаўчай працы: Як політычныя мэты і програмна-мэтодычныя задачы школы, так і выпавуны грамадзкай працы—усё гэта штурхае настаўніка да краязнаўства. А між тым, што зроблена нашым масавым настаўнікам на месцы ў сэнсе пабудаваньня праграмы школы на мясцовым матар'яле, на матар'яле акаляючага працоўнага асяродзьдзя? Вельмі і вельмі мала! Мы маем шырокую сетку ўсялякіх агрономічных устаноў і паасобных агрономаў для абслугоўваньня вясковага насяленьня—праца па сутнасьці будаўнічага і разам з тым глыбака краязнаўчага характару! Ці выкарыстоўваецца гэты вельмі каштоўны матар'ял, які набіраецца на працягу шмат гадоў, для паглыбленьня нашых ведаў аб раёне? За выключэньнем рэдкіх выпадкаў прыходзіцца сказаць: не!

Вельмі слаба ўцягнуты ў краязнаўчую справу працаўнікі гаспадарчых органаў, тыя кадры, якія павінны ў кожным кутку нашага краю праводзіць лінію аздараўленьня нашай эканомікі. Тое самае прыходзіцца сказаць аб дактарох і другіх мясцовых працаўніках у розных галінах.

Чым гэта выклікаецца? Калі гістарычныя і політычныя ўмовы разьвіцьця нашага краю, усім досыць вядомыя, могуць даць тлумачэньне, а разам з тым апраўданьне нашай краязнаўчай няпісьменнасьці ў мінулым, дык у сучасны момант умовы настолькі моцна зьмяніліся, што мы павінны падумаць ня так аб гістарычных карэньнях гэтага пытаньня, як аб мэтодах зьнішчэньня заўважаных недахопаў. У першую чаргу трэба звярнуць увагу на той факт, што ўстановаў, якія падрыхтоўваюць нашых краёвых будаўнікоў у розных галінах—пэдагогічныя факультэты і тэхнікумы, сельска-гаспадарчыя акадэміі і тэхнікумы, коопэрацыйныя, чыгуначныя, будаўнічыя і інш.—усе яны мала прывіваюць сваім вучням лёкальны мэтод, неабходнасьць іздольнасьць яго практычнага і навукова-дасьледчага прыстасаваньня. Што гэты мэтод усё больш і больш заваёўвае права грамадзянства, што вынікі яго надзвычайна прыкметны ў прыродазнаўчых і гуманітарных навуках—аб гэтым ня прыходзіцца тут падрабязна гаварыць*). Тут можна спаслацца на посьпехі ў гэтых адносінах Беларускаму Дзяржаўным Унівэрсытэтам, што можна бачыць з артыкулу проф. У. І. Пічэты „Краязнаўства ў Беларускаму Дзяржаўным Унівэрсытэце“ („Наш Край“ № 10 за 1927). Што датычыцца настаўніцкай масы, якая ў большасьці за апошнія гады выйшла з пэдагэгічнага, дык яна амаль нікай краязнаўчай падрыхтоўкі не атрымала; толькі ў апошнім акадэмічным годзе пачалі ўводзіць у навучальныя пляны пэдагэгічнага, ды і не паўсюды, „краязнаўства“. У другіх навучальных установах вышэйшых тыпаў гэтай дысцыпліны няма.

*) Гл. надзвычайна цікавы арт. С. Архангельскага „Локальный метод в исторической науке“ („Краеведение“ № 2 за 1927).

Усё вышэйсказанае даводзіць, што першай працай па лініі падрыхтоўкі краязнаўцаў ёсць уключэнне краязнаўства ў навучальны плян нашых устаноў, у першую чаргу тых, якія падрыхтоўваюць асноўныя краязнаўчыя кадры—настаўнікаў—пэдагугов і пэдаггікумы. Толькі шляхам уключэння краязнаўства, як самастойнай дысцыпліны, для будучага краязнаўцы будзе ясна роля краязнаўства з аднаго боку, як мэтодычнага прынцыпу, які звязвае між сабой розныя нувуковыя і школьныя дысцыпліны, а з другога боку, як формы практычнай працы і грамадзкага руху *).

Для агрономічных і іншых навучальных устаноў, якія падрыхтоўваюць кваліфікаваных спецыялістаў для патрэб народнай гаспадаркі, курс краязнаўства павінен быць адпаведна змененым і дастасаваным да іх спецыфічных запатрабаванняў.

Надаючы вялікае значэнне ўключэнню курсу краязнаўства ў навучальных установах рознага тыпу, мы разам з гэтым павінны падкрэсліць неабходнасць уключэння яго ў скарачаны выглядзе ў тых установах, якія існуюць для павялічэння кваліфікацыі. На розных кароткатэрміновых настаўніцкіх курсах, курсах-канфэрэнцыях і да т. п. у апошні час невялікая колькасць гадзін аддавалася прадмету, які завецца „краязнаўствам“. Але ў гэтым курсе ня было ніякага адзінства. Адны тлумачылі яго, як метод экскурсій, і ілюстравалі гэта адпаведным чынам; другія разумелі яго, як ілюстрацыйны момант пры правядзенні паасобных комплексаў; трэція—як метод выкладання навучальнага матар'ялу для 3 году навучання. Пры такім становішчы рэчаў вынікі былі нязначнымі—нічога з гэтага курсу ня было вынесена новага ў сэнсе мэтодычным; аб арганізацыйных выніках і гаварыць ня прыходзіцца—яны зусім адсутнічалі. А таму неабходна апрацаваць адзіную праграму курсу краязнаўства для кароткатэрміновых настаўніцкіх курсаў, якія арганізуюцца ва ўсіх нашых акругах; у праграме павінны быць дадзены практычныя, кіраўнічыя і мэтодычныя заўвагі настаўніку-краязнаўцу.

Асабліваю ўвагу і ініцыятыву ў справе падрыхтоўкі краязнаўцаў павінна праявіць ЦБК. У сучасны момант на мясцох ужо вылучыліся паасобныя працаўнікі, для якіх краязнаўчая справа зрабілася неабходнай сталай працай. Гэтым працаўніком часам не хапае краязнаўчай асьветы; часта яны збіраюць каштоўны матар'ял, ня маючы магчымасці яго сыстэматызаваць і апрацаваць; часта яны збіраюць усялякія матар'ялы, ня ўмеючы адрозніць каштоўныя ад некаштоўных. Мы думаем, што для працаўнікоў, якія ўжо выявілі актыўную зацікаўленасць да краязнаўчай працы, павінны быць арганізаваны спецыяльныя краязнаўчыя курсы, на якіх яны змогуць атрымаць інструктарскую краязнаўчую падрыхтоўку. Тут яны мелі-б магчымасць азнаёміцца з пастаноўкай краязнаўчай працы ў розных краінах, з прыстасаваннем краязнаўчага прынцыпу ў розных дысцыплінах—тэарэтычна і практычна, з краязнаўствам у справе аховы культуры, з музейнай справай і г. д. Першы выпуск гэтых курсаў даў-бы нам адразу кадр інструк-

*) Паводле нашых вестак, ЦБК у сучасны момант распрацавала і разаслала на разгляд адпаведных інстанцый проект курсу краязнаўства ў пэдаггічных і інш. навучальных установах; аб гэтым прыемце мы будзем гаварыць у наступным № „Нашага Краю“.

тароў-кіраўнікоў мясцовай працы, якая дзякуючы ім значна ажывілася-б. Практыка ЦБК у сваю чаргу дала-б прыклад у справе арганізацыі кароткатэрміновых курсаў-конфэрэнцый (карыстаемся выпадкам падкрэсьліць тут ініцыятыву Студэнцкага Краязнаўчага Т-ва пры БДУ ў справе арганізацыі краязнаўчае студыі).

Арганізуючы і наладжваючы краязнаўчыя інтарэсы дарослых, мы гэтым самым арганізуюваем інтарэсы вучняў. Існуючыя школьныя краязнаўчыя гурткі ў большасці працуюць у нас без належнай сыстэмы дзякуючы адсутнасці падрыхтаваных кіраўнікоў. Між тым якраз краязнаўчая праца можа і павінна быць адной з пануючых форм грамадзка-карыснай працы школы, аб якой так багата кажуць, але да якой яшчэ не знайшлі ключа. Плянаваць і арганізаванасць з пэўнай краязнаўчай мэтавай устаноўкай павінна быць унесена ў справу нашых школьных вучнёўскіх экскурсій, што зноў такі магчыма толькі пры існаванні практычных кіраўнікоў.

Адначасна з падрыхтоўкай краязнаўцаў у шырокім разуменні гэтага слова трэба звярнуць увагу і на задачу больш вузкую і разам з тым надзвычайна сур'ёзную, падрыхтоўку працаўнікоў для ўстаноў. якія захоўваюць нашы культурныя каштоўнасці—для музеяў і архіваў. Апошні час шмат кажуць аб новых задачах музеяў пасьля Кастрычнікавай рэвалюцыі, аб тым, што яны павінны ня толькі ахоўваць, але і прыцягваць шырокія масы да культурнай справы, але ў нас яшчэ вельмі мала музейных працаўнікоў новага тыпу. На мясцох стыхійна ўзьнікаюць краязнаўчыя музеі, якія часта гінуць ня толькі ад адсутнасці памяшкання, але дзякуючы і адсутнасці добрага кіраўніка. Неабходна, каб пры арганізацыі рознага роду спецыяльных курсаў для архіўных і музейных працаўнікоў быў прыняты пад увагу іх краязнаўчы характар, які пачынае з кожным днём адыгрываць у іх справе ўсё большую і большую ролю.

Вось асноўныя лініі ў справе падрыхтоўкі краязнаўцаў. Мы ня вычарпалі ўсіх задач, якія высоўваюцца гэтай сур'ёзнай праблемай. Мы вызначылі тыя задачы, вырашэнне якіх у нашых умовах зьяўляецца неабходным мінімумам для забяспечання нашай працы, для запаўнення яе жывым зместам. Самае важнае: неабходна пакласці пачатак гэтай працы, і чым хутчэй, тым лепш.

Г. Аляксандраў.

3. І. Даўгяла.

Стары Менск.

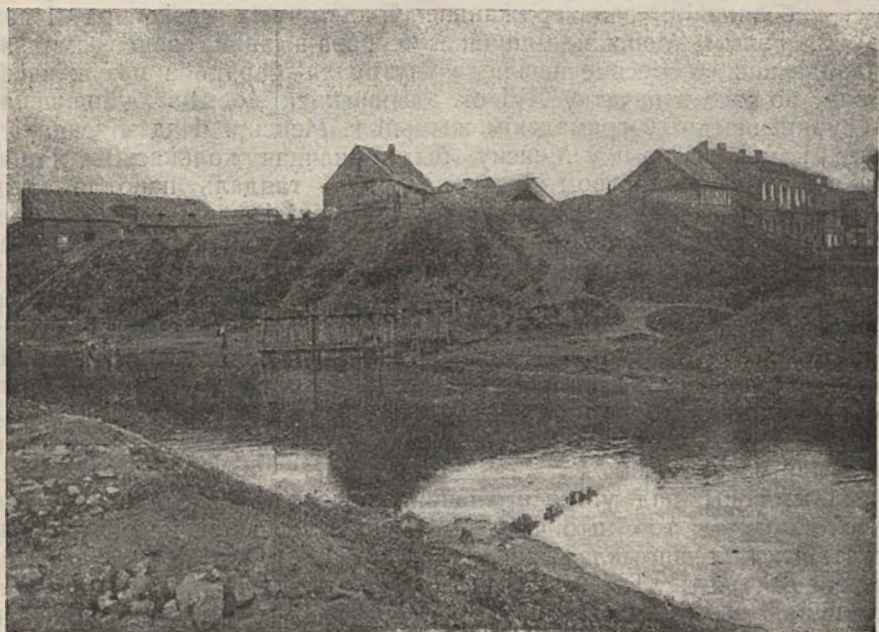
(Менск у XVI ст.).

Менск атрымаў прывілей на майдэборскае права ў той час, калі пачалі наладжвацца зносіны з Масквой пасьля шлюбу вял. князя Аляксандра Казіміравіча з дачкой вял. кн. Маскоўскага Івана III (15 лютага 1495 г.).

Прымаючы пад увагу, што праз Менск пралягаў вялікі гандлёвы шлях: а) праз Лагойск, Барысаў, Воршу, Смаленск у Масковію, або

в) праз Барысаў, Лагойск, Магілёў, Быхаў, Чачэрск, Старадуб—у Масквію і на Украіну, і што апрача гэтага ад Менску (праз Слуцк і Берасьце) ішоў шлях на Валынь і на захад у Польшчу—рэгуляваньне гандлёвае гаспадаркі Менску ў 1499 г. мела надзвычайна вялікае значэньне ў яго далейшым эканамічным становішчы.

Неспакойны і для купцоў небясьпечны час першых двух дзесяцігодзьдзяў XVI ст., калі ішла, амаль што няспынна, вайна з Масквой,—наогул надзвычайна дрэнна адбіўся на разьвіцьці і росквіту эканамічнага становішча Менску.

Фот. І. А. Сербав.

Рэшткі Менскага Замчышча з боку р. Сьвіслачы.

(Гл. плян Менску „Наш Край“ 1928, № 1, стар. 50).

Ад 1523 году маем цікавы ліст вялікага князя Жыгімонта І да сойму. „Усе купцы, як з Вял. Княства Літоўскага, так з Кароны Польскай, Смаленскі шлях зусім пакінулі і ўсякія тавары вязуць да Рыгі. Адсюль дзяржаве вялікая шкода. Чаму сойм павінен зрабіць забарону“. Усе гандляры, пад пагрозай пазбаўленьня тавараў, абавязваліся езьдзіць ня к Рызе, прычым абмінаўся гандлярамі Менск і яго мытніца, а „той дарогаю старою к Маскве на Менск і Смаленск“. Відаць, што гэта зьмена гандлёвага шляху была выклікана вызначанымі політычнымі прычынамі, небясьпекай на ўсходняй мяжы, але ўрад клапаціўся, каб Менск не абмінаўся.

Каб зразумець гэты факт, трэба заўважыць, што ў 1505 годзе места Менскае, паводле хронікі Стрыйкоўскага, спалілі татары, якія

з'явіліся сюды пад кіраўніцтвам хана Менглі-Гірэя. Пацярпела вельмі насельніцтва, хаця татары ня здолелі ўзяць замку Менскага. Відаць, усю злосьць выявілі на мірных жыхарох: места спалілі і захапілі вялікі палон. Пасля-ж уходу татар Менск зараз пацярпеў ад маравой пошасьці.

Гэтага мала. У працягу першых 20 год XVI стагоддзя, калі ішла барацьба з Масквой, Менск быў асяродкам, дзе збіраліся і адкуль накіроўваліся Польшка-Літоўска-Беларускія войскі. Пэўна, далей, вядома, што ў 1508, 1514 і 1519 гадох над Менскам былі і маскоўскія войскі. Усё гэта было перашкодай для гандлю, які і абмінаў Менск.

Эканомічна занепадаўшае места Менскае паклапацілася ў 1517 годзе, каб аднавіць зацверджаньне ўрадам усіх сваіх праў і вольнасьцяў. Гэтым Менскія мяшчане яскрава выявілі сваю грамадскую солідарнасьць. У месьце насьпела ўнутраная барацьба паміж насельніцтвам, бо ўжо з пачатку XVI ст. адзначаліся досыць буйна некаторыя супярэчнасьці ў грамадскім жыцьці г. Менску. Пад мітрапалітам, папамі і манастырамі ў Менску была значная колькасьць мяшчан. Яны займаліся рамяством і на рынку вялі гандаль паводле старых прывілеяў, аднак, усе гэтыя мяшчане не плацілі сярэбшчыны і іншых паплаткаў разам з менскімі мяшчанамі, якія знаходзіліся пад прысудам майдэборскага права, і не давалі падвод. 11 кастрычніка 1522 году вял. князь забараніў магістрату браць з вызначанае катэгорыі мяшчан сярэбшчыну і іншыя падаткі, а таксама і падвод. Магістрат усё-ж такі імкнуўся, каб падаткі на ратушу гэтыя мяшчане плацілі, бо яны займаліся гандлем таварамі як сваёй прадукцыі, таксама скупкай соладу і збожжа па вёсках і прывозілі ў Менск на продаж. 20 мая 1537 г. вял. князь выдаў другі ліст, якім гэта абкладаньне зноў было забаронена.

Прымаючы пад увагу вызначаны падзел па юрысдыкцыі з аднаго боку, і таксама і тое, што ў Менску мела сваю значную маемасьць магнатэрыя (як напрыклад князі—Крошынскія, Одынцовічы, Друцкія-Горскія, Доўманты, Талачынскія, Слушкі, Саламерыцкія і іншыя паны), мы павінны констатаваць, што ў Менскіх мяшчан з-пад юрысдыкцыі права майдэборскага было ня мала конкурэнтаў, якія рамяством і гандлем падтрымоўвалі сваё існаваньне і тым адрывалі ў першых значную частку гандлёвага заробку і, напэўна, нішчылі мяшчан. Але, на агульным дабрабыце места гэта не адбівалася цяжка.

Калі ў 1-й палове XVI стал. Менск цяпеў ад вайсковых падзей, то ў другой палове гэтага стагоддзя ён пацярпеў ад пажараў, у сувязі з якімі гісторык мае некалькі вельмі каштоўных эканомічных праў.

У сувязі з пажарам, зьнішчыўшым у 1551 г. магістрацкія дакумэнты, паміж менскімі мяшчанамі, якія мелі ў сваім уладаньні землі на тры мілі наўколя места, пачаліся непаразуменьні і сутычкі з сумежнымі ўладарамі зямель—князямі, панамі, духоўнікамі і інш. Менскага павету. Апошнія пачалі псаваць старажытныя межы і захопліваць гарадзкія грунты. Мяшчане занеслі скаргу гаспадару. Высланы рэвізор Венцлаў Мікалаевіч, дзяржаўца Скерстамонскі і Росіенскі, абыйшоў і пацвердзіў старыя межы зямельных уладаньняў места і зрабіў поўную рэвізію грунтаў, зямель, сенажаці і лясоў гаспадарскіх, якія Менскія мяшчане мелі ў сваім карыстаньні.

Мэтаі гэтае рэвізіі, апрача таго, было, каб даць Менску уставу, вызначыць узамен падвод—„падводныя пенезі“ і ўстанавіць межы наогул для гаспадарскіх грунтаў.

Бязумоўна, гэта справа ў свой час была вялікім інтарэсам, навіной дня, бо ўскалыхнула ўсе часткі грамадзянства, якое цікавілася зямлёй і гаспадарчымі ўгодзьдзямі. Мяшчане вышлі з старастай і войтам Менскім Васілём Тышкевічам і лянтвойтам Паўлам Тытай. Ад зямлян прымалі ўдзел: князь Іван Доўмант, баяры, падданыя мітрапалітанскіх, замковыя, манастырскія, княскія, баярскія, якія жылі ў Менску. Да іх далучыліся людзі з ваколіц. Сумежнымі з Менскімі мяшчанскімі грунтамі ўладарамі паказаны: на р. Цне князь Крошыньскі, Мікольскі манастыр (пры дарозе Лагойскай і Прылепскай), мітрапалітаў двор (бор Прылепы), манастыр Узьнясенскі і вёскі: Калодзішчы, Чурылава, Маляўкі, Шэйпічы, маёнтак Гатоўскае Служкаў, Селішча-Трэццякова, двор Лошыца князя Талочынскага, двор Менскага войта (сталовы), Лог Срэбры, Сухая Лошыца князя Адынцава (чаму называлася Лошыца Адынцава), двор Сухароўскі пана Куровіча, Брылеўшчына, Пятроўскае, Зарчаны, гарадзішча Барыслаў. Агулам вызначаецца, што Менскія мяшчане, якія карысталіся майдэборскім правам, у XVI ст. мелі вялізарныя грунты і сенажаці.

Далей, паводле гэтага-ж дакумэнту, мы бачым, што ад Менску разыходзіліся ў той час наступныя шляхі: 1) Віленскі праз Цну, 2) да Дубаўлян і Козына, 3) Лагойскі, 4) Прылепскі, 5) Барысаўскі, 6) Гарадзецкі, 7) Друцкі, 8) на Чэрняў брод, 9) Магілёўскі, 10) Пярэжырскі (праз Лошыцу), 11) Слуцкі, 12) Койданаўскі, 13) Тарасаўскі, 14) Ракаўскі.

Паколькі гэтыя ўсе шляхі захаваліся і па сёгонешні час, можна бачыць, на якім добрым шляховым стыку знаходзіўся Менск у XVI ст. Адсюль-жа відаць, што быў шэраг эканомічных умоў, спрыяўшых разьвіццю гандлёвых зваротаў Менскіх мяшчан і злажыўшыхся з даўніх часоў.

У 1552 г. мяшчане атрымалі вял.-княскае зацьверджаньне ўсіх старых прывілеяў (ад 28 сьнежня 1552 г.) і права на ярмаркі ў Менску.

У 1569 г. Менск зноў згарэў, прычым зноў пагарэлі ўсе прывілеі. Таму на Люблінскім сойме, 16 ліпеня 1569 г., было надана Менску новае пацьвярджаньне папярэдніх прывілеяў.

Праз 5 год, у 1574 годзе, Менск таксама пацярпеў надзвычайна ад пажару. Згарэла 600 двароў, 10 правасл. цэркваў і 2 р.-каталіцкіх касцёлкі.

У 1579 годзе Менск зноў гвалтоўна пагарэў.

У канцы XVI ст. (каля 1590 г.) пацярпеў ад пажару замак і зноў пагарэлі прывілеі, якія мела места, чаму ад 20 студзеня 1591 г. мяшчане клапаціліся аб узнаўленьні сваіх прывілеяў.

Гэты павярхоўны пералік сьвязьлівых падзей, якія з такой сталасьцю паўтараюцца, гэты шэраг навальніц, якія выцярпела места Менскае ў XVI стагодзьдзі, яскрава сьведчыць, чаму ў канцы гэтага веку (з 1592 г.) мяшчане і купцы скардзяцца на беднасьць і чаму яны не маглі здолець, каб нават пабудаваць на р. Сьвіслачы млын, на што мелі даўны прывілей. У гэтым 1592 г. Менскія мяшчане, паводле іх хадайніцтва, атрымалі ад Жыгімонта III дазвол, каб пабудаваць на

рэчцы Пярэсьпе, якая ідзе з Камарова балота ў р. Сьвіслач, адзін млын мучны, а другі паперны і, апрача гэтага, другі млын мучны на р. Крупцы, без якіх-небудзь паплаткаў у вял.-княскі скарб.

У гэты-ж час пацверджана права Менскіх мяшчан на пабудову капніцы або васкабойні ў Менску, што сьведчыць аб існаваньні гандлю воскам яшчэ ў гэты час.

Ня глядзячы на заняпалае эаномічнае становішча к канцу XVI ст., грамадзянская сьвядомасьць Менскіх мяшчан зрабіла значную эволюцыю.

Аб гэтым сьведчыць тая мяшчанская ўхвала (або „вількер“), які мы маем ад 1590 году.

Пасьля ўводу майдэборскага права кіраваньне мяшчанскімі справамі ў Менску, у працягу XVI ст., знаходзілася ў руках бурмістраў. Ёх абіралі мяшчане ў працягу кожнага году некалькі разоў. Але мінула стагодзьдзе і 8 лютага 1590 г. рада бурмістраўская зрабіла ўхвалу аб новым парадку абіраньня магістрату, на што згадзілася і паспальства. Сутнасьць ухвалы ў наступным: абіраньне на кожны год асабовага рочнага складу магістрату (2 бурмістры, 2 райцы і 2 лаўнікі) зьменена ўперад ад вясьняня Міколы (9 мая) на больш доўгі тэрмін — тры гады; выбары рабіліся зразу на гэты трохгадовы тэрмін; таксама павінны абірацца 2 бірчых для атрымання падаткаў і 2 шафары. Папярэдняя практыка дазнана шкадлівай, бо вынікала нязгода, недагляд у гарадзкой гаспадарцы і нядобрая забясьпека ратушнае маемасьці і гарадзкіх пажыткаў. Грамадзянства Менску цярпела шкоду і цяжар, і паміж сябрамі гарадзкой рады адбываліся нязгоды і спрэчкі. Відаць, былі і іншыя падставы. Нядарма цяпер ухвалена:

1) каб багатым і бедным, суседзям і наезным купцом, чынілася аднолькава справядлівасьць;

2) каб бунтаўнікі з Менскай рады выганяліся з места, а паспальты чалавек караўся;

3) каб па прыкладу іншых мест вызначалася магістратавым урадоўцам пэнсія: бурмістрам двум па 200 злот. польскіх, бурмістрам, якія будуць засядаць на судах, па 16 кап. грошаў, двум райцам па 3 капы грошаў, а двум лаўнікам па 1 кап. грошаў літоўскіх з Менскіх прыбыткаў у год;

4) на канцы, для пасяджэньняў Менскае рады вызначаны адзін дзень у тыдзень — чацьвер.

Гэты „вількер“ унёс новыя падставы самакіраваньня ў гарадзкое жыцьцё і спрыяў замірэньню ў адносінах паміж меншым і старшым мяшчанствам. Мажліва, што дзеля гэтага да нас і не дайшло звестак аб тэй зацятай барацьбе паміж мяшчанствам, якая ішла ў іншых гарадох (напрыкл., у Магілёве) у гэты час.

У наступным 1591 годзе (12 студзеня) Менску быў наданы гэрб: на блакітным фоне намалявана „благародзіца“ ў зьзяньні, абкружаная шасьцёма анёламі.

Соцыяльна-эаномічная гісторыя Менску за час ад паловы XVI стагодзьдзя да 1606 году досыць добра замалёвана ў прывілеі Жыгімонта III (ад 26 мая 1606 г.). Чаму неабходна спыніцца на гэтым цікавым дакумэнце.

У часы Лівонскай вайны (1559—1561 г.г.), а затым вайны Маскоўскай (1563—1582) самы Менск і насельніцтва яго вельмі пацярпела і дайшло да вялікага зьнішчэння ад пераходаў і кватэр („леж“) жаўнераў і конфэдэратаў. Між тым места было блізка „ку межам чужаземным“, і ў ім звычайна адбываліся вялікія справы дзяржаўнага значэння, соймы і, асабліва, суды трыбунальныя. Мяшчане прасілі паратунку і палёгкі. Паперату ўсяго Менскія гандляры імкнуліся, каб дабіцца абмежавання ўсякіх наезных гандляроў. Дагэтуль, як чужаземныя купцы, таксама купцы з мест і мястэчак Літоўска-Беларускай дзяржавы і Польшчы, мелі вольны гандаль оптавы і ў раздроб. Вырабы шаўковыя, суконныя, турэцкі або венэцкі мухаер (шоўкавыя матэрыі), паркалёвыя палотны і інш. прадаваліся гэтымі купцамі ў раздробіцу, або аддаваліся на шынк. У выпадках протэстаў, яны лёгка знаходзілі для сябе абаронцаў і ахоўцаў і гандлявалі, як жадалі. Для Менскіх гандляроў гэта было конкурэнцыяй, якую яны не маглі дагэтуль зьнішчыць.

У 1606 годзе Менскія мяшчане пачалі хадайнства прад дзяржаўным урадам і атрымалі прывілей, якім гандаль у раздроб быў прызначаны ў Менску выключна мескім купцом. Усе наезныя гандляры маглі прадаваць свае тавары толькі оптам, пад пагрозай конфіскацыі тавараў.

Мала гэтага. Спаміж Менскіх жыхароў татары і мяшчане іншых юрысдыкцый, а не майдэборскага права і яўрэі жыліся таксама гандлем у месце. Цяпер усім гэтым катэгорыям насельніцтва гандаль быў забаронены. У гэтым прывілеі першы раз асабліва падкрэслена, што за Менскам захаваны стары звычай, каб яўрэі тут не вялі гандляў, і ня мелі крам. Нават прыезджыя гандляры былі пазбаўлены права гандлю паміж сабой, апрача толькі ў час кірмашоў, але павінны былі прадаваць свае тавары ў Менску толькі мяшчанам Менскім.

Адсюль мы бачым, што ўжо ў 1606 г. у Менску адбываліся ярмаркі, аб якіх маем успамін у прывілеі 1552 г. і што ў пачатку XVII стал. Менскія мяшчане-гандляры майдэборскага права дабіліся поўнае монополіі на гандаль. Конкурэнтам было забаронена ня толькі гандляваць, але і „мець краму“...

Агульныя эканомічныя дабрабыт Менску ў XVI ст. толькі прыблізна высвятляецца на падставе земскіх падаткаў і, часткай, адначасовых пазык на дзяржаўныя патрэбы, а таксама на аснове лічбы коняй, якія выстаўляў Менск у гэтым сталецці. Гэтыя даныя зьведзены ў наступнай табліцы, у працы М. В. Доўнар-Запольскага „Государственное хозяйство Литовской Руси при Ягеллонах“ (Кіеў 1901 г. дадатак CV). Па суме ўсіх вызначаных падаткаў Менск займае 5-е месца (пасля Вільні, Коўны, Горадні і Берасця) і вельмі мала чым адрозніваецца ад Наваградку, як відаць з наступнае табліцы.

Назва падаткаў	Падатак земскі			П а з ы ч к і				Лік коняй	
Гадз	1529	1534	1551	1561	1563	1565	1567	1513	1552
Гарады:									
	к о п ы г р о ш а ў								
1. Вільня ..	1500	500	500	—	—	—	8000	500	500
2. Коўна ..	300	250	100	—	—	300	1000	50	50

3. Гарадня.	180	100	51	1000	800	400	120	20	50
4. Берасьце	150	200	100	300	600	300	200	150	150
5. Менск ..	50	—	50	500	500	100	150	10	—
6. Наваградак	50	60	60	500	400	200	100	20	20

Каб высветліць эканомічны дабрабыт Менскіх вяхароў XVI ст., звернемся да тэстамэнту (19 мая 1599 г.) Менскай мяшчанкі, пад правам майдэборскім, Варушы Яцукоўны, па мужу Антаневіч. Тут вызначана, папершае, нярухомая маемасьць яе: а) дом у Старым рынку з грунтам, гарадам і надворнымі будынкамі; б) дом другі, новапабудаваны, таксама з грунтам, з будаваньнем і гарадам пры возеры, якое было пад замкам; в) дварэц непадалёку ад м. Менскага над р. Слепней, які быў пабудаваны яе мужам на зямлі, набытай ад розных мяшчан майдэборскае юрысдыкі. Гэтыя абодвы дамы і дварэц мяшчанка Варуша Яцукоўна адказала на брацкія шпіталі пры царкве саборнай і царкве ўскрасенскай.

Далей пры вызначаным дварцы за месцам мелася быдла, засевак збожжа (жыта 10 саяянак).

Была і хатняя маемасьць: піўны кацёл; гарцаў цыновых два; паўгарцоўка адна, паўквартка; цыновых талерак сем; паўміскаў чатыры; трыног; ражон; чарка срэбная (знаходзілася ў закладзе за 3¹/₂ капы грошаў); кубак срэбны, жупан брунатны фалендышовы казацкі з 27 срэбнымі гузікамі; саян брунатны фалендышовы і куртка зялёнага атласу (была ў закладзе ў 5 копах грошаў); дылея фалендышовая брунатная (у закл. у 2 капы грошаў). Апрача гэтага меўся ў яе вайсковы ўбор: зброя, шышакі два, прылбіца адна, зарукае адно.

Мелася аўсу 4 бочкі.

Грошай у гатоўцы знаходзілася ўсяго 7 коп і 54 грошы.

Але ўсё срэбра і вопратка паказана ў закладзе ў розных мяшчан.

Гэты дакумэнт зьяўляецца ўзорным у тым сэнсе, што малое нам досыць выразна жыцьцё Менскага мяшчанства XVI ст. Мяшчане маюць па некалькі дамоў, дварцы за месцам з палеткамі і быдлам, але гатоўкі грашовае няма настолькі, што не хапала на выдаткі бягучага жыцьця якіх-та 15 коп. грошаў (=900 грошаў =каля 200 пудоў жыта). Тым больш ня было грошай на такія выдаткі, як пахаваньне памершага члена сям'і: 36 коп. грошаў (2160 грошаў=каля 400 пуд. жыта) трэба было запазычыць.

Прад намі таксама высвятляецца сьветапогляд гэтае мяшчанскае групы. Яна не знаходзіць нічога лепшага, як аддаць гэтую ўсю маемасьць на грамадзянскую справу—утрыманьне брацтвам шпіталю для ўбогіх людзей.

Трэба адзначыць, што ў рэлігійным жыцьці Менску гэта быў час разгараўшайся барацьбы. Да паловы XVI стал. Менск ня ведаў якіх-небудзь рэлігійных спрэчак. Чамусьці парохвіяльны р.-катал. касьцёл быў нават пабудаваны на прадмесьці за р. Сьвіслаччу, а ня ў горадзе. У другой палове XVI ст. тут зьяўляюцца кальвіністыя з Слуцку. Па-

чаўся нейкі рух. Але хваляваньне ня было вялікім. У 1580-х гадох у Менску зьвілі сваё гняздо езуіты. Непераможная ў хітрыках і ўменьні лавіць у сваю гнілую павуціну, гэта „армія Езусава“ значна падняла хвалю рэлігійнага руху ў датуль спакойным Менску.

Грамадзянства Менскае ў 1590 г. з'арганізавалася ў Менску ў так званае „брацтва“ пры замкавай саборнай царкве і атрымала, 11 верасьня 1592 году зацьвярджэньне і дазвол на адчыненьне школы грэцкага і беларускага пісьменства.

Як відаць з тэстамэнту грамадзянкі Антоневічавай, усё праваслаўнае мяшчанства праз некалькі гадоў (у 1599 г.) уваходзіла ўжо ў склад гэтага брацтва, якое для выкананьня сваіх заданьняў мела патрэбу ў тэй матар'яльнай ахвяры, якую атрымала ад Антаневічавай.

Гэты факт заснаваньня брацтва меў надзвычайна вялікае значэньне ў грамадзянскім жыцьці г. Менску XVII ст. Тут адзначым, што самым багатым у Менску быў старэйшы па часу заснаваньня манастыр Узьнясенскі за р. Сьвіслаччу. Пры ім было шмат зямлі, на якой сядзелі падуладныя манастыру мяшчане. Яны плацілі і чынілі у манастырскі скарб. Апрача гэтага манастыр меў млын у Менску на р. Сьвіслачы каля Хлусава мосту і значную маемасьць зямельную за горадам, пад назвай Трасьцянец. У 1570 годзе гэты багаты манастыр захапіў стараста Менскі Васіль Тышкевіч. У гэтым манастыры ў 1570 годзе, з дазволу караля, пасяліўся шляхціц Бака, які расьцягнуў рухомую маемасьць манастыра і самы манастыр даведзены быў ім да зьнішчэньня. У 1576 г. тут ужо быў новы шляхціц-уладар Сыяпан Дастаеўскі. Ад 27 лістапада 1579 г. захаваўся ліст на ўвод гэтага шляхціца ў валаданьне царквой і манастыром, з якога відаць поўная руіна гэтага багатага манастыра. У Узьнясенскім манастыры абсталяваліся першыя уніяцкія духоўнікі ў Менску (1596 г.) і павялі побач з езуітамі барацьбу супроць праваслаўных.

М. Касьпяровіч.

3 гісторыі краязнаўства.

1. На шляхах да беларускага краязнаўства.

Ва ўсе часы і ва ўсіх народаў моладзь давала найбольшыя кадры краязнаўцаў. Тамака, дзе даўно існавалі свае вышэйшыя школы, гэтыя маладыя краязнаўцы былі найбольш падрыхтаваны. Зусім зразумела таму, што краязнаўчы рух у старонках з старымі вышэйшымі школамі найбольш моцны і гэтыя староны найбольш вывучаны і дасьледваны.

У нас на Беларусі моладзь таксама мае вялікія заслугі ў краязнаўчай справе. Але да рэволюцыі наша культурнае развіцьцё было пад забаронай вышэйшых школ на Беларусі ад часу зачыненьня Віленскага польскага унівэрсытэту да часу адчыненьня рускага Віцебскага аддзяленьня Маскоўскага архэалёгічнага інстытуту ў восень 1911 году— ня было. Наша моладзь павінна была выяжджаць за навукай за межы або ва унівэрсытэцкія расійскія гарады. Дзякуючы гэтаму і першыя

краязнаўчыя арганізацыі студэнцкай моладзі для вывучэння Беларусі і яе частак былі заснаваны далёка па-за межамі Беларусі, а ўласна ў б. С.-Пецярбурзе. Такімі арганізацыямі зьяўляліся два гурткі: Студэнцкі гурток для навуковага вывучэння Горадзенскай губ. пры імператарскім С.-Пецярбургскім універсітэце і Беларускі навукова-літаратурны гурток—студэнтаў С.-Пецярбурскага універсітэту.

Студэнцкі гурток для навуковага вывучэння Горадзенскай губ. заснаваўся ў 1907 годзе і статут яго быў зацверджаны саветам С.-Пецярбурскага універсітэту 19 лістапада 1907 году. Згодна гэтаму статуту гурток меў мэтай „даць магчымасьць шляхам сумесных заняткаў вывучыць тыя асаблівасці Горадзенскай губ., якія да гэтага часу зьяўляюцца найменш дасьледванымі, а прыватна прадметам працы гуртка“ павінны былі служыць:

а) „вывучэнне этнографічных межаў і племяннога складу населяючых Горадзенскую губ. народнасьцяй у сувязі з іх бытам, моваю і звычаямі;

б) дасьледваньне геолёгічнага складу глебы ў сувязі з палентолёгічнымі адшуканьнямі;

в) вывучэнне гісторыі краю па нявыданных архіўных крыніцах і архэолёгічных адшуканьнях;

г) асаблівасці флёры і фаўны Горадзенскай губ. (Белавеская пушча);

д) эканомічныя і статыстычныя досьледы“. Такім чынам, прасьцей кажучы, студэнцкі гурток для навуковага вывучэння Горадзенскай губ. ставіў сабе заданьнем усебаковае вывучэнне Горадзенскай губ.

Для дасягненьня сваёй мэты гурток меў права:

а) „наладжваць сходы ў будынку універсітэту для сумеснага чытаньня і вывучэння прац, датычных, адпаведна мэтам гуртка, бакоў жыцьця Горадзенскай губ., для слуханьня прадстаўленых рэфэратаў або для гутаркі аб прапанаваных на абмеркаваньне пытаньняў, датычных ідэй гуртка;

б) наладжваць распарадчыя паседжаньні для абмеркаваньня і вырашэньня пытаньняў кіраваньня гуртка;

в) зьбіраць членскія складкі і афіяры;

г) укладаць бібліятэчку з кніг, маючых адносіны да задач гуртка;

д) запрашаць профэсароў, прыват-доцэнтаў, ляборантаў і іншых асоб вучэбнага пэрсоналу універсітэту для чытаньня гуртку паведамленьняў і рэфэратаў;

е) падзяліцца для выгады заняткаў на некалькі груп (сэкцый);

э) арганізоўваць экскурсіі і наладжваць экспэдыцыі;

ё) друкаваць працы і зборнікі, якія зьяўляюцца вынікамі дзейнасьці гуртка;

ж) мець свой штэмпель“.

Амаль усе магчымыя віды працы гуртка краязнаўства наогул пералічаны ў статуте Студэнцкага гуртка для навуковага вывучэння Горадзенскай губ. Асабовы склад гуртка меў выключна вучняў універсітэту, згодна параграфу трэцяму статуту, які гаварыў:

„Членамі гуртка могуць быць студэнты, вольнаслухачы і вольнаслухачкі Пецярбурскага універсітэту, а таксама асобы, устанавленым парадкам дапушчаныя да ўдзелу ва універсітэцкіх занятках“.

Для паступленьня ў члены гуртка патрабавалася рэкамендацыя двух членаў апошняга і абраньне абсолютнай большасьцю прысутных членаў. Аб кіраваньні дзейнасьцю гуртка гавораць аж сем параграфаў яго статуту. Пры гэтым самакіраваньне гуртка значна абмежавана.

„Кіраўніцтва гуртком у пачатку кожнага навучальнага году ўскладаецца фізычна-матэматычным факультэтам па хадайніцтву гуртка на аднаго з выкладчыкаў азначанага факультэту, які выявіў жаданьне прыняць на сябе гэтыя абавязкі“.

Для непасрэднага кіраваньня справамі гуртка згодна статуту ў пачатку кожнага навучальнага году павінна было абірацца бюро з трох членаў студэнтаў, прычым адзін у адсутнасьці кіраўніка старшыняваў на распарадчых паседжаньнях, а двое іншых разьмяркоўвалі паміж сабою абавязкі сакратара і казначэя; апошні зьяўляўся разам і бібліятэкарам. Усе пытаньні, датычныя заняткаў гуртка, абраньня тэм для чытаньня і гутарак і парадку слуханьня прадстаўленых рэфэратаў, павінны былі вырашацца па згодзе між сабою бюро і кіраўніка гуртка. Сходы гуртка павінны былі склікацца кіраўніком з дазволу рэктара унівэрсытэту для заняткаў адпаведна мэтам гуртка, выбараў і абмеркаваньня спраў гуртка. Старшыняваць на сходах мог кіраўнік гуртка або, у выпадку адсутнасьці яго, адзін з выкладчыкаў фізычна-матэматычнага факультэту па вызначэньні кіраўніка. Калі кіраўнік адсутнічаў на распарадчых сходах, старшыняваць мог адзін з абраных для гэтага членаў бюро. На сходы гуртка маглі прыходзіць гоьці, але з дазволу рэктара унівэрсытэту. Асобы вучэбнага пэрсоналу унівэрсытэту маглі прымаць удзел у сходах і спрэчках па пытаньнях, якія сходам абгаварваліся. Такім чынам, згодна статуту, гуртком кіраваў вызначаны факультэтам кіраўнік, ды і яго кожны крок патрабаваў дазволу рэктара. Зьмяніць-жа статут было ў той час немагчыма. Папершае, гэтага не дазволіў-бы той самы рэктар, а падругое, каб узняць пытаньне аб зьменах у статуте патрабавалася прысутнасьць на сходзе ня менш $\frac{2}{3}$ пражываючых у б. Пецяярбургу членаў і большасьць $\frac{3}{4}$ галасоў, і гэтыя дзьве ўмовы наўрад ці магчыма было выканаць. Усе іншыя пытаньні вырашаліся прастай большасьцю галасоў, прычым пры роўным ліку галасоў за і супроць перавагу даваў голас старшыні.

Сродкі гуртка складаліся з членскіх складак, добравольных афяр, прыбыткаў ад выданьняў і інш. Памер членскіх складак павінен быў вызначацца штогодна сходам гуртка. Пасьля ліквідаваньня гуртка маемасьць яго пераходзіла ва ўласнасьць унівэрсытэту. Штогадовая справаздача аб дзейнасьці гуртка павінна была друкавацца ў гадавой справаздачы унівэрсытэту.

Ужо пададзеныя тутакра асаблівасьці статуту Студэнцкага гуртка для навуковага вывучэньня Горадзенскай губ. сьведчаць аб тым, што дзейнасьць яго не магла разгарнуцца асабліва шырока. Яна і ня выявілася ў больш-менш значнай меры. Гурток быццам выдаў адно невялічкае выданьне. Працаваў на рускай мове і асаблівымі сымпатыямі да беларускага культурна-нацыянальнага і соцыяльнага адраджэньня, згодна цяперашняму сьведчаньню некаторых сучасьнікаў яго, не вызначалася. Гэта быццам быў гурток, для якога зусім усё роўна было што вывучаць—ці Горадзенскую, ці Семіпалацінскую губ. Але паміж

тым у № 52 „Нашай Нівы“ за 1910 год зьмешчана наступнае павіншаваньне:

„Праўленьне „Кружка навукага изученья Гродненской губ. при С.-Петербургском Университете“ віншуе шануюную Рэдакцыю беларускай газэты „Наша Ніва“ з чатырохлетняй гадаўшчынай. За прэсідэцця Н. Романскі“.

Факт прысылкі гэтага павіншаваньня, бясспрэчна, ня выкліканы ніякімі прымусамі, сьведчыць аб некаторых уплывах беларускага культурна-нацыянальнага адраджэньня на гурток з аднаго боку і, прынамсі, некаторай лояльнасьці гуртка да беларускага руху—з другога.

Другі гурток, а ўласна Беларускі навукова-літаратурны гурток студэнтаў С.-Пецяўбурскага унівэрсытэту, быў больш радыкальным і выявіў сябе ў значна большай меры. Ён заснаваўся ў 1912 годзе. Першы проект статуту гуртка быў укладзены ў духу тагочаснага разуменьня акадэмічнай аўтономіі студэнцтва і таму ня быў зацьверджаны. Статут ініцыятарамі заснаваньня гуртка быў перапрацаваны і ў новым відзе зацьверджаны саветам профэсароў 30 студзеня 1912 году. Галоўным ініцыятарам справы заснаваньня гуртка быў вядомы Яўгені Хлябцэвіч, а заснаваўцамі наступныя студэнты: той-жа Хлябцэвіч, Пушкарэвіч, Тарашкевіч, Адамовіч, Каспяровіч, Курылёнак, Сушынскі, Дзядовіч, Лось, Душэўскі, Кавалевіч, Бычкоўскі, Цыбульскі, Давідовіч, Аляксюк і Вярбіцкі. Кіраўніком гуртка, згодна адпаведнаму параграфу статуту, быў абраны прыват-доцэнт А. А. Розэнфэльд. Пры такім асабовым складзе гурток і распачаў сваю дзейнасьць.

Статут Беларускага навукова-літаратурнага гуртка студэнтаў С.-Пецяўбурскага унівэрсытэту мала чым розніўся ад статуту Студэнцкага гуртка для навуковага вывучэньня Горадзенскай губ. пры С.-Пецяўбурскім унівэрсытэце. Мэтаю гэтага гуртка зьяўлялася „навуковае азнаямленьне з духоўным (мова, літаратура, народная творчасьць) і грамадзкім (этнографія, статыстыка, народная гаспадарка) жыцьцём беларускага народу“. Гурток меў права абіраць ганаровых членаў з асоб, якія маюць перад гуртком пэўныя заслугі. Сходы гуртка маглі склікацца па згодзе з кіраўніком пасля папярэдняга паведамленьня аб гэтым рэктара унівэрсытэту. На сходах прысутнасьць кіраўніка была абавязковай. Старшыняваць мог толькі кіраўнік гуртка. Усе пытаньні разьвязваліся прастай большасьцю галасоў. На сходы маглі прыходзіць госьці—з студэнтаў па дазволу бюро, а з іншых асоб па дазволу рэктара. Гадавая справаздача гуртка павінна была прадстаўляцца агульнаму сходу. Маюцца гуртка пасля яго ліквідацыі павінна была перайці пад часовы загад унівэрсытэту да часу заснаваньня аналягічнага данаму беларускага гуртка. Рэшта пунктаў статуту гэтага гуртка такая самая, як і ў статуте раней абмеркаванага. Такім чынам, як-бы ў адказ на дамаганьні заснаваўцаў пашырыць самакіраваньне гуртка яно было значна звужана абавязковай прысутнасьцю кіраўніка на сходах гуртка і інш. Але маладая актыўнасьць членаў гуртка перамагала і гэта.

Письменьнікі—Купала, Колас і Галубок шчыра віталі заснаваньне гуртка. Эпімах-Шыпіла часта дапамагаў яму ў працы. Шэраг вучоных, што вывучалі Беларусь з таго ці іншага боку, як Карскі, Шахматаў і інш., таксама віталі заснаваньне гуртка. Пры гэтым яны выказвалі свае

погляды як на навуковую, так і на практычную галіну дзейнасці новага гуртка. Гэтыя погляды цікавы сваім замаўчаннем некаторых запраўдных задач гуртка і навязваннем сваіх. Раманаў заклікаў да практычнай працы на Беларусі.

Гурток заслухаў шмат дакладаў сваіх членаў і навуковых спецыялістаў, а таксама выдаў дзве гадавых справаздачы.

З вышэйпаказаных фактаў прывітаньняў відаць, што ўплыў на гурток стараліся рабіць і нашаніўцы, прыхільнікі беларускага нацыянальна-культурнага адраджэння, і правыя расійскія колы, ворагі гэтага адраджэння. Не зафіксаваны моцны ўплыў на гурток тагочасных левых расійскіх колаў, пераважна соцыялістыч-рэвалюцыйнага, таксама ворагаў беларускага нацыянальна-культурнага адраджэння. Гэтыя ўплывы ў значнай меры адбіліся як на асабовым складзе гуртка, так і на выпрацаванай ім праграме працы і на самай дзейнасці яго. Па мове гурток быў рускім, хоць пры жаданні мог выявіць сваю дзейнасць на беларускай мове. Частка членаў гуртка, жадаючы змагацца за соцыальнае вызваленне беларускага народу, была супроць нацыянальнага вызвалення яго, але баялася страціць левымі фразамі здабытае месца ў рэвалюцыйна-нацыянальным руху і маўчала. Другая частка членаў гуртка змагалася за соцыальнае і нацыянальнае вызваленне беларускага народу і параліжавала праванацыянальныя русыфікацыйныя імкненні першай. Адбывалася змаганне беларусаў за месца ў краязнаўчай арганізацыі, каб вывучаць саміх сябе. Але ва ўмовах царызму дабіцца гэтага было немагчыма і гурток застаўся рускай арганізацыяй пераходнага тыпу да беларускай.

Такога самага пераходнага тыпу арганізацыяй была і трэцяя, узнікшая ўжо на тэрыторыі самой Беларусі. Рана ці позна пры рускай вышэйшай школе на Беларусі—Віцебскім аддзяленні Маскоўскага Археалёгічнага Інстытуту—павінна была вырасці студэнцкая краязнаўчая арганізацыя. Яна заснавалася 9 студзеня 1921 году. Гэта быў студэнцкі этнографічны гурток. Хутка арганізацыйныя формы гуртка перасталі задаваць яго членаў і ён праз год, 9 лютага 1922 году, быў рэарганізаваны ў этнографічную камісію пры этнографічным габінэце Віцебскага аддзялення Маскоўскага Археалёгічнага Інстытуту. Камісія мела мэтай: а) вывучэнне этнографіі, пераважна беларускай; б) збіранне kolekцый матар'яльнай і духоўнай культуры; в) развіццё этнографічнай працы ў краі шляхам заснавання новых аналёгічных арганізацый. 14 лютага 1922 году Радаю аддзялення інстытуту было зацверджана палажэнне аб камісіі. Члены камісіі зрабілі шмат дакладаў на сходах яе і сабралі шмат этнографічных экспонатаў. Быў выданы часопіс „Белорусский этнограф“ на рускай мове, на якой вялася і іншая праца; Камісія зачынілася ў 1922 годзе.

II. Першыя беларускія краязнаўчыя арганізацыі.

Аб заснаванні і працы першых беларускіх арганізацый захавалася вельмі мала вестак. Неарганізаваная краязнаўчая праца канцэнтравалася ў свой час навокал „Нашай Нівы“. У ёй часамі змяшчаліся анкетныя для даследавання пэўнай з'явы, а часцей друкаваліся краязнаўчыя працы, калі-ні-калі працаўнікі, якія гуртаваліся каля рэдакцыі, запрашалі да сябе „на сьвята ў госьці“ працаўнікоў з розных месц

Беларусі і такім чынам адбываліся сваеасаблівыя нелегальныя зьезды. Але ўсё гэта мела на мэце ў першую чаргу працу па культурна-нацыянальным адраджэньні. Да таго ўсё гэта не магло быць аформлена арганізацыйна.

Першыя, вядомыя нам, беларускія краязнаўчыя арганізацыі заснаваліся ня ў Вільні і Менску, а на правінцыі і пасля Кастрычнікавай рэвалюцыі. Імі былі: Смалярскі гурток краязнаўства б. Ігуменскага павету (1918) і Слуцкая павятовая камісія беларусазнаўства (1922). За імі ішлі гурток вывучэньня Гомельшчыны (1923) і Віцебскае таварыства краязнаўства (1923). У 1924 годзе ўжо адбывалася масавае заснаваньне беларускіх краязнаўчых арганізацый.

Смалярскі гурток краязнаўства арганізацыйна аформіўся ў 1918 годзе і зачыніўся ў 1921 годзе. Ён меў мэту распрацоўку пытаньняў радзімазнаўства, вывучэньне б. Ігуменскага павету і прапанду ідэй радзімазнаўства сярод насельніцкага павету. Складаўся ён пераважна з моладзі ад 17 да 22 год, якая змушана была адначасна здабываць неабходныя мэтодэгічныя веды і ўмэствы і выконваць дасьледчую працу. Сродкаў гурток, зразумела, ня меў ніякіх. Была невялічкая бібліятэчка па пытаньнях радзімазнаўства. Праца гуртка была даволі рознастайная, была ўкладзена праца „радзімазнаўства і яго задачы“, а таксама „Ігуменшчына“—ўсебаковае апісаньне павету. Членамі гуртка быў запісаны багаты фольклёрны матар’ял і зроблена шмат фотграфій. Адбылося шмат далёкіх экскурсій пехатою. Популярызавалася пытаньне на розных зьездах. Уся гэтая праца ў нязначнай меры адбілася ў беларускім кругабегавым друку. Усю сваю працу гурток вёў на беларускай мове. Шмат хто з членаў гуртка добра выявіў сябе пазьней на культурнай і савецкай адміністрацыйнай працы.

Слуцкая павятовая камісія беларусазнаўства заснавалася ў восень 1922 году і рэарганізавалася ў Слуцкае павятовае таварыства радзімазнаўства ў восень 1923 году, а апошнія ў сваю чаргу ў 1925 годзе ператварылася ў Слуцкае акруговае таварыства краязнаўства, якое ў 1927 годзе стала Слуцкім раённым таварыствам краязнаўства. Слуцкая павятовая камісія беларусазнаўства мела мэту апанаваньне тымі ведамі пра Беларусь, якія былі назапашаны да часу заснаваньня камісіі; распрацоўку мэтодэчных пытаньняў выкладаньня комплексу ведаў аб Беларусі, г. зн. беларусазнаўства, у школах і вывучэньне і дасьледваньне Беларусі, асабліва б. Слуцкага павету. Яна складалася пераважна з асьветнікаў. За час свайго існаваньня камісія прарабіла вялізарную для таго часу працу, якая выклікала водгук на старонках „Полымя“, „Савецкай Беларусі“ і інш.

Зьмест шмат якіх дакладаў на сходах камісіі друкаваўся ў „Савецкай Беларусі“. Гэтаму спрыяла тое, што праца камісіі мела сваім прадметам пераважна сучаснасьць і заданьні сучаснасьці. Камісар народнай асьветы Ўс. Мак. Ігнатоўскі ў часе свайго побыту ў Слуцку ўхваліў працу камісіі і даручыў павятоваму аддзелу народнае асьветы, пры якім яна існавала, дапамагаць далейшаму пашырэньню працы камісіі. Калі асноўныя заданьні камісіяй былі дасягнуты і першачарговай задачай стала ўсебаковае вывучэньне павету, яна і рэарганізавалася ў павятовае таварыства радзімазнаўства.

Гурток вывучэння Гомельшчыны заснаваўся ў Менску ў 1923 годзе і зачыніўся ў 1925 годзе. Ён складаўся з студэнтаў і меў мэтай усебаковае вывучэнне Гомельшчыны. Зімой члены гуртка працавалі пераважна над мэтодычнай падрыхтоўкай саміх сябе, а летам вялі непасрэднае вывучэнне свайго краю ў Гомельшчыне. Дзейнасць гуртка адбывалася ў вельмі цяжкіх умовах, але ўсё-ж ён дасягнуў пэўных вынікаў у зьбіральніцкай працы і меў вялікае выхаваўчае значэнне.

Організаванне Віцебскага губэрскага, а пасля акруговага таварыства краязнаўства пачалося ў канцы 1923 году, але самы разгар працы адбываўся ў першай палове 1924 году. Таварыства будавалася па мяшаным прынцыпе заснавання бюро і таварыства, быў выпрацаваны статут і падрабязныя пляны працы па секцыях. Але таварыства ня было зарэгістравана ні губэрскім ні павятова-гарадзкім прэзідыумам Выканаўчага камітэту. Толькі ўвосень 1924 году адчынілася ў Віцебску акруговае таварыства краязнаўства, якое з посьпехам працуе і зараз.

Усе гэтыя арганізацыі вялі сваю працу на беларускай мове (а заснаваўцы Віцебскага таварыства краязнаўства імкнуліся да гэтага) і працавалі на карысць шырокіх мас працоўных Беларусі, дапамагаючы ўтварэнню беларускай культуры пролетарскай па зместу і нацыянальнай па форме. Таму яны з поўным правам могуць быць названы першымі беларускімі краязнаўчымі арганізацыямі.

Г. Эркін.

Цэльская лясная дача і яе балоты.

Ёсць месцы ў нашым краі, дзе чалавек, узброены ведамі і тэхнікай, вядзе барацьбу з магутнай прыродай і перамагае яе. Адным з такіх куткоў, дзе вынікі гэтае барацьбы найбольш рэльефна можна бачыць, зьяўляецца Цэльская лясная дача Бабруйскае акругі.

Цэльская дача знаходзіцца каля паўночнага выхаду тэй вялізнай катліны, вельмі багатай рэкамі, балотамі і пяскамі, якая ўжо даўно мае назву „Палесьсе“. Ужо пасля таго, як эпоха ледавіковага зьледзянення скончылася, і ледавік, адышоўшы, пакінуў нам свае наносы і адклады, багатыя ледавіковым каменнем і галачнікам,—пасляледавіковыя сілы вазёр і рэк пачалі выкідваць і адкладваць вялікія масы продукту свайёй чыннасці—чыстага кварцавага пяску. Такім чынам морэнавы ландшафт ледавіковых адкладаў быў пакрыты масамі пяску розных відаў—ад буйнога да дробна-зернавага.

Яшчэ перад тым, як на ім пачало зьяўляцца жыццё і яго плошча была пакрыта расьліннасцю, масы пяску ветрам перакідваліся з аднаго месца ў другое і ствараліся пяшчаныя пустэльні пасляледавіковага пэрыяду. У выніку гэтай дзейнасці ветру ў розных мясцох стварыліся яміны ці, як іх назваў акадэмік Туткоўскі, „котловіны выдывання“. Часта гэтыя катліны, таксама як і ўзвышшы, рабіліся бугры-

стымі, стварыўшы знаёмы нам прыморскі ландшафт выдмаў. Паступова, год за годам расьліннасьць замацоўвала пяскі і дала магчымасьць расьці лесу на вялікіх абшарах. Дзейнасьць сіл прыроды была паслаблена, і чалавек пачаў гаспадарыць пасвойму. Цэльская лясная дача ёсьць адзін з такіх куткоў, дзе сілы прыроды працавалі ў гэтым напрамку.

У непасрэднай залежнасьці ад глеб знаходзіцца Цэльскі лес. Дрэвастаны Цэльскай дачы прадстаўлены амаль што адной сасной. На бедных спажывнымі элементамі пяшчаных глебах мала што расьце, апроч нягрэблівай сасны. Папершае, на высокіх пяшчаных мясцох суха, грунтавыя воды знаходзяцца глыбака ў зямлі; толькі сасна можа разьвіць доўгі ў форме рэдзкі карэнь і пры яго дапамозе здабываць на вялікай глыбіні ваду. Падругое, у пяску, як сказана, мала спажывных матэрыялаў, і толькі сасна, скромная па сваіх запатрабаваньнях і кармленьні, можа вытрымаць рэжым пяшчаных глеб. Такім чынам, амаль што адна сасна расьце па вялікіх абшарах, і толькі там, дзе глеба паспела абагаціцца некаторай колькасьцю перагною—там сасновы лес перамешваецца елкамі, дубам, бярозай і іншымі пародамі. Але аднастайнасьць сасновага лесу—толькі ілюзія для ненапрактыкаванага вока. Трэба толькі прыгледзецца, і мы заўважым, што і малавымагаючая сасна парознаму выглядае. Тут адыгрывае ролю рэльеф мясцовасьці і, разам з ім, вільготнасьць субстрату. Пяшчаныя ўзвышшы, якія зьяўляюцца найбольш сухімі, заняты сасной вельмі нізкага росту. Глеба пакрыта лішайямі з роду *Cladonia*. Гэта тып так званых лішайнікавага бору (*Pinetum cladinosum*). Травяны насціл тут адсутнічае альбо зусім бедны. На роўных ці троху бугрыстых плято травяны насціл больш багаты, зьяўляюцца ў вялікай колькасьці зьлёныя імхі, вільготнасьць глебы павялічваецца і сасна дасягае найвышэйшай вышыні. Такія сасновыя дрэвастаны маюць вялікія запасы драўніны. Там, дзе ў насціле перавагу маюць зьлёныя імхі: *hypnum schreberi*, *hylocomium proliferum*, *ptilium crista castrensis* і інш.—гэта будзе бор зьлёнаімшанік (*Pinetum hypno-hytocomiosum*). Там, дзе ў насціле перавагу маюць ягаднікі: брусніцы, чарніцы—гэта будзе бор ягаднік (*Pinetum vaccinosum*). Сасна ў іх у большасьці, чыстая і вялікай вышыні: так у Цэльскай дачы ў бары зьлёнаімшаніку 100-120 гадовая зрубленая модель мела вышыню 31,4 м. Такім чынам, сасна тут, як кажуць лесаводы, высокага бонітэту. Адначасна з паніжэньнем мясцовасьці і павялічэньнем вільготнасьці глебы, зьлёныя імхі пачынаюць сваё месца перадаваць другім, спачатку зязолькінаму ільну, затым—белым сфагнавым імхам і рост сасны робіцца горшым. Гэта апошняя стадыя—сфагнавага бору (*Pinetum sphagnosum*)—пры далейшым забалачваньні пераходзіць у запраўднае імшанае балота з каравай нізкай сасной (*sphagnetum pinosum*), вельмі распаўсюджанае ў вялізных катлінах, занятых балотамі, аб якіх мы будзем далей гаварыць.

Да тыпаў, якія апісаны, трэба аднесьці так званы часовы тып сасновых насаджэньняў, гэта—бор верасьнік (*Pinetum callunosum*). У ім верас (*calluna vulgaris*), пакрываючы глебу густым насцілам, дапамагае натуральнаму аднаўленьню сасны.

Вось агульныя прыродна-гістарычныя рысы Цэльскай лясной дачы.

II.

Мы ўжо гаварылі, што ветры ў пэрыод пасляледавіковых пясчаных пустэльніаў стварылі вялізныя „катліны выдмуханья“. Такія зьніжаныя месцы ў Цэльскай лясной дачы займаюць вялікія плошчы. Найбольш глыбокія катліны былі запоўнены вадой і зьяўляліся глыбокімі вазёрамі; самыя нязначныя нізіны паступова самі забалачваліся і рабіліся балотамі. Вазёры яшчэ доўгі час існавалі, покуль паверхня іх не зацягнулася расьліннасьцю. Спачатку дзейнасьць вады ў возеры адкладвала на дно вазэрны адборачны пясок, затым жыццё, якое зарадзілася ў возеры ў форме драбнейшых арганізмаў і расьлін (плянктон), пачало адміраць і адкладвацца на гэтым пяску. Так цягнулася шмат гадоў, покуль рэшткі мікраарганізмаў і мікрорасьліннасьці ня ўступілі месца травяной, пераважна, асочнай і мохавай (зялёныя імхі) расьліннасьці. Разам з ростам балота ўверх гэтая расьліннасьць зьнікае і на яе месцы ўзьнікае другая—белыя імхі *sphagnum*’ы з падарожнікамі: падвеем, журавінамі, расіцай, маташнікам і інш. У дрэўным ярусе пануе сасна, нізкая, каравая. З нарастаньнем сфагнуму ўверх яна гіне, задыхаючыся ад недахопу тлэну і празьмернай вільгаці. Паводле досьледаў проф. Дубаха, махавы насцьціл на Беларусі нарастае штогодна на 1,3—2 см. З цягам часу гэты мох пад уплывам уласнага цяжару прасуецца, і зьмяняецца ў аб’ёме. Па вылічэньнях проф. Дубаха на некаторых балотах Беларусі адзін мт. торфу нарастае на працягу 300 год, а ў адным выпадку на працягу 700 год. Два мт. торфу нарастаюць на працягу 1000 і больш гадоў.

Такім чынам, патрабавалася шмат тысяч год, каб адно возера ў урочышчы „Заслаўе“ Цэльскай дачы ператварылася ў тарфянік. Глыбіня яго, паводле маіх вымераў, звыш 6 мт. Калі спусьціць тарфяны сьвідар і на розных глыбінях гэтага тарфяніку ўзяць пробы торфу, дык мы будзем мець перад сабой адклады, раней памянёныя. Тут, між іншым, таўшчыня плянктонавых адкладаў у адным выпадку была роўна 1,5 мт.

Але ня ўсе балоты Цэльскай дачы прайшлі такое самае разьвіцьцё: структура адных прасьцей, другіх складаней. Аднак, усе яны ў сваім разьвіцьці прыходзяць да аднаго тыпу балота—мохавага сфагнавага з каравай і нізкай сасной. Гэты тып балота, згодна прынятай клясыфікацыі, мае назву „верхавага балота“ з тае прычыны, што ў гэтай стадыі разьвіцьця балота папаўняецца верхавымі дажджавымі ападкамі. У больш раньняй стадыі свайго разьвіцьця, калі балота, будучы няглыбокім, папаўняецца грунтавой вадой, якая мае больш спажывуных матар’ялаў—расьліннасьць балота іншая, з перавагай асакі і гіпнавых зялёных імхоў, а ў дрэўным ярусе—вербаў і бяроз; у гэтым выпадку тып балота мае назву *нізіннага*. Між гэтых асноўных тыпаў ёсьць тып *пераходнага* балота, якое мае адзнакі абодвух асноўных тыпаў. Якія балоты знаходзяцца ў Цэльскай дачы і колькі іх? У 80-ых гадох мінулага стагодзьдзя ў Цэльскай дачы налічвалася 3050 дз. няпрыгоднай балотнай плошчы. На падставе захаваных плянаў таго часу вылучаны памянёныя вышэй сфагнавыя балоты з каравай сасной і пераходныя з нізіннымі. Цяпер мы можам лічыць балот даць у такім выглядзе:

верхавых	2367,5 дз.— 77,6%
нізінных з пераходнымі	682,5 дз.— 22,4%
Усяго	3050 дз.— 100 %

Такая вялікая колькасць балот у Цэльскай дачы, якія прыносілі вялікую шкоду як дзяржаве, так і насяленню, прымусіла лясное ведамства прыняць меры да знішчэння ў Цэльскай дачы балот шляхам паступовай асушкі іх. Гэтую працу і выканал працаваўшая ў 80-х гадох мінулага стагоддзя Заходняя Экспедыцыя па асушцы балот Палесься. Гэтай экспедыцыяй у балотах Цэльскай дачы былі прарыты канавы, якія адводзілі воды і гэтым паступова асушалі балоты. З таго часу прайшло роўна 40 год. Паглядзім, якія вынікі патрачаных сродкаў і працы. З гэтай мэтай трэба толькі наведаць тыя месцы, у якіх раней былі непраходныя балоты: ня хочацца верыць, што там, дзе цяпер расьце добры для будовы сасновы лес, красуецца бярозавы гай ці цвіце розным колерам сенажаць—там раней можна было праваліцца праз дрыгвяны тарфяны грунт.

У выніку праведзенай асушкі рост балот і забалачваньне сухазем'яў спыніліся. Мала таго, рэвізіяй Цэльскай дачы ў 1910 г., г. зн. праз 26 год пасля асушкі, было высветлена, што балоты значна скараціліся ў сваіх памерах, а некаторыя зусім зніклі. Параўнаем лічбамі, што было раней і што стала:

Было	Стала	Колькі знікла
3050 дз.	1645,5 дз.	1404,5 дз. ці 46%

З гэтага відаць, што амаль што палова балот знікла. Далей было высветлена, што там, дзе было балота нізіннага і пераходнага характару, там яно амаль цалкам зрабіліся лесам; а там, дзе было верхавое сфагнавае балота—там частка балот засталася. Прычына гэтага ў тым, што мох сфагнум ня так лёгка аддае ваду канавам і, такім чынам, для асушкі сфагнавых балот трэба праводзіць канавы блізка адну ад другой. Паглядзім цяпер, як расьце сасна на асушаных балотах і параўнаем з тым, як яна расла раней. Выходзіць, што чым бліжэй да канавы, тым лепш расьце сасна, чым далей, тым горш. Гэта і зразумела, бо каля канавы глеба сушэй, чым далей ад яе. Наступная табліца паказвае, як зьмяншаецца сярэдняя вышыня дрэў і запасы драўніны на пляцоўках, якія паступова аддаляюцца ад канавы.

№ пля- цовак	Адлегласьць ад канавы ў mt.	Сярэдняя вышыня дрэў у mt.	Запас у куб. mt.
1	4—30	20.1	272.2
2	30—70	19.2	221.7
3	70—120	18.8	222.5
4	120—170	17.6	167.10
5	170—220	18.1	169.3
6	220—270	10.88	97.7
7	270—320	10.12	76.1
8	320—365	8.48	57.5

З гэтага мы бачым, што канава дапамагала добраму росту дрэў не на ўсім абшары ад яе, а толькі на адлегласці 220 mt. у бок ад яе.

Цяпер цікава ведаць, як расла сасна раней да асушкі і як яна пачала расьці пад уплывам правядзеньня канаў. Наступная табліца гэта ілюструе.

№№ соснаў	Рост да асушкі			Пасьля асушкі		
	За колькі гадоў	Па дыяметры ў см.	Па вышыні ў mt.	За колькі гадоў	Па дыяметры ў см.	Па вышыні ў mt.
1	25	4.1	3.60	40	12.4	14.5
2	39	6.2	5.46	40	17.5	17.24
3	21	4.6	4.90	40	15.4	14.50
4	54	7.20	7.20	40	13.3	13.80
5	23	2.9	3.31	40	15.3	13.69

Пададзеныя лічбы яскрава паказваюць, наколькі палепшыўся рост сасны пад уплывам асушкі. Да гэтага трэба дадаць, што сасна на балоце ў першыя гады расьце яшчэ здавальняюча, але потым, дасягнуўшы вышыні 7-9 mt., рост яе амаль зусім спыняецца і карона яе закругляецца.

Такім чынам, мы бачым, якія зьмены адбыліся пад уплывам асушкі. Там, дзе было непраходнае балота і расла нізкая каравая сасна—там вырас высокапнёвы будаўнічы лес, і чалавек пачаў карыстацца дарамі прыроды, якія пачала прыносіць яму заваяваная ім зямля.

МАТАР'ЯЛЫ 3 МЕСЦ.

Мікіцінскі, Р. Пяцэвіч і П. Ажэўскі.

Падарож па Слуцчыне.

(Матар'ялы краязнаўчай экскурсіі Слуцкага Краязнаўчага Таварыства, якая адбылася ў 1927 годзе на працягу часу з 6—21 ліпня)).*

Думка аб экскурсіі на возера Князь у Слуцкім Акруговым Праўленьні Краязнаўчага Таварыства зарадзілася яшчэ ў 1926 годзе, дзеля чаго ім былі зроблены захады як у сэнсе набыцця належных сродкаў, так і жадаючых прыняць у ёй удзел асоб. Сродкі былі адпушчаны ў нязначным ліку (100 руб. на экскурсію разам і конфэрэнцыю) Слуцкім Акрвыканкомам, а ўдзельнікаў на экскурсію не знайшлося. Такім чынам, экскурсія не адбылася як па недахопу сродкаў, так і дзеля адсутнасці асоб, жадаючых прыняць у ёй удзел. Але думку аб экскурсіі Праўленьне не пакідала і ўжо спачатку 1927 году прымала належныя крокі аб яе ажыццяўленьні. К пачатку ліпня 1927 г. былі адпушчаны 100 руб. Акрвыканкомам і 100 руб. Праўленьнем Т-ва і мелася 6 асоб, жадаючых прыняць удзел у экскурсіі. Усе сродкі на экскурсію Праўленьне разьмеркавала наступным парадкам: на падрыхтоўку да экскурсіі 10 руб., на фотографічныя прылады 30 руб., на харчаваньне 70 руб., на набыццё рэчаў для музэю 40 р., на харчаваньне каня і догляд за ім 30 руб., і на непрадбачаныя выдаткі 20 руб.

Экскурсія мела сваёй мэтай кароткае абсьледваньне самага глухога закутку Слуцкае акругі—возера Князь з яго ваколіцамі ў прыродна-геаграфічных, грамадзка-экономічных і культурна-гістарычных адносінах, з беглым вывученьнем тэрыторыі, па якой адбывалася экскурсія.

За 15 дзён экскурсантаў прайшлі пехатой усяго 232 вярсты. У склад экскурсіі ўваходзілі наступныя таварышы: Пяцэвіч Рыгор,—старшыня Праўленьня Т-ва, Мікіцінскі Ёсевалад—загадчык музэю, Ажэўскі Піліп—кіраўнік культурна-гістарычнай сэкцыі, Карп Шатэрнік—сябра Т-ва і фотограф-аматар, Нерапеня Сільвестар—сябра Т-ва. Перад выходам экскурсія атрымала дазвол ад міліцыі і Слуцкага Аддзелу Дзяржаўнай

*) Разам з рукапісам у рэдакцыю было прыслана 66 фотоздымкаў, але, за выключеньнем некаторых, іх выкарыстоўваць нельга было, бо яны кепска праяўлены.

Рэдакцыя.

Політычнай Управы на фотографавацьне краявідаў і праезд па прыгранічнай паласе. Экскурсія вышла з Слуцку ў дарогу 6 ліпеня ў 11 г. раніцы ў складзе пяці памянёных таварышоў і аднэй фурманкі пад розныя прылады і маемасьць экскурсантаў. Кожны ўдзельнік экскурсіі павінен быў запісваць свае нагляданьні і ўражаньні ў асабісты сшытак, а больш цікавыя віды мясцовасьці, альбо выдатныя помнікі і іншыя рэчы фотографаваць і замалёўваць.

Першая вёска, праз якую праходзілі—Журава, на рэчцы Лакнеі, сярод невялічкіх узвышшаў, мае досыць прыемны выгляд і адзначаецца добрымі сенажацямі па Лакнеі. Праходзячы каля Цараўцаў, з дарогі заўважылі некалькі курганоў, якія былі абгледжаны пры звароту экскурсіі назад. Далей каля вёскі Квасыніч, сярод жытазаўважылі могілкі, пабудаваныя на вялікіх курганох. У пасёлку „Навабелічы“ які пабудаваны ў 1922 г. на зямлі б. маёнтку Белічы, спыніліся адпачыць. Пасёлак заселены былымі батракамі маёнтку, якія дасюль яшчэ абжыліся: ня маюць будоўлі ў поўнай патрэбе, няма садоў, нават гароды не агароджаны і нядобра апрацаваны. Праходзячы праз вёску Млынку, на могілках заўважылі вялікі курган. На млынкоўскіх палёх добрая пшаніца і ячмяні, чаго дасюль не наглядалася. У вярсыце ад Чапалёў праходзілі цераз новы пасёлак, які будзецца пры хутары Багданаўцы, дзе вельмі глыбокія калодзежы, хаця агульны выгляд мясцовасьці здаецца і ня вельмі высокі. Як у Багданаўцы, так і Чапалёх, ня гледзячы на супяшчаную глебу, яравыя пасевы былі добрыя. У Чапалі прышлі а 6-й гадзіне ў вечары і спыніліся на начлег у Чапалёўскім сельска-гаспадарчым агропункце, Краснянскага сельска-гаспадарчага Т-ва.

Вёска Чапалі і яе ваколіцы.

Вёска Чапалі знаходзіцца ў 16 вярстах ад Слуцку на Бранчыцкім узвышшы. На захад ад вёскі ў аднэй вярсыце к Радкаву знаходзіцца самае высокае месца гэтага ўзвышша, якое завецца Шынкаўшчына. Вышыня яго над роўнем мора 84,7 саж. у той час як Тамілава гара, каля вёскі Півашоў, на тым-жа ўзвышшы і якая да гэтага часу лічылася самай высокай, мае 82,6 саж., а Бранчыцы 75,3 с. Мясцовыя сяляне кажуць, што калі быў лес на Шынкаўшчыне, то ён быў відаць аж з Копыля, за вёрст 35-40. У паўночным і паўночна-ўсходнім кірунку ад гэтага ўзвышша цягнецца вялікае травяное балота, пад назваю Сутокі, плошча каля 1.000 дзесяцін, дзе знаходзіцца жалезная балотная руда. На ўзвышшы глеба сугліністая. У ваколіцах Чапалёў сустракаюцца карысныя выкапні: чырвоная гліна як у Чапалёх, так і ў Млынцы—вялікімі пластамі. Крэйда сустракаецца ў в. Балотчыцы, плошчаю каля 700 дзесяцін, шэрая гліна ў быўшым фольварку Багданаўцы—каля 15 дзесяцін. У садзе Чапалёўскага агропункту сустракаецца цёмна-бурая гліна з залацістымі крышталёвымі крапінкамі. Сама вёска Чапалі, вялікая старасьвецкая, робіць прыемнае ўражаньне. Вуліца абсаджана дрэвамі, шмат садоў, сустракаецца значная колькасць новых хат, аздобленых разьбярствам. У вёсцы ёсьць наступныя савецкія і грамадзкія ўстановы: сельсавет, школа, хата-чытальня, коопэратыў, вольная пажарная дружына і Краснянскае сельска-гаспадарчае т-ва. У сялян захавалася шмат старажытных звычаяў і абрадаў, сярод якіх цікавы

звычай провадаў масьянкі. У сані запрагаюць каня, а ззаду прывязваюць ступку, садзяцца на яе і таўкачом паганяюць. Часам замест ступкі, прывязваюць маленькія санкі („сучку“), на якіх едуць з чырвоным сьцягам, а часам да санак прывязваюць „ляльку масьянкі“.

На хрэзьбінах бабку, кума і куму асабліва паважаюць і садзяць іх на воз, або санкі, прычым усе ўдзельнікі гульні (мужчыны) упрагаюцца самі і возяць іх па вёсцы, а бабы ззаду папіхаюць. За такі гонар яны адплачваюцца гарэлкаю. На Купальле, вечар, які там прышлося правесці, з двароў выносяць за вёску ўсе старыя рэчы і б'юць альбо паляць. У старых сялянак ёсць павер'е, што раніцаю на Ку-

Вёска Чапалі Старобінскага раёну.

пальле ведзьма абягае з дайніцаю кароў, або стада, каб захапіць усё малако. Напярэдадні Купала некаторыя рвуць „Загадкі“ (асобыя расьліны), затыкаюць іх у сьцены і па іх распусканьню гадаюць, хто памрэ, ці будзе жыць. Вечарам дзяўчаты гадаюць выходзячы на крыжавыя дарогі. Яны стараюцца зубамі вырваць з зямлі расьліну „трыпутнік“ (падарожнік) кажучы:

Трыпутнік, трыпутнік,
Ты расьцеш пры дарозе
І ведаеш аб усякай прыгодзе.
Дай-жа мне сёння знаць,
З кім я буду шлюб браць?

Вырваны зубамі трыпутнік дзяўчына трымае ў зубах усю ноч і сьніць таго, хто будзе яе суджаны.

Каб даведацца, хто ў сяле ведзьма, трэба перасыпаць відуком мохам дарогу чарадзе кароў, якія ідуць дадому перад Купальлем. Карова

ведзьмы не пяройдзе яго і будзе стаяць рыкаючы. Ведзьма прыдзе і будзе вясці яе фартухом.

Пры пахаванні, калі робяць дамавіну, то бяруць габлюшку з дзірачкаю, дзе быў сучок і глядзяць праз яе ў царкве на ўсяночнай. Ведзьма будзе адметна ад усіх людзей з дайніцай на галаве.

Яшчэ дзяўчаты варожаць на Юр'я—ці вялікія вырастуць. Залажыўшы рукі на сьпіну, перагнуўшыся цягнуць жыта зубамі і па выцягнутым сьцябле варожаць. Таксама дзяўчаты варожаць і ў „вялікую суботу“ (субота перад „вялікаднем“) — лезуць на гару хаты і калі знойдзе голае палена—выйдзе за беднага, а калі кастрыцу, мох—за багатага.

У вёсцы і дагэтуль сустракаюцца жывыя сьведкі старасьветчыны,—старыя людзі, якія маюць па 80-90 год. Яны шмат чаго расказваюць пра мінулыя часы. Адзін з іх, быўшы кантаністы, які ні за што не згадзіўся назваць сябе, баючыся, каб яго не арыштавалі, расказаў наступнае: „бацькі і маткі я не памятаю. У маскалі абралі як бязроднага, дзе служыў 15 год: 5 за дарогу туды, 5 назад і 5 за білет. Адслужыўшы службу, вярнуўся ў Чапалі, дзе жаніўся і атрымаў салдацкі надзел каля 1 дзесяціны. Пра паншчыну памятуе толькі эпізоды з апошніх момантаў перад маніфэстам. Народ тады хваляваўся, распаўсюджваючы розныя чуткі. Але вось прачыталі і маніфэст аб вызваленні з паншчыны. Маніфэст, відаць, быў зачытаны з спазьненнем, бо ён кажа, што вярнуўся з палявых работ пачуўшы вольнасьць. Яна, паводле слоў, касавала старыя даўгі і запазычанасьць абодвух старон: „цяпер ніхто нікому нічога не вінаваты, а калі і быў вінаваты, то ўжо прапала“. На паншчыну хадзілі ў двор Чапалі, які належаў Карказовічам. Паншчына адбывалася ўсімі дварамі. Цяжасьць яе была неаднолькава. Больш сямейныя давалі па 2 работнікі з хаты. адзінокія, бабы-ўдовы—працавалі меней.

Больш вестак даў аб старых часох другі старык, Лукьян Кравец, 92 год. Гаварыў ён нам у сельсавеце, куды мы зайшлі па справах. Стары любіць успамінаць старасьветчыну, хаця трохі глухаваты і гаварыць з ім трэба моцна. Ён нам вытлумачыў, ад чаго атрымала назву „Тамілава гара“: адно з вышэйшых пунктаў па Бранчыцкім нагор'і. Ён гаварыў, што „пранцуз“ вельмі ўтаміўся, біўшыся з рускімі каля вёскі Міцявіч і адпачыў на ёй, адгэтуль і пайшла назва яе „Тамілава гара“. Паншчыну помніць добра, сам хадзіў на работу. Апавядаў аб даўнейшых урадзяках, калі жыта нажыналі з вучастку (прыблізна 15 дзесяцін) усяго 7-8 коп, а картоплі сеялі зусім мала. Памятуе, як тады елі хлеб з „пухам“ і мякінай. Яго бацька і дзядзька таксама жылі доўга, да ста год. Пра рэкруцкі набор апавядаў, што паны ў рэкруты здавалі найбольш буйнейшых людзей, а каб яны не маглі ўцячы, дык за тыдні два да здачы, ногі закоўвалі ў драўляныя пудоўныя калодкі. Калі павядзеньня быў вельмі дрэннага, па думцы пана, то здавалі яго за „бессчетнога“ на век у салдаты. Памятуе, як будавалі каменны палац чапалёўскіх паноў. Матар'ял для яго (гліну) падвозілі з суседняй вёскі Млынкі. Сьцены палацу былі таўшчынёю да 2-х аршын. Ён прастаяў да 1921 г., калі быў спалены.

У далейшым стары апавядаў, як распраўляліся з сялянамі, якія ня выходзілі на паншчыну. Так лаўнік Даніла Аладка зьбіў кіем селя-

ніна в. Чапалёў Навума Скалабана за тое, што ён не паслухаўся яго прыказу ісьці на паншчыну, а стаў араць сваё поле. Зьбіў да паўсьмерці, так што расказчык, якому было тады 9 год, ажно перапалохаўся. Успамінаў далей, як перад зьнішчэньнем прыгону, паны стараліся скрыць ад сялян інвэнтарныя запісы, або захапіць у свае рукі. Так зьбіты быў стараста з в. Балотчыц, што яго ўнясьлі на посьцілках. Быў таксама зьбіт і Чапалёўскі стараста. У Чапалёўскім двары быў бровар, гарэлкі было многа і прадавалася яна танна; за тры грошы можна напіцца. Памятуе—рыхтавалі дажынкi ў двары; гарэлкі тады давалі колькі хто хацеў, так што раз адна баба згарэла на дажынках. У канцы ўспамінае, як некаторыя з паноў казалі даўней, што прыдзе час, калі ўсё будзе сялянскае і зямля і сады і палацы, але гэтаму ён ніколі ня верыў і толькі цяпер убачыў, што гэта праўда.

Пры в. Чапалёх у былым маёнтку Карказовіча з'арганізавана Красьненскае, сельска-гаспадарчае т-ва, грамадзкая арганізацыя, якая мае сувязь з сельсаюзам і мае ад сельсаюзу дапамогу ў кіраўнічым напрамку, сродкамі і інш. Т-ва мае 280 сяброў. Паявы ўзнос 5 руб. Абрабляе зямлі—36 дзесяцін, саду—10 дзесяцін (6 пры Чапалёх і 4 ў Багданаўцы). Гароду—3 дзесяціны (2 д. ў Чапалёх і 1 ў Багданаўцы), прычым гарод у Чапалёх вельмі добры. Пахаці—16 дз. і санажаці—7 дз. (4 ў Чапалёх і 3 ў Багданаўцы). Гаспадарка вядзецца васьміпольная: па гнаі сеецца авёс з канюшынай, другі і трэці год расьце канюшына, чацьверты—жыта па супэрфсфату, пяты—картоплі па гнаі, шосты—ячмень або авёс па картаплянішчы з канюшынай, сёмы і восьмы—канюшына. У гарадах сеюць пераважна буракі кармовыя, капусту скорасьпелую, якую раней за ўсіх прывозяць у Слуцк на продаж, галоўным чынам у сталоўку ЦРК, затым гуркі і картоплі. Маецца пладовы гадавальнік плошчаю ў 1 дзесяціну, дзе расьце каля 18 тысяч маладых дрэў—ігруш і яблык. Займаюцца і пчалярствам, ёсьць 7 вульлёў сыстэмы Дадана-Блята. Сад мае размаітыя сарты, з якіх заслогоўвае ўвагі „сьвентаянка“—яблыкi якіх адзначаюцца ляжаласьцю, захоўваюцца да новых, але велічыня яблык ніжэй сярэдніх. Гаспадарыць Т-ва ўжо 2 гады. Невялікі даход атрымліваецца ад гароду і саду. Праўленьне Т-ва, складаецца з трох чалавек. Наёмных ёсьць 2 чал. На палёх Т-ва акрамя звычайных культур, сеюцца наступныя кармовыя травы: магар—аднагадовая, якая ўдаецца на ўсіх глебах, люцэрна—2 і нават 3 ўкосы і сорга, якая не дасьпявае тут і не дае насеньня. У садзе акрамя пладовых дрэў ёсьць рэдкія дэкарацыйныя дрэвы: вэймутава сасна, памясцоваму „кедр“, лісьцывеньніца, кармацкая сасна, серабрыстая ліпа і морва.

7-га ліпня з 4 да 9 гадзін хадзілі для абсьледваньня саўхозу Бранчыц, які знаходзіцца ў 4 вярстах ад Чапалёў. Па дарозе праходзілі цераз невялікі (5 дзесяцін) малады каля 20 год лес пад назваю „Казак“, які знаходзіцца ў 1 вярсьце ад саўхозу. Лясок прарэзваюць прысады, высаджаныя каштанамі, белай акацыяй, хвойі розных парод, дубамі, грабамі. Лясок праўдзіва можна назваць ботанічным садом. Сярод лесу знаходзіцца фамільны склеп паноў Булгакаў, з прыгожай капліцай у готычным стылі. У сучасны момант агароджа вакол капліцы зьнішчана, дзьвярэй і вакон няма. Ёсьць спробы зьняць з капліцы цынкавы дах і папсаваць цэглу. Уваход у склеп завалены. Мясцовае насельніцтва

апавядае аб тым, што ў 1920 г. на склеп быў напад бандытаў, якія адчынілі труну Булгака, узялі каштоўныя рэчы і адрэзалі палец, на якім быў дарагі персьцень, а самы труп выкінулі.

Ад лесу і да саўхозу вядуць прыгожыя прысады з тапалёў і жоўтай акацыі, высаджаныя ў 1908 г.

Саўхоз Бранчыцы.

Саўхоз вядзе гаспадарку палявую, гародна-садовую і па гадоўлі жывёлы. Мае сыраварню і 2 сажалкі, у якіх разводзяць карасі. Пахаці ёсць 200 дзесяцін; севазварот дзевяціполье. Угнаенне—гной і лубін. Гародная гаспадарка дае кармовыя буракі, гуркі, капусту Браўншвейскую зімнюю. Гарод прамыслова-спажывецкага характару. Сад займае $4\frac{1}{2}$ дзесяціны. Пладовыя дрэвы: антонаўка, ранэт, ігрушы бэра, сапаяжкі і інш. летнія сарты. Сад здаюць найбольш у арэнду за 1.200-1.500 рублёў. У саўхозе захавалася шмат будынкаў, так што ён падобен на цэлы гарадок, але многія будынкі састарэлі і патрабуюць капітальнага рамонту. Перад галоўным будынкам, былым панскім палацам, ёсць цікавы парк, які добра захаваўся. У парку, акрамя мясцовых парод дрэў, сустракаюцца вельмі цікавыя і рэдкія дрэвы, як: чорная бяроза, лісьцьевеньніцы, вэймутавыя сосны, аўстрыйскія сосны, туі, плачучыя івы, сібірскія піхты, італьянскія арэхі, канадзкая ель, жоўты вяз, плачучы ясень, ясенявідны клён, югаслаўская ель, кротэгус, пірамідальны дуб, бальзамічная ель, соргум прывіты на рабіне, капрыфоліум, які ўецца каля балькону. Чаранкі і дрэвы выпісаны былі часткаю з Варшавы ад Ульрых, а часткаю ад Вагнэра з Рыгі.

Парк аддзяляецца ад саду маладымі густымі грабовымі прысадзіцамі, дзе і ў самы гарачы летні дзень захоўваецца цішыня і халадок. Пры садзе ёсць пладовы выхавальнік у $\frac{1}{3}$ дзесяціны, які мае каля 7.000 дрэў годных для высадкі. Паводле агульнай думкі экскурсіі было-б вельмі карысным і пажаданым, каб ІБК узяў пад сваю ахову як лес, так і парк, якія маюць вялікую каштоўнасць у ботанічных адносінах; іхні ўплыў адчуваецца ў самай вёсцы Бранчыцы, дзе наглядаюцца каля хат розы розных колераў у вялікім ліку, лісьцьевеньніцы і іншыя немясцовыя дрэвы. Заўважаецца незадавальненне сялян в. Бранчыц прысутнасцю саўхозу, дзякуючы якому яны да гэтага часу адчуваюць безьзямельле.

8 ліпеня з Чапнялёў адправіліся ў в. Жабіна. Вёска вялікая ў адну вуліцу, вельмі бедная, перажывае частыя пажары. Апошні быў у 1924 г., ад якога згарэла ўся вёска і да гэтага часу шмат гаспадароў яшчэ не адбудоўвалася. У новых хатах часта сустракаюцца старыя вокны, пастаўленыя ўпоперак. Мясцовасць узвышаная, няма паблізу ракі, а калодзежы глыбокія.

У вёсцы ўжо пасяля пажару пабудованы адзін агнятрывалы дом. Глеба сугліністая, сустракаецца чырвоная гліна. Некаторыя сяляне выходзяць на пасёлкі. У $\frac{1}{4}$ вярсты ад Жабіна к Чапням ёсць старасьвецкая капліца з высокім драўляным пры ёй крыжам, на якім з дрэва памастацку зроблена фігура Хрыста, велічынёю з пяцігадовага хлапца. Каля капліцы палоскі лёну з натыканымі веткамі ліпы: ад вясковых жанчын мы даведаліся, што веткі ў лён затыкаюцца на Купала, дзеля таго, каб ён быў такі валакністы, як валакніста ліпавае лыка.

Дарога з Жабіна да Ізрашава праходзіць сярод засеяных палёў па вельмі ўзвышаным месцы, адкуль адкрываецца вялікі кругавід. Глеба да паловы дарогі ад Жабіна сугліністая, а далей пераходзіць у супясковую і пясчаную ў Ізрашаве.

Вёска Ізрашава і яе ваколіцы.

Вёска ляжыць на паўднёвым схіле пясчанага ўзгорку. Гэта цікавая вёска, якая ня мае сабе падобных у Беларусі. Яна скарэй падобна да Швайцарскае вёскі. Вуліцы ў ёй няма, а сярод вёскі ёсць возера ў 2 дзесяціны, глыбінёю да 2-х мэтраў, яно чыстае, бяз усякіх зарасляй. Магчыма, што на дне яго ёсць крыніцы, якія не даюць яму перасыхаць у самыя сухія гады.

Вёска распаложана наўкол возера кальцом. Двары і хаты выходзяць к возеру, а ўезд у іх з процілеглага боку ад загуменьняў. За загуменьнямі кругавая дарога, а за ёю поле. К возеру два ўезды з поўдню і ўсходу. Двароў усіх 26. Сяляне тут паходзяць з быўшай праваслаўнай шляхты. Акаляючае насельніцтва заве іх ведзьмарамі, чараўнікамі, бо яны займаюцца знахарствам, самі яны ўпарта ў гэтым не прызнаюцца, асабліва перад незнаёмымі людзьмі.

На ўсход ад вёскі ў сажнях 100 знаходзіцца старая капліца. Могілкі ў 200 саж. на паўднёвы ўсход. Характэрнасьць іх—адсутнасьць драўляных крыжоў, замест якіх усюды маленькія (меней $\frac{1}{2}$ мэтра) каменны нібы зробленыя па адным узору. Пасярэдзіне кожнага ва ўсю велічыню крыж. Зьлева і справа ў верхняй частцы каля крыжу год сьмерці, зьнізу—зьлева імя, а справа прозьвішча нябожчыка. На каменных найбольш сустракаюцца наступныя даты: 1805, 1810, 1825 і 1830 гады.

У нашу бытнасьць адсутнічалі мужчыны ў вёсцы; яны былі на „балоце“, куды забраліся на некалькі тыдняў касіць сена. Сялянкі вельмі жаліліся на недахоп пашы і на дрэнны гатунак тэй, якая ў іх ёсць (пясак). Ад жанчын запісана некалькі №№ фольклёрнага матар'ялу.

З вёскі Ізрашава агульны выгляд мясцовасьці ўжо мяняецца. На пясчанай глебе сустракаюцца парасьлі хвой і ядлоўцу. Часты тут і невялічкія круглыя балотцы з расьліннымі астраўкамі пасярэдзіне і вольнымі ад расьлін наўкол, ад чаго атрымоўваецца ўражаньне кальцавых азёрцаў. Сярод пясчанай глебы, нібы оазы сярод пустыні, знаходзяцца 2 шляхоцкія ваколіцы: Забродзкія хутары і Кулакі, дзе глеба добрая і ўраджаі вельмі добрыя. Самыя ваколіцы багатыя садамі і нагул расьліннасьцю. Назва апошняй ваколіцы адпавядае зьместу. Жыхары яе ўсе заможныя, будынкі добрыя, палі ўраджайныя. Але далей за Кулакі ў напрамку на м. Старобін, а таксама ў напрамку да правага берагу Случы пачынаюцца сыпучыя пяскі, якія ў іншых мясцох пераходзяць у праўдзівыя выдмы. Уся мясцовасьць так і просіцца, каб засеяць яе лесам, а то жаднай карысьці з яе няма. Вельмі часта вецер заносіць гэты пясак і на суседнія больш ураджайныя глебы і пагражае засыпаць іх. За гэтаю пясчанаю выдмаю, на правым беразе р. Случы, ляжыць шляхоцкі засьценак Стамагілы з 5 двароў. Назву засьценак атрымаў ад вялікага ліку магіл, якія, паводле апавяданьняў сялян, у веснаход былі размыты вадой і зьнесены ў Случ. Засталося

толькі 8 курганоў. Сялянства апавядае, што яшчэ летась вада вымыла 4 чарапы. Яны кажуць, што гэта магілы ад Напалеонаўскіх войнаў. Але заўважаючы тое, што ў магілах знаходзілі бурштынавыя пацеркі, можна дапусьціць, што гэта старасьвецкія курганы. Рака Случ у гэтым месцы мае высокі да 10-12 арш. бераг і дасягае глыбіні 12 арш. Гэты высокі правы бераг цягнецца аж да вёскі Тычына ў 2 вярстах ад Стамагілля. Левы бераг нізкі, сенажаці. Жыхары тут багатыя, няпрыветныя, шляхта падазрона глядзіць на кожнага прыезджага, пытаючы: ці ня прыехалі абразыць зямлю? Адзін з гаспадароў гэтай вёскі мае 2 жонкі, якія жывуць разам у аднэй хаце, прычым маладая раджае дзяцей, а старэйшая, бязьдзетная, іх няньчыць. У 2 вярстах ад Стамагілля ляжыць невялікая вёска Тычыны. Да яе ад Случы падыходзіць „завадзь“, дзе зімою сяляне ловяць рыбу рукамі ў адлушынах. З Тычын дарога пераходзіць на левы „палескі“ бераг Случы ў вурочышчы „Скакаль“, дзе рака разьбіваецца на тры рукавы, праз якія пабудованы новыя, добрыя масты. Каля аднаго з мастоў знаходзіцца будынак быўшага вялікага вадзянога турбіннага млына, які цяпер не працуе (быў разбураны ў часе грамадзянскай вайны). За мастом пачынаецца Лістападавіцкая лясная дача.

На начлег застанавіліся ў Лістападавіцкай школе, якая зьмяшчаецца разам з лясніцтвам. Мясцовасьць вакол Лістападавіч лясістая, глеба пясчаная, сустракаецца шмат разьвееяных барханаў. У самым лясніцтве ёсць невялічкі парк з паўднёвага боку ад школы. Даўжыня яго 70 саж., шырыня 30. На гэтай плошчы пасаджаны 8 радоў елак, на 1 саж. адна ад другой.

З паўночнага боку парк абсаджаны жоўтай акацыяй і беласьнежкай, з усходу—клёнамі, з захаду—грабамі, а на поўдзень адкрыты на дарогу. Акрамя елак у парку ёсць 10 югаслаўскіх елак і некалькі хвой. Узрост усіх дрэў гадоў 12, толькі клёны старыя. Присутнасьць каля школы такога парку вельмі карысна. З Лістападавіч у суботу 9 ліпня частка экскурсантаў павінна была адправіцца ў Старобін дзеля набыцьця харчоў (бо ў Лістападавічах іх купіць няма ніякай магчымасьці) і візаваньня докумэнтаў у загадчыка пагранатраду, бо далей прыходзілася ехаць па пагранпаласе. На гэта прыйшлося затраціць цэлы дзень тром экскурсантам, другія два ў гэты час займаліся праяўленьнем нэгатываў.

10 ліпня ў нядзелю аб 11 гадзіне выехалі з Лістападавіч у Саковічы. Перад ад'ездам прасілі ў настаўніка Бародзіча Паўла прадаць ліхтар, патрэбны для праяўленьня нэгатываў, якога мы забылі ўзяць з Случку і які набыць у Старобіне з прычыны суботы не ўдалося. Ліхтар каштоўнасьцю ў 60 к. новы, Бародзіч, убачыўшы яго неабходнасьць, рашыў нам дапамагчы і запрасіў за яго цэлы рубель, але пасля некаторага торгу прадаў за 70 к., прычым вельмі шкадаваў, даведаўшыся, што мы плацім ня ўласнымі сродкамі, а сродкамі краязнаўчага т-ва.

Сюды-ж перад нашым выездам зьявіўся загадчык Старобінскай сямігодкі, ён-жа сакратар раённага краязнаўчага т-ва тав. Гурыновіч, які выказаў моцнае пажаданьне прыняць удзел у экскурсіі, але толькі пры ўмовах, калі мы яго будзем карміць, вазіць і дамо фурманку завезьці яго назад. Даведаўшыся, што мы ходзім пехатой, а фурманка наша толькі для рэчаў, ён згадзіўся падысьці з намі да Мілкавіцкіх

хутароў (вёрст—15-16), дзе яму даручана было 4 месяцы таму назад раённым т-вам абсачыць курганы, у якіх былі знойдзены галаўныя прыўны, якія цяпер захоўваюцца ў Старобінскай сямігодцы. На выкананьне гэтае справы ён на працягу 4-х месяцаў ня мог знайсці часу.

Ад Лістападавіч да Саковіч 6 вёрст. Дарога ідзе палямі, а потым лесам. Мясцовасьць наогул прыгожая. Ураджаі добрыя. Глеба супясчаная. Сярод лесу сустракаюцца хутары. Будынкі ўсе характару Случчыны. Пры вёсцы Саковічы з заходняга боку знаходзіцца Саковіцкае возера. Плошча 15 дзесяцін. Возера рыбае: шчупакі, плоткі, ліны. Яно пры берагох няглыбокае, але паступова паглыбляецца і ўсярэдзіне даходзіць да 12 сажняў. Зарасьляй у возеры няма, вада чыстая. Вакол возера расьліннасьць адсутнічае і толькі ў заходняй частцы захавалася яшчэ некалькі старых алешын. На ўсход ад вёскі вярстах у трох знаходзяцца (паводле апавяданьняў сялян) курганы, парослыя лесам. Урочышча гэтае завецца „Сінія Горкі“. Курганоў налічваецца штук 25. Сама вёска Саковічы ляжыць на ўсходнім беразе возера. Вёска невялікая. Насельніцтва падзяляецца на сялян і шляхту. Сяляне жывуць у вёсцы, а шляхта ў вакольных хутарох. Асаблівасьцю гутаркі насельніцтва зьяўляецца адменнае саканьне, ад чаго магчыма і вёска называецца „Саковічы“. Насельніцтва вёскі наогул беднае і толькі шляхта ў вакольных хутарох заможная. У вёсцы пры капаньні калодзежа ў селяніна Пятра Пішчэўскага гадоў 20 таму назад знойдзены каменны тапорык селянінам Кудзямевічам. Малаток надвычайна добрай шліфоўкі і добра захаваўся. Селянін ім таўчэ соль і перац і абух трошкі папсаваў гэтаю работаю. Набыць нам яго не ўдалося за адсутнасьцю гаспадара. Жонка без яго прадаць не згадзілася.

Дзякуючы сьвяточнаму дню сяляне ў вёсцы былі ў вялікім ліку, што і дало магчымасьць сабраць значную колькасьць фольклёрнага матар'ялу, сярод якога цікавы абрад даўнейшага сватаньня, які цяпер ужо мала ўжываецца. Хлопец, які хацеў жаніцца, загадзя павінен быў сам наплясьці гэтулькі пар лапцёў, колькі душ сям'і было ў маладое. З гэтымі лапцямі ён з маткаю ішоў да маладой і прышоўшы да дзьвярэй хаты казаў моцна: „шурум-бурум, лапці ў хату!“. Калі ў хаце згодны былі выдаць дачку замуж за яго, то гаспадар адказваў: „шурай-бурай, лапці ў хату кідай!“ А калі ня былі згодны, то адказваў наступнае: „Ня шурай, ня бурай, лапцёў у хату ня кідай!“. У апошнім выпадку малады з маткаю, не адчыняючы хаты, зваччаліся да дому са сваімі лапцямі. Калі-ж была згода, малады ўходзіў у хату, надзяляў усіх лапцямі, а лапці маладое ставіў каля лаўкі, на якую маладая ўскаквала, як толькі ён уваходзіў у хату. Маці маладога просіць маладую наступнымі словамі: „скэк, мая дачушка ў лапці!“. Калі маладая ўскоквала ў лапці, пачыналася частаваньне.

Акрамя гэтага абраду частаваньня, у Саковічах запісаны са слоў Пелагіі Лопан каля 35 народных песень. Прыходзіцца адзначыць, што для зьбіраньня песень патрабуецца шмат часу, каб разгаварыцца з жанчынамі і зацікавіць іх абяцанкай даць грошай, а яшчэ лепей выпіць з імі бутэльку гарэлкі.

У 2 вярстах ад Саковіч ляжыць сярод лесу возера „Сьвятое“. Невялічкае возерца плошчаю ў 5 дзесяцін, мае прыемны выгляд. Берагі яго травяністыя, абрасьлі кустарнікамі, дрыгвяня, зразу з бе-

рагу пачынаецца глыбіня. Наибольшая глыбіня возера (паводле апавяданняў) 28 арш. На дне яго вельмі многа карчоў; дно яго ілістае. Возера рыбае: водзяцца шчупакі, акуні, ліны. Нядаўна паймалі шчупака ў 33 фунты. У мясцовага насельніцтва пра гэтае возера перадаецца такая легенда: Даўней, калісь-та на гэтым месцы была царква, якая правалілася скрозь зямлю і на месца царквы з'явілася возера. На вадзе возера, як кажа легенда, паказваліся „царскія вароты“. Гавораць, што чуваць званы і царкоўныя сьпевы на дне гэтага возера, асабліва на „вялікдзень“. Легенда гэтая агульная і аб усіх азёрах. Другое паданьне аб возеры апавядаў аб'ежчык Сташэўскі, які казаў, што, паводле расказаў старых людзей, на месцы возера калісьці быў невялічкі лужок, які праваліўся з неведомых прычын і ўтварылася гэтае возера. Возера наогул овальнае, вада стаіць роўна з берагамі, як-бы налітая. Кажуць, што асабліва прыемны від возера мае ў ночы пры сьвеце месяца.

Аб'ежчык Сташэўскі пазваў нас у хату, пачаставаў кіслым і салодкім малаком, ня ўзяўшы пры гэтым ніякай платы, чым вызваў наша здзіўленьне, бо ад нас звычайна патрабавалі двойную, а то і трайную плату.

Ад „Сьвятога“ возера і да Мілкавіцкіх хутароў дарога ідзе ўвесь час праз лес, у якім пападаюцца будаўнічыя дрэвы. Пры дарозе сустракаюцца хутары, якія маюць назву ад сваіх гаспадароў. Каля хут. Корбута пры дарозе ў лесе знаходзяцца 3 курганы звычайнай велічыні, паросшыя хвойным лесам. Пад'яжджаючы да Мілкавіцкіх хутароў агульны выгляд мясцовасьці рэзка мяняецца. Граньню краявіду служыць пясчаны вал (бархан), які цягнецца з усходу на захад на працягу многіх вёрст, амаль да Гадзінскіх хутароў. Пры гэтым валу і распаложаны Мілкавіцкія хутары, а на самым валу ёсьць шмат курганоў. Сярэдні разьмер кожнага з іх прыблізна 45—50 крокоў у акружнасьці, вышыня—3 аршыны. Вал зьяўляецца рэзкім падзелам мясцовасьці: з аднаго боку нізкая, балотная, парослая мяшаным лесам, а з другога боку—сухая, пясчаная, узвышаная, парослая хваёвым лесам. На валу распаложаны ланцюгом курганы. Частка з іх разрыта, прычым мясцовыя жыхары апавядаюць, што апошнія раскопкі былі зроблены бяз усякага пляну і парадку. Прыходзіцца толькі пашкадаваць, што яны так пабандыцку разрыты. Апошнія раскопкі былі зроблены вясною 1927 г. настаўнікамі Мілкавіцкай школы Смольскім і Сянюком. У курганох знойдзены былі старасьвецкія срэбныя вітыя галаўныя грыўны, гаршкі і сабельны клінок. Знойдзены гэтыя рэчы сялянінам Парфёнам Герасіменяй, які аддаў іх Старобінскаму краязнаўчаму гуртку.

Дарога ад Мілкавіцкіх хутароў далей ідзе ўвесь час праз хваёвы лес. Сярод лесу часта сустракаюцца палянкі, пакрытыя густым збожжам. Па ўраджайнасьці—тут у 1927 г. быў ураджай лепшы, чымся ў Полі каля Слуцку; так што гутарка аб тым, што Палесьсе старонка наогул бедная, галодная—няправільная. Варта толькі паглядзець хаця-б на Гадзінскія хутары, каб пераканацца ў гэтым. Будоўля ў іх добрая, новая, на гарадзкі манер. Жывуць усе гадзінцы заможна. Ёсць коопэратыў. Гадзінцы пазаводзілі маладыя сады, чаго наогул у Палесьсі не сустракаецца.

Ад Гадзінскіх хутароў накіраваліся ў вёску Махнавічы, якая расьселена на хутары. Прыехалі позна аб 11 гадзіне, начавалі ў школе, настаўнік якой Палікарп Малочка паехаў дадому ў Крывічы. Пусьціў нас туды сябра сельсавету. Школа новая, прасторная, але ня мае сенцаў. На сьценах шмат плякатаў і лэзунгаў. Сусед школы Паўлюк Рудзень зрабіў для нас усё магчымае: узяў на свой двор нашу фурманку, прадаў харчоў і жонка яго зварыла нам сялянскі абед.

11 ліпня, а 12 гадзіне выехалі з Махнавіч у напрамку на Дамановічы. Дарога ўвесь час ішла лесам, сярод якога часта пападаліся хутары, як Махнавіцкія, Ёдкавіцкія, прычым яны зьяўляюцца астатнімі, якія маюць тып будынін Случчыны. За імі ўжо цераз 3-4 вярсты ідуць хутары, з тыповымі палескімі хатамі.

Каля хутароў, а то і проста сярод лесу, сустракаліся невялікія палянкі, засеяныя збожжам: жытам, аўсом, грэчкаю, бульбай, просам. Усе палянкі агароджаны жардзямі, мабыць ня толькі ад хатняй жывёлы, але і ад дзікіх зьвяроў (ласёў і коз). На палянках ураджаі надзвычайна добрыя, асабліва жыта і гарох. Жыта дасягае да сажня вышыні, а калосьсе каля дэцымэтру. Наогул такога ўраджаю каля Слуцку мы не сустракалі. На тоўстых дрэвах у лесе сустракаюцца борці, якія найчасей робяцца папарна на асобых памостах, паміж двух дрэў, вышынёю ад зямлі на 10-12 аршын.

Увесь час па дарозе ад Махнавіч пільна прыглядаліся, каб знайсьці бархан, аб якім упамінае проф. Туткоўскі, але такога бархана мы ня сустрэлі. У тым месцы, дзе пасёлак выходзіць на тракт Апанчыцы-Дамановічы, стаіць хутар Васіля Хаміцэвіча, які зразу зьвяртае ўвагу сваім палескім выглядам. Асаблівасьці яго: хата бяз сенцаў і шчытоў, пакрытая дошкамі, якія цвікамі ня прыбіваюцца, а ставяцца „на закрыніну“, якая ў сваю чаргу прымацоўваецца „какошкамі“. У выпадку пажару трэба толькі „какошку“ выкінуць і ўся страхавальнасьць зьнізіць. Пад страхою два коміны стаяць крыва, паверх страхі яны ня выходзяць. Адзін комін ад печы, а другі ад лучніка, які часта робіцца на манер грамафоннай трубы, пастаўленай шырокім канцом уніз. Яны сплятаюцца з лазовых прущыяў і абмазваюцца вакол глінай. Труба прымацоўваецца мэтра паўтара ад зямлі. Зьнізу да трубы на дроціках прымацоўваецца драцяная сетка, на якую кладуцца смалякі (карэньні). Такога роду асьвятленьне сяляне лічаць лепшым, чым газавое, бо яно дае сьвятло і выцягвае дрэннае паветра з хаты, а вентыляцыі там іншае няма ніякае.

У 1½-2 вярстах ад гэтага хутара знаходзіцца Дамановіцкае возера, каля якога, паводле слоў настаўніка Дамановіцкае школы Рама-новіча, ёсьць месца, якое завецца Татарскай далінай. Чаму яно так завецца, выявіць нам так і не ўдалося, але судзячы па тым, што ў ваколіцах Дамановіч і ў самай вёсцы сустракаюцца тыпы смуглыя з касымі вачыма, можна дапусьціць, што тут калісьці былі татары. У самым возеры акрамя рыбы водзіцца чарапахі, якія часам заходзяць у канавы і нават вылазаюць на дарогу. Не даяжджаючы Дамановіч у прыдарожнай канаве ўбачылі гадзюку, якую Нерапеня зараз заха-ціў расчэпленым кіем і жывую засадзіў у бутэльку. Гадзюка са злосьці пачала кусаць сама сябе і такім спосабам учыніла над сабою самагубства.

Вёска Дамановічы.

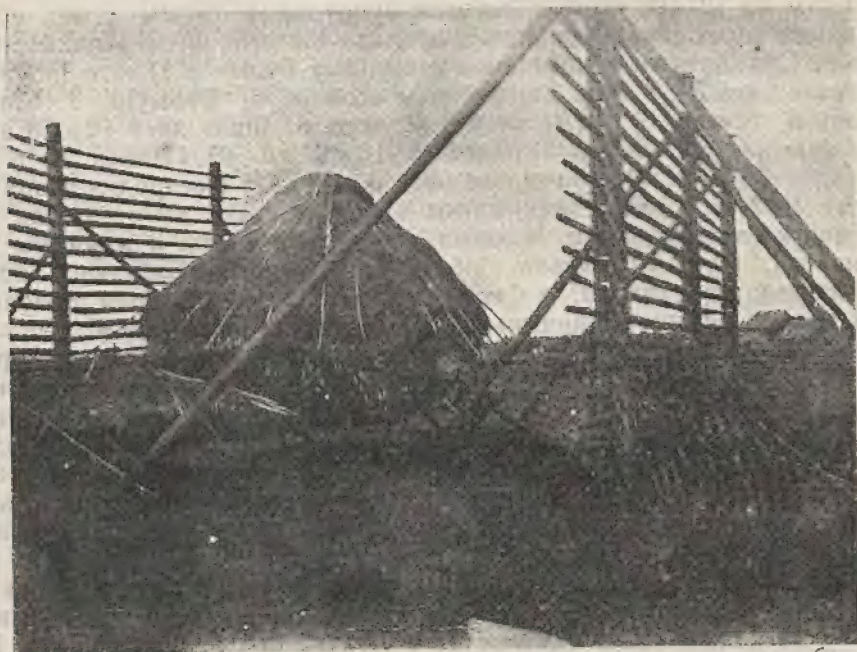
Вёска Дамановічы бедная, тыпова палеская. Насельніцтва ў ёй 1323 чалавекі, двароў 194. Зямлі пахатнай 582 дзесяціны, сенакосу 623 дзесяціны. Вёска ўвесь час была на акраіне Мазыршчыны, далёка ад цэнтру і ў культурных адносінах вельмі адсталая.

З далучэньнем да Случчыны яна таксама засталася на акраіне. Трапіўшы ў гэтую вёску, сразу адчуваеш на сабе старасьветчыну гадоў 200-300 таму назад. Вуліцы крывыя, з рознымі закавулкамі, самі хаты маленькія, нізенькія. Некаторыя двары і сялібы вызначаюцца вялікім лікам раскіданых па двары ўадзіночку невялічкіх будынін-клетак лікам да 12—15 штук. Тыповай будоўляй у гэткім стылі трэба лічыць двор селяніна Сыцяпана Лук'янава Хаміцэвіча, па кліцы „Кардыбая“. Сядзіба яго складаецца з наступных будынін: 1) хата 8×7 арш. 2) другая хата 8×8 арш. стаіць зусім асобна. 3) Варыўня 5×5 арш. 4) Хлеў 6×6 арш. 5) Другі хлеў 5×6 арш. 6) Яшчэ хлеў 12×16 арш. 7) Сьвіны хлёў 3×6 ар. 8) Адрына 16×8 ар. 9) Павець 5×6 ар. 10) Клець 6×7 ар. 11) Яшчэ клець 5×5 ар. і 12) Пасяродку двара калодзеж 2×2 ар. Сяляне вёскі адрозьніваюцца сваім выглядам ад сялян іншых палескіх вёсак. Мужчыны сярэдняга росту, а жанчыны нават малага. Мужчыны ёсьць блёндыны і брунэты. Блёндыны болей з прадаўгаватым тварам, а брунэты з скуластым смуглым тварам і трохі косымі вачыма. Жанчыны наогул маюць нейкі цыганскі тып. Усё насельніцтва ў лазовых лапцёх, вопратка найчасьцей дамацкая. Крамніна сустракаецца рэдка. Жанчыны ў грубых самацкіх сарочках з выштымамі чырвонымі ніткамі рукавамі. Спадніцы хатнія, з перавагаю чырвонага колеру, з зборамі каля пояса. Зьверху сарочкі надзяюць гарсэт да таліі з фальбонамі і складкамі. Старыя мужчыны заўсёды пры поясе носяць на раменчыку нож „сьцізорык“. У гаспадарцы наогул стараюцца абысьціся сваімі ўласнымі вырабамі, найбольш драўлянымі і лубянымі (карыты, вёдры, ступы, калыскі, кошыкі, каробкі і інш.). Амаль кожны двор мае жорны, дзе мелецца ўсё патрэбнае на дзень як для сябе, так і для жывёлы. Жанчыны маюць намёткі, але цяпер іх ня носяць, а носяць на галаве „каптуркі“. Намёткі робяць падарункі на вясельлі, на хрэзьбінах і на іншых сямейных урачыстасьцях. Говар насельніцтва цягучы, з націскам на „о“ з вялікім лікам скарачэньняў (кажуць балото, мамò, тацяно і інш.), скарачэньні такія: ма (замест мама) бра (замест брат) ба (замест бацька). Сустракаецца ўжываньне „і“ заместа „е“ ліс—лес,—як на Украіне.

Жанчыны замораныя, забітыя цяжкаю працаю. Займаюцца выключна хатняй і палявой працай. Галоўныя заняткі насельніцтва земляробства і гадоўля жывёлы, якое разводзяць шмат, асабліва кароў, але малака ад іх сялянства атрымлівае мала. Дастаць малака ў вёсцы вельмі трудна. Каровы немалочныя, дробныя і цяляты іх ссуць пакуль карова ўжо іх не прагоніць. Акрамя кароў разводзяць шмат валоў, на якіх аруць зямлю. Асабліваць гаспадаркі—гумён вялікіх няма, ёсьць толькі пуні, дзе малоцяць хлеб. Збожжа складаецца ў стажкі на падмостках, пастаўленых на сваях у 1½ ар. у вышыню. Зложанае такім чынам збожжа добра захоўваецца ад мышэй. Для сушкі збожжа робяць азяроды, якіх у кожнага гаспадара ёсьць па некалькі штук. Сярод ся-

ля адсутнічае саматужніцтва і да іх прыходзяць вандроўныя краўцы, шаўцы і інш. рамеснікі.

На вёсцы захаваліся вельмі старадаўныя звычаі, сярод якіх заслугоўвае ўвагі першабытны спосаб здабывання агню. Звычай гэты адбываецца на „прэпалавёньне“, якое прыпадае на сераду чацьвертага тыдню па „вялікадні“. Здабываюць агонь штогодна. З самага ранку да сонца тушаць ва ўсіх хатах агонь, каб нідзе ня было ні жарыначкі. Паважаныя ў вёсцы дзяды, каля 12 чал., ідуць у лес, дзе зрубаюць ясень, колюць яго на 4 часткі. У аднэй з іх, на вострым баку, робяць пасярэдзіне зарубку і гэтую частку прымацоўваюць паміж

Вёска Дамановічы Старобінскага раёну. Стажок і азіроды.

дрэў, ці шульцамі, на вышыні аднаго мэтра паземна, (горызонтальна). Астрыём другой плашкі цягаюць па зарубіне чалавек 8—12 як пілоу датуль, пакуль ня пойдзе дым і ня з'явіцца агонь. Агонь, здабыты такім чынам, прыносіць, паводле павер'я людзей, шчасце ў хату, і галоўным чынам ахоўвае ад пошасьці жывёлу. Як толькі ад трэньня з'явіцца гарэньне, прыкладаюць туды губку і разьдзьмухваюць агонь. Яго зараз-жа разносяць па хатах, каб бабы маглі паліць у печы. Гэты агонь раскладаюць у варотах кожнага двара і праз яго праганяюць на пашу скаціну. Агонь гэты кабеты стараюцца захаваць на цэлы год у ямцы. Кабета, у якой згас у хаце агонь, лічыцца нядбайнаю і траціць да сябе павагу. Звычай гэты ў 1927 г. адбываўся ўпаршыню ня ў лесе, а ў самай вёсцы. Часам агонь ад трэньня здабываецца хутка, а калі церці прыходзіцца доўга, то кажуць, што нехта ў сяле захаваў стары агонь, дзеля чаго новы ня хоча з'яўляцца.

У Дамановічах бачылі старца-лірніка, які ў павозцы з будаю на пары коняй езьдзіў па сяле і граў на ліры, а жонка яго абыходзіла двары і атрымоўвала падарункі. Лірнікі ўмеюць сьпяваць дужа шмат песень як рэлігійнага, так і бытавога зьместу, але за сваю працу па-трабуюць нагароду. Так на просьбу за 20 кап. згадзіўся сьпяяць толькі адну песню, аб сіротах.

Сярод насельніцтва вельмі пашырана лячэньне рознымі травамі, шэптамі і заговарамі. Гэтым займаюцца найбольш старыя бабы, якіх народ баіцца, але разам з тым і паважае. Узоры некаторых замоў і лекавых расьлін намі тут-жа здабыты.

У Дамановічах ёсьць наступныя савецкія і грамадзкія ўстановы: 1) сельсавет, 2) школа, для якой будуюцца новае памяшканьне, паводле пляну Наркамасьветы 45×18 арш. і у якім клясныя вокны выходзяць на поўнач, па недагляду кіраўнікоў, 3) коопэратыў, 4) паравы млын і падрыхтоўваюцца да пабудовы больніцы.

Недалёка ад вёскі ёсьць невялічкая царква будовы 1906 г., у якой захаваўся іконастас старажытнае Князьвазёрскае царквы. У Дамановічах нам трапілася быць на Пятра, дзеля чаго лягчэй было здабыць як фольклёрны матар'ял, таксама і веды аб вёсцы, прычым трэба адзначыць нашу падзяку за шчыры ўдзел Дамановіцкаму настаўніку Рамановічу, які ў гэтай справе нам многа дапамог.

Тут-жа нам апавядалі, што ў 2-х вярстах ад Доўгага ў ляснікі ёсьць урод, які не гаворыць, а толькі раве, ня мае ні рук, ні ног, і, ня гледзячы на гэта, жыве 32 гады.

Вёска Князь-Вазёрская і ваколіцы.

12 ліпня а гадзіне 5 па паўдні накіраваліся з Дамановіч у вёску Князь-Вазёрскую, якая сярод мясцовага сялянства носіць назву „Намастыр“. Дамановіцкі настаўнік Рамановіч пашоў таксама з намі, каб паказаць нам дарогу. Наогул трэба сказаць, што палескія старыя настаўнікі ў адносінах гасьціннасьці праявілі сябе з добрага боку.

Дарога цераз вёскі Пісаравічы і Восава да Князь-Вазёрскай ідзе выпаласканым лесам, сярод якога сустракаюцца палянкі, засеяныя збожжам. Глеба пяшчаная, але больш ураджайная, чымся ў Дамановічах. Апошнія наогул зьяўляюцца самым бедным пунктам ува ўсёй нашай экскурсійнай падарожы. На палёх было найболей бульбы і проса, прычым ураджаі вышэй сярэдніх. Сярод лесу сустракаліся хутары, пабудованыя на моцна разьвеяных барханах. Вёска Пісаравічы знаходзіцца сярод лясоў, вуліцы яе гразкія, падворны выгляд яе лепшы, чымся Дамановічаў.

Будоўля таксама лепшая. Сустракаюцца стрэхі, крытыя чаротамі, што падкрэсьлівае блізасьць возера. У вёсцы ёсьць школа і паштовая кальцовая скрынка.

Дарога з Пісаравіч да Восава праходзіць па ўзгорках сярод лясоў і засеяных палёў. Адлегласьць паміж імі ўсяго 3 вярсты. Вёску акаляюць дрэвы. Пры ёй знаходзіцца новая капліца з арыгінальнаю званіцаю-вышкаю. У капліцы адбываецца штомесяц набажэнства ў маладзіковыя нядзелі. Недалёка ад капліцы пры тракце знаходзіцца студня, вада з якой у акаляючага сялянства лічыцца „цудоўнай“.

У нядзелю паміж „Ушэсьцем“ і „Сёмухай“ каля гэтай студні бывае вялікі натоўп народу, які прыходзіць сюды і прыносіць лён, палатно, масла, яйцы, якія ідуць на карысьць тых папоў, што служаць там на бажэнства. Дзень гэты там завецца „багатым днём“.

У 2-х вярстах ад Восава распаложаны „Намастыр“ або вёска Князь-Вазёрская. Усюды з правага боку дарогі відны балотныя зарасьлі і адчуваецца балотная вільгаць. Па ўсёй дарозе ад Дамановіч да Князь-Возера сустракаецца шмат борцаў на дрэвах, прычым да Восава яны стаяць на хвоях, а далей ужо на дубох, якія зьяўляюцца мабыць астаткамі дрэў бортных. З гутарак з мясцовымі сялянамі (старымі) выявілася, што даўней такія дрэвы лічыліся як-бы сьвяшчэннымі і іх не чапалі, хоць з кожнай борці і давалі ў „намастыр“ мядовую дань. Потым за дрэвы „намастыр“ акрамя мёду стаў вымагаць яшчэ і грошы. У сучасны момант на іх не звяртаюць увагі і часта сьсякаюць і такія дрэвы, дзе ёсьць раі ў борцях.

Вёска Князь-Вазёрская пабудавана на нізкіх узгорках морэнавага ляндршафту. Глеба—буры морэнавы суглінак, прычым на палёх паўночнага боку сустракаецца лугавы маргель, які сяляне завуць „белаглінам“ і які ўжываецца на пабелку хат.

Профэсар Туткоўскі, які рабіў геолёгічныя досьледы, гэтак акрэсьлівае: а) тонкі пласт глебы 0,1 мэтра, б) белы маргель 0,6 м. в) морэнавы суглінак з валунамі 0,5 мэтра. Суглінак мае буравата-цынамонавы колер.

Вёска знаходзіцца ня пры самым возеры, а ў адлегласьці ад апошняга на 3³/₄ вярсты, прычым аддзяляецца ад возера вялікім топкім балотам-сенажацьцю. Ад вёскі на поўдзень каля царквы пачынаецца роўная канава шырынёй 4 арш., глыбінёй каля 2 арш., якая завецца „Ездаўняй“. Па гэтай Ездаўні і можна толькі трапіць на лодцы ў возера, хаця ёсьць магчымасьць у сухія гады дабрацца да яго і сухім шляхам, па ўзбярэжжы Ездаўні, але бяз упэўненасьці ў тым, што ня раз можна праваліцца па жывот у балота і ахварбаваць сябе ў бурачорны колер. Ад гэтае Ездаўні ў розных напрамках праведзена шмат канаў, якія завуцца „рэчкамі“. Такім чынам уся вялікая плошча паміж вёскай і возерам зьвязана цэлай сеткай канаў-рэчак, якія служаць паляшучокам вадзянымі шляхамі. Па іх сяляне езьдзяць касіць сена, у іх ловяць рыбу, прычым Ездаўня лічыцца нібы „вакном у Эўропу“, бо злучае вёску з возерам і акаляючымі вёскамі Ляхавічамі, Пухавічамі, Дзякавічамі. Па Ездаўні можна плыць як на „ліпаўцы“ (душагубка-аднадрэўка), так і на досыць буйных лодках „шпілярках“, прычым едучы на апошняй працаваць бакавымі вёсламі немагчыма. Калі вязуць значны цяжар, то ў такім выпадку адна асоба прадстаўляе сабою волскага бурлака, зачэплівае за лодку вяроўку і цягне яе. Калі на дарозе трапляюцца топкія месцы, проста пераскаквае цераз іх, а калі сустракаецца „рэчка“—скача ў лодку і мінаваўшы яе вылазіць з лодкі і зноў яе цягне.

Вёска налічвае 26 вучасткаў, на якіх ёсьць 150 двароў і 850 чал. сялян. Сярод іх 7 юрэйскіх рамесьніцкіх сямействаў. Насельніцтва займаецца ральніцтвам, жывёлагадоўляй, рыбацтвам і перапрацоўкай рыбы (уюноў, яршоў), якую, нанізаўшы на хваёвыя пручкі (мёткі), аб-

п'якають у асобых „пекліцах“. Рыбачаць амаль што 95 проц. усяго на-сельніцтва. Рагатае жывёлы, як і па ўсім Палесьсі, трымаюць многа, але малака мала маюць.

Пабудована вёска на нізкай мясцовасьці і вясною і ў восень па яе вуліцах небяспечна хадзіць нават у доўгіх ботах. Вуліцы гача-ныя, па баках разбураныя канавы і валяецца шмат розных кольляў і прутоў. Агульны выгляд вёскі няпрыемны. Нізенькія шэранькія хаткі з драўніннымі дахамі, а каля хат нама ніякай расьліннасьці. Колодзежы няглыбокія з гразкаю жоўтаю вадою. Платы зьнізу ў вышыню каля мэтра выбелены. Гэта робіць сама вада ў часе веснавога разьліву, раствараючы белы мэргель і выбельваючы ім усё, што сустракаецца на шляху. Вуліц у вёсцы некалькі ў розных напрамках і толькі адна з іх, што вядзе да царквы, вызначаецца тым, што яна вышэйшая і на ёй сустракаюцца дрэвы і сады, быўшыя царкоўныя. Гэта частка вёскі называецца „папоўшчына“. Расьліннасьць на папоўшчыне значна яе пры-харашае.

У канцы гэтае вуліцы на самым высокім месцы пабудована вялікая царква, якая з другога боку падымаецца на 2 мэтры над ба-лотам. Пабудована яна ў 1805 г., аднак не захавала ніякіх гістарыч-ных вартасьцяў. У царкоўнай шафе, сярод розных кніжок нам (Ажэў-скаму і Пяцэвічу) папалася рукапісная кніжка без пачатку і канца. Кніжка невядомай назвы. Судзячы па яе зьместу—гэта або „постная трыодь“, або „Тіпікон“, або ўстаў. Там-жа ёсьць старыя інвэнтары і апісы, з якіх відаць: 1) ссылка на апісь ад 1611 г., дзе было сказана, што сяляне Бунасы (ёсьць цяпер пасёлак Бунасы каля Скаўшыны, у 10 в. ад Князь-Вазьёрскай) павінны былі нясьці прыгонную павіннасьць у адносінах да Князь-Вазьёрскіх папоў. Сялян было 28 мужчын і 30 жанчын (паводле даты ад 1846 г.—65 мужчын і 64 жанчыны). У ты-дзень яны давалі па 30 працоўных дзён—апрача таго сяляне в. Кузь-мічы ў дзень Пакрава павінны былі даваць па 4 вядры мёду, або па паўтары капы грошай за вядро. У 1807 г. ёсьць паметка аб тым, што гэтай павіннасьці яны даўно ўжо ня выконваюць. Сяляне тых-жа Кузь-мічоў павінны былі даваць мехавую дань белкамі, лісіцамі і куніцамі па 12 штук. Ад 1837 году ёсьць паметка, што яе не даюць з невядо-мых часоў.

З гутарак з папом Хвёдарам Вячоркам выявілася, што ў царкве было шмат каштоўнасьцяў, але частка іх (як абразоў, так і кніг) была разаслана па прыпісных да яе царквах Дамановічы, Ляхавічы і інш. Другую частку ў 1922 г. забраў член Дзякавіцкага ВВК Шапіра, які вывез шмат старасьвецкіх кніг, аб лёсе якіх ён цяпер нічога ня ведае.

У вёсцы ёсьць сельсавет, хата-чытальня, школа, коопэратыў, хо-дзіць калыцавая пошта. Вёска наогул жыве першабытным жыцьцём, новы быт амаль зусім не закрануў гэтую закінутую сярод балот і ля-соў палескую вёску. У вёсцы няма ніводнага партыйца, няма піонэр-атрада. Ёсьць толькі 2 комсамольцы: сакратар сельсавету і ізбач, якія не належаць да мясцовага сялянства.

В. Князь-Вазьёрская мае каля двух дзiesiąткаў сваіх выдатных рыба-коў. Тып сялян Князь-Вазьёрскае вёскі нічым не адрозьніваецца ад звычайнага палескага тыпу. Вопратка даматканая. Ткацтва пашырана

сярод жанчын вёскі. Тканіны сустракаюцца высокай якасьці. Кабеты маюць звычай насіць за плячыма дзяцей у калысцы, ідучы на поле на работу. Калыску пакрываюць тканінай. Жэняцца і выходзяць замуж вельмі рана, ад чаго насельніцтва драбнее. Нярэдка бяруць развод, а часам сустракаюцца ў аднаго мужчыны і па 2 жанкі. У фольклёрных адносінах в. Князь-Вазёрская дала шмат матар'ялу.

13 ліпня а 10 гадзіне мы накіраваліся на возера Князь, згаварыўшыся раней з перавозчыкамі Андрэем Лагуном, які раней пашоў шукаць вялікай лодкі.

Мы ў гэты час павінны былі ісьці па беразе канавы Ездаўні па

Вёска Князь-Возера, Старобінскага раёну. Тыпы жыхароў.

вузкай сьцяжынцы. Нам прышлося ісьці гуськом адзін за адным. У многіх мясцох сьцежку прарэзвалі „рэчкі“ і гразкія мясьціны, якія прыходзілася пераскакваць, а ў некаторых мясцох пераходзіць па кладках, часта з аднае жэрды. Ісьці было ў такіх выпадках вельмі цяжка і некаторыя з нас увальваліся ў гразь. Мы зайздросьцілі мясцовым сялянам, якія свабодна пераскаквалі „рэчкі“ і ішлі па жэрдках, як па мосьце. Ішлі мы каля 1¹/₂ гадзіны, а прайшлі толькі з паўтары вярсты. Нарэшце, замарыўшыся, убачылі нашага перавозчыка, які ехаў назад з возера ў сваёй ліпаўцы. Ён нам сказаў, што лодкі ў зарасьлях нідзе не знашоў, а яго ліпаўка можа падумаць ня болей 4 чалавек.

Наша становішча было дрэннае: альбо вярнуцца назад і чакаць заўтрашняга дня, альбо ехаць па тры чалавекі ў ліпаўцы праз возера. Апошняе было вельмі рызыкаўнай справай, бо пры малейшым ветры ліпаўка магла быць затоплена вадой. Наша зацікаўленасьць узяла верх.

Мы рашылі ехаць на ліпцы, разьдзяліўшыся на 2 партыі. У першую чаргу села ў ліпку „лёгкая артылерыя“ (Нерапеня, Ажэўскі і Мікіцінскі) а ў другую чаргу—Пяцэвіч, Шатэрнік і Казьлякевіч, настаўнік Князьвазёрскае школы, які быў нашым правадыром. Пакуль ехалі па Ездаўні, страху ніякага ня было. Па баках відаць былі вялікія прасторы сенажаці, якія потым сталі звужацца. Пашлі зарасьлі, лазовыя кусты, кусты ніцай бярозы і дзікага бэзу. Хмызьнякі, чароты—гэта ўжо берагі возера. А вось і яно...

Які прыгожы малюнак перад намі адчыняецца! Вялікі абшар вады на небасхіле зьліваецца з воблакамі. Дзякуючы яснаму, ціхаму дню вада ў возеры роўная, гладкая. Яна адбівае ў сабе ўсё акаляючае, як у люстэрцы. Мы набіраемся сьмеласьці і пачынаем нават сьпяваць. Едзем па вадзе заросшай чаротам, вадзянымі лілеямі і іншымі вадзянымі расьлінамі. Тут-жа пападаліся абманчывыя зялёныя астраўкі, якія зараз-жа апускаліся ў ваду, калі датыкаліся да іх вяслом.

Наш лодачнік вучыць нас як трэба сядзець у ліпцы: ня рухацца, апусьціцца на самае дно і трымацца за бакі рукамі, а боты з ног скінуць (на ўсякі выпадак). Мы едзем прытрымліваючыся заходняга берагу, робячы круг у вярсты 3-4. Перавозчык пры гэтым характарызуе дно возера, расказвае нам, дзе гразкія месцы, дзе якая глыбіня і інш.

Пасярэдзіне дарогі пачынаюцца глыбокія месцы—„віры“. Тут ужо вада хвалюецца і залівае нашу лодку. Мы ў сполаху. Нашы рукі заліваюцца вадою. Але перавозчык нас заспакойвае і, дзякуючы яго спрытнасьці, мы маем магчымасьць плысці далей. Наогул, трэба адзначыць яго ўмеласьць і ўпэўненасьць у сваёй рабоце. Ён так добра ведае кожнае месца возера, як ведае ізвозчык вуліцы ў горадзе. Гэты „вір“ і хваляваньне возера цягнуцца амаль што да самага паўднёвага берагу—месца нашай астановаўкі.

Зьлезшы з ліпкі, мы вышлі на бераг і каля 3 гадзін чакалі сваіх таварышоў, за якімі перавозчык паехаў „напрамкі“ возера і вёз іх такім-жа шляхам як і нас. Пры пераездзе цераз возера ў заходнім яго кутку мы ўсе наглядзілі, як ловяць рыбу вялікім невадам. Невад спускаюць з дзьвюх вялікіх лодак „баранавак“ і цягнуць яго за вяроўкі пры дапамозе калаўротаў.

Сабраўшыся ўсе разам на беразе недалёк ад Ляхавіч, мы выкупаліся, абсушыліся і пайшлі ў вёску, думаючы, што хутка туды пройдем.

Паводле слоў нашага перавозчыка, вёска Ляхавічы знаходзілася ад нас у аднэй вярсьце. Мы думалі папасьці туды, ідучы каля Ездаўні, ня ведаючы аб тым, што тут перад намі будучь ня меншыя труднасьці, чымся на возеры. Справа ў тым, што каля Ездаўні няма ніякіх кладак і ўвесь час трэба было ісьці па трасінах-дрыгве, у якую мы правальваліся па калена, а Мікіцінскі нават упаў па пояс, крычучы: „ратуйце, а то засасвае“. Ёсьці было так дрэнна, што мы гэтую вярсту ішлі ня меней 2-х гадзін.

Змучаныя, галодныя, гразкія, дабраліся нарэшце да сухога месца каля в. Ляхавіч. Вёска гэтая настолькі бедная і нетаварыская, што мы не маглі нічога дастаць зьвесьці і толькі ў аб'ежчыка дасталі 2 жбаны кіслага малака бяз хлеба.

З Ляхавіч дайшлі на поўдзень у в. Пухавічы, якая знаходзіцца ў

З вярстах. Па дарозе бачылі зусім зьбітае градам жыта, у якім пасьвіліся коні. Відаць, жаць яго няма сэнсу. Дзякуючы гэтаму ў сялян немагчыма было купіць нідзе хлеба.

Каля вёскі праходзіць канал, які злучае возера з Прыпяццю. Канал гэты шырокі і глыбокі. Па ім сплаўляецца лес. Вёска злучаецца трактам з м. Жыткавічамі праз вёску Белева. Выгляд мае больш культурны і чысты, чым Ляхавічы, Князь-Вазёрская і Дзяковічы. Распаложана на больш узвышаным пясчаным месцы. Будоўля значна лепшая. Няма розных невялічкіх прыбудовачак. На вокнах сустракаецца разьбярства.

Слукція краязнаўцы на возеры Князь-Жыд. (Ляхавіцкая прыстань).

У вёсцы ёсць сельсавет, школа, коопэратыў. Для сельсавету заканчваецца пабудова новага прыгожага і досыць прасторнага будынку. У ім думаюць зьмясціць ня толькі сельсавет, але і народом.

Царква (старасьвецкая) знаходзіцца на скрыжаванні 2 вуліц. Пры ёй знаходзіцца званіца, з якой адчыняецца добры від на возера. Царква захавала шмат старасьветчыны. На цэвінтары, з боку альтара знаходзіцца надтрунная пліта з чырвонага граніту. На адным баку гэтае пліты захаваўся надпіс кірыліцай наступнага зместу: „Року 1623 положаны тут телеса рабов божііх наіменова жена, мамаша і сын Егор і внук его Тішка. Помяні душа і со святымі упокой“. На другім баку: „а сей камень поставіла Цішкова жена Гріпіна з сыном своїм Петром“.

Іконастаў царквы старасьвецкі, чатырохпаверхавы, з абразамі старажытнага малярства. У царкоўным архіве захавалася шмат стара-

житных книжок, сярод якіх зварочвае на сябе ўвагу: 1) Евангелье, выданае Віленскім Брацтвам у 1644 г. 21 сьнежня. Яно знаходзіцца ў аксамітнай вокладцы, з мэталёвымі пасярэбранымі накладкамі, памастацку зробленымі. 2) Трыодзь каляровая Пятра Магілы ад 1631 г. з прадмоваю аўтара, у якой ён ахвяроўвае яе „ясне вельможному пану Тамашові Замойскаму на Замосьцю“. 3) Такая-ж трыодзь посная, але без даты, бо загалоўны ліст вырваны. 4) Сярод старых, выключаных з апіссяй книжок, мы знайшлі апостал, напісаны ўставам і набыты коштам Пухавіцкага брацтва для Пухавіцкай царквы. 5) Асабліва цікавым зьяўляецца кіпарысавы крыж, велічынёю ў 5 вяршкоў. Абкладзены срэбнай палоскай, на якой ёсьць надпіс: „сей крест в пуховіцкую церковь святителя Николая“. Крыж на срэбнай падстаўцы. На самым крыжы з абодвух бакоў ёсьць 13 малюнкаў з жыцця Хрыста, кожны малюнак велічынёй ня больш монэты ў 3 кап., малюнкi выразаныя і вельмі мастацкай работы. 6) Тут-жа ёсьць выпісы з казённых інвэнтароў. Цікавы выпіс ад 1851 г., з якога відаць, што сяляне адбывалі павіннасьці ня толькі грашовыя, а і натуральныя. Так з вучастку адбывалі на будаўнічыя грамадзкія работы па 3 „цяглых“ дні і 3 „полуцяглых“, а для грамадзкай запашкі 2 „цяглых“ і 2 „полуцяглых“ дні. Працаздольнымі мужчынамі лічыліся ад 17 да 55 г., а жанчыны— ад 15 да 50.

З выпіскі таго-ж інвэнтару відаць, што па царкарнасьці жанчын звальнялі ад працы за 2 месяцы да радю і на 1½ посьля радю.

Грамадзкія запашкі рабіліся для папаўненьня магазынаў. На царкоўных землях яны адбывалі ад вучастка па ½ „цяглых“ і ½ „полуцяглых“ дні, а з паўвучастка па ½ „цяглых“ дн. Прабытак за гэты год быў:

Ад зямель сялянскіх усадзебных	30 р. 60 к.
Ад пахатных і сенакосных	426 р.
Запасных зямель	8 р. 88 к.
Ад карчмы	143 р.
Ад рыбнай лоўлі	288 р. 44 к.

У с я г о 896 р. 92 к.

Расход: пэнсіі двум палясоўшчыкам	32 р.
За гародную зямлю адстаўному салдату	60 к.
Застаецца прыбытку 864 р. 32 к., у тым ліку падушнага збору па 50 кап. з душы, за 171 душу	85 р. 50 к.

Чыстага прыбытку 778 р. 82 к.

Вёска Пухавічы, як даўней, так і да гэтага часу зьяўляецца рыбацкім асяродкам. Раней каля царквы знаходзіўся манастырскі ставок, дзе разводзілі малькоў. У Пухавічах знаходзіцца рыбацкая арцель. Яна арандуе возера за 10.000 руб. у год. Вылаўлівае яно невадамі штодзённа на працягу году ня менш 15 пудоў буйнай рыбы, ня лічачы дробязі.

Арцель зарабляе на працягу году да 40.000 руб. У якой суме выяўляецца чысты прыбытак нельга сказаць. Вяскоўцы ня маюць права лавіць рыбу буйнымі снасьцямі. Арцель складаецца з 8 чал. яўрэяў. У іх працуе на працягу году ў сярэднім каля 24 чал. штодзённа за

1 р. 25 к. у дзень кожнаму. Яны ловяць рыбу на вялікіх лодках „бараноўках“, якія дасягаюць 15-16 ар. даўжыні і $2\frac{1}{2}$ арш. шырыні. На лодках знаходзяцца калаўроты, якімі цягнуць невад. На кожнай бараноўцы ёсць вялікі якар. Маюцца арцелі складаецца з 1) 4 невадоў—2 зімовых і 2 летніх. Кожны невад даўжынёю па 75 саж. Захоплівае ў глыбіню па 4 саж., 2) двух „барановак“, 3) 5 лодак „шпілярак“ па 9-10 арш., 4) 2 лядоўняў—зімовай і летняй і шмат іншай дробязі.

Рыбу вывозяць у Слуцк і Гомель. Летам пакуюць рыбу ў асобныя „койкі“—даўжынёю 1 ар. 12 в., шырынёю $1\frac{1}{4}$ ар. і глыбінёю $1\frac{1}{4}$ ар. Змяшчаецца рыбы ў „койцы“ каля 15 пудоў. У койкі рыбу пакуюць наступным чынам: высьцілаюць яе саломай, на дно кладуць слой дробнага лёду, потым рыбы, зноў лёду і г. д. Наверх салому і забіваюць дошчачкамі. Зімою рыбу пакуюць у бочкі пудоў па 7. Рыбу, якая ідзе ў Слуцк, вязуць на лодках праз возера ў вёску Князь-Вазёрскую, а адтуль сухаземным шляхам у Слуцк. Рыбу, якая ідзе ў Гомель, адвозяць на фурманках на ст. Жыткавічы.

У Пухавічах, як і наогул у ваколіцах Князь Возера, сустракаецца шмат чарапах.

Рыбная арцель на месцы прадае толькі рэшткі ад упакоўкі і то па цане не малой. Прыкладам, фунт толькі што злоўленых карасёў каштуе 20 кап. У сялян рыбу можна дастаць у 2 разы таней. Насельніцтва вёсак Пухавічы і Ляхавічы, паводле апавяданняў тубыльцаў, зьяўляюцца патомкамі ссыльнага элементу з розных месц былой Рэчы Паспалітай. У тыя часы гэтыя ваколіцы зьяўляліся месцамсылкі для адбывання кары.

Вёскі гэтыя маюць вельмі дрэнныя шляхі зносін. Бываюць часы (у восені і вясною), калі яны адрэзаны ад усяго сьвету, а акаляючыя іх хутары ня маюць зносін у працягу ўсяго лета. І толькі зімою, як устаноўлена санная дорога, яны могуць выехаць, каб здабыць сабе солі на цэлы год.

14 ліпня мы накіраваліся ў „шпілярцы“ ў вёску Князь-Вазёрскую праз усё возера.

(Канец будзе).

Програмы, анкеты і інструкцыі.

Г. Аляксандраў.

Програма вывучэння мястэчка.

I.

Мястэчка ў сучасны момант прыцягвае да сябе пільную ўвагу Савецкай улады і савецкай грамадзкасці ў бок яго ўзмацнення і перабудавання. Ужо гэтага факту досыць дзеля таго, каб звярнуць увагу нашых краязнаўчых арганізацый і паасобных краязнаўцаў на даследаванне і вывучэнне матар'ялаў, якія датычацца мястэчка.

Разам з гэтым неабходна адзначыць, што адсутнасць здавальняючых вестак і матар'ялаў аб мястэчку вельмі кідаецца ў вочы пры азнаямленні з нашай навуковай—эканомічнай, гістарычнай і этнографічнай—літаратурай. Ва ўмовах БССР (а таксама некаторых частак УССР—Валыні, Падоліі і інш.) мястэчка з'яўляецца надзвычайна характэрным сацыяльна-эканомічным тыпам паселішча, якое ахапляе значныя кадры насялення і пакінула прыметныя сляды ў яго эканоміцы, побыту, светапоглядзе і г. д. Паміж тым, гэтыя асаблівасці вывучаны вельмі слаба*).

Пры вывучэнні мястэчка неабходна ў першую чаргу адыходзіць ад тых асаблівасцей, якія вызначаюць яго на асобае месца ў параўнанні з двума асноўнымі сацыяльна-эканомічнымі тыпамі паселішчаў—горадам і вёскай. З эканомічнага погляду мястэчка характарызуецца больш павольным тэмпам развіцця ў параўнанні з горадам, што накладала адбітак некаторай інэртнасці на яго агульным укладзе: ад мескі мястэчка адрозніваецца розністайнасцю заняткаў насялення—поплец з земляробствам у ім шырака распаўсюджаны розныя рамёствы, розныя формы гандлю, пасрэдніцтва, крэдытovskyя операцыі і да т. п. З погляду культурна-гістарычнага мястэчка характарызуецца рознастайнасцю свайго нацыянальнага складу—галоўным чынам перавагай яўрэйскага насялення.

Усе гэтыя асаблівасці значна відазмяніліся ў працягу апошніх дзесяцілеццяў да рэвалюцыі і асабліва пасля Кастрычнікавай рэвалюцыі. Развіццё капіталізму і фабрычна-заводзкай прамысловасці

*) Больш падрабозна аб гэтым глядз. даклад Г. С. Аляксандрава „Вывучэнне мястэчка“, які надрукаваны ў „Працах II-га Усебеларуск. Краязнаўчага З'езду“,—стар. 73—80.

сэдзейнічалі з аднаго боку ўтварэнню вядомай колькасьці прамысловых мястэчак, з другога—павялічэнню эміграцыі з мястэчак у буйныя гарадзкія цэнтры. Існаваньне законаў, якія абмяжоўвалі правы яўрэяў („черта оседлости“), служылі прычынай яўрэйскай эміграцыі з мястэчка ў дарэволюцыйныя часы, пераважна ў Амэрыку.

Эканомічныя зьмены ў жыцьці мястэчка зрабіліся асабліва рэзкімі ў пэрыод пасля Кастрычнікавай рэвалюцыі. Мястэчка, якое здаўна адыгрывала ролю эканомічнага пасрэдніка паміж вёскай і горадам, пачало губляць сваё значэньне ў якасьці такога. Пры вайсковым камунізьме і пасля ўзмацненьня коопэрацыі значна ўпаў прыватны гандаль. Разам з гэтым заўважваецца пашырэньне і разьвіцьцё саматужнай прамысловасьці, імкненьне яўрэйскага насяленьня да земляробства ў сувязі з мерапрыемствамі Савецкай улады па зямляўпарадкаваньні яўрэяў.

Усе гэтыя факты відавочна даводзяць, што пры вывучэньні мястэчка і яго асаблівасьцяў патрэбны перш усяго *дынамічны* падыход; немагчыма абмежавацца адным апісаньнем—неабходна знайсьці гістарычныя карані характэрных момантаў эканомікі і культуры мястэчка; нельга абмежавацца адным мінулым—патрэбна дэтальнае вывучэньне сучаснага стану і перспэктыў будучага разьвіцьця кожнага паасобнага мястэчка.

Пераходзячы да паасобных бакоў нашае праграмы, лічым патрэбным спыніцца ў першую чаргу на асаблівасьцях мястэчка, як эканомічнага цэнтру раёну. Большасьць нашых мястэчак зьяўляецца ня толькі адміністрацыйна, але і эканомічна цэнтрамі раёнаў; дзеля гэтага неабходна вывучэньне эканомічнага прыцягненьня да апошніх. Патрэбныя для гэтага агульныя весткі аб раёне можна здабыць з гадавых справаздач РВК, якія за апошні час складаюцца досыць падрабязна і дакладна; некаторыя весткі можна атрымаць з „памятных книжек“, з матар'ялаў перапісу 1926 г., якія паступова друкуюцца, і да т. п. Можна таксама выкарыстаць і валасныя архівы, калі яны захаваліся.

Віднае месца ў нашай праграме займае разьдзел „Гісторыя мястэчка“. Большасьць нашых мястэчак гістарычна зусім ня вывучана—тут для краязнаўцы непачаты край працы. Па тыпу свайго гістарычнага разьвіцьця надзвычайна вызначаюцца ўладарніцкія мястэчкі, якія заслугоўваюць асаблівае ўвагі з пункту ўзаемаадносін паміж уладам мястэчка і насяленьнем. Тут надзвычайна важна вывучэньне рознага роду юрыдычных актаў—граматы, прывілеі і інш.

Неабходнасьць вывучэньня мястэчка, як цэлага, прыводзіць да вывучэньня яго паасобных нацыянальных груп і іх класавых разьдзяленьняў. Формы ўзаемаадносін паміж паасобнымі соцыяльнымі і нацыянальнымі групамі патрэбна ў першую чаргу выдзеліць і вывучыць.

Крыніцамі для гісторыі мястэчак зьяўляюцца мясцовыя кронікі „пінкосы“, у якіх, разам з момантамі рэлігійна-бытавога характару, сустракаюцца матар'ялы і соцыяльна-эканомічнага характару. Неабходна зрабіць адпаведныя выпіскі з орыгіналу. Матар'ялы аб мястэчках раскіданы таксама па нашых акруговых і цэнтральных архівах—трэба іх выкарыстаць. З друкаваных выданьняў, у якіх зьмешчаны дакумэнтавыя матар'ялы, для дасьледчыка мястэчка неабходны: „Регесты и надписи“, „Русско-Еврейский Архив“ і інш.

У працах нашых гісторыкаў і эканомістых, у розных даведачных выданнях ёсць матар'ялы па гісторыі мястэчак. Такімі зьяўляюцца працы Сапунова па Віцебскай губ., Дэмбавецкага—па Магілёўскай, Географічныя слоўнікі—Сямёнава, Польскі географічны слоўнік і інш. У „Еврейской Энциклопедии“ ёсць артыкулы і заўвагі аб паасобных мястэчках.

Асобна патрэбна зьмяніцца на гісторыі рабочага руху. Рабочы рух у Беларусі—рабочы рух пролетар'яту, які згрупаваны ў значнай частцы ў невялікіх прадпрыемствах саматужна-рамесніцкага тыпу, раскіданых па гарадох і мястэчках. Прасякнёныя соцыялістычных ідэй, утварэныя соцыялістычных партый, барацьба з прадпрыемцамі, 1905 год,—усё гэта неабходна ўважліва вывучыць. Трэба таксама выкарыстаць у шырокай меры ўспаміны непасрэдных удзельнікаў рэвалюцыйнага руху.

У гісторыі нашых мястэчак віднае месца займаюць рознага роду рэлігійныя і дабрачынныя таварыствы і брацтвы, матар'ялы якіх неабходна сабраць. Пад формай рэлігійнай і культурнай барацьбы, якая асабліва павялічылася ў пачатку XIX стагоддзя (хасыдызм, асьветны рух) хавалася соцыяльная сутнасьць, якую неабходна вывясіць на падставе гістарычных фактаў, матар'ялаў, паданняў і г. д.

Значны гістарычны матар'ял, а таксама і эканомічны (цяпер ужо гістарычны) маеца ў перыядычных выданнях—Губэрскія Ведамасці, „Восход“, а таксама ў выданнях на яўрэйскай мове—„Фрайнд“, „Гайнт“, „Момэнт“, „Фольксцайтунг“ і інш.

Пры вывучэнні насялення мястэчка, яго гаспадарчай дзейнасці, політычнага і культурнага стану неабходна ў першую чаргу непасрэднае абследаванне ўстаноў, а таксама выкарыстаць бягучыя статыстычныя матар'ялы розных урадавых устаноў (РВК і яго аддзелы), мясцовых гаспадарчых аб'яднанняў—коопэрацыі ў яе розных відах—спажывецкай, прамысловай, крэдытнай,—мясцовых профсаюзных арганізацый, рознага роду таварыстваў і г. д. Было-б вельмі мэтазгодна, каб мясцовыя краязнаўчыя таварыства (ці краязнаўчыя музэі, дзе такія маюцца) сконцэнтравалі ў сябе ўсякага роду мясцовыя матар'ялы справаздачнага характару.

Побач з натуральнымі фактарамі выключную ролю ў руху насялення адыгрываюць фактары механічныя—эміграцыя ў розныя часткі СССР, а таксама за межы яго—у Амэрыку, Паўднёвую Афрыку і г. д. Гэты прадэс эміграцыі асабліва важна прасачыць за перыяд пасля Кастрычнікавай рэвалюцыі ў сувязі з павялічэннем эміграцыйнага руху яўрэйскага насялення мястэчка ў буйныя політычныя і эканомічныя цэнтры СССР. Цікава параўнаць гэты працэс з працэсам эміграцыі вясковага насялення раёну ў сувязі з аграрным перанасяленнем вёскі.

З паасобных эканомічных груп месцаковага насялення мы звачаем увагу на земляробаў. Тут патрэбна вывучыць асаблівасці месцаковага земляробства, як тыпу, які набліжаецца да прыгараднага. Новым момантам у земляробстве мястэчка за апошнія гады зьяўляецца развіццё яўрэйскага сялянства ў самым мястэчку і прымыкаючым да яго раёне. Матар'ялы маюцца ў мясцовых аддзяленнях і архівах „таварыства зямляўпарадкавання працоўных яўрэяў“ („ОЗЕТ“).

Рамесьнікі і колькасна і эаэномічна займаюць віднае месца ў эаэноміцы мястэчка. За апошнія гады заўважваецца ўзмацненьне стану рамесьніка-саматужніка, зьяўляюцца і разьвіваюцца новыя віды рамёстваў. Разам з гэтым можна адзначыць павялічэньне эаэномічнай дыфэрэнцыяцыі, паступовае ўзмацненьне соцыялістычнага—пераважна коопэратыўнага—сэктара ў местачковай эаэноміцы. Амаль ва ўсіх мястэчках ёсьць пазыкова-ашчадныя таварыствы, якія абслугоўваюць пераважна саматужнікаў (такія т-вы існавалі і да рэвалюцыі, але яны абслугоўвалі галоўным чынам дробных гаспадароў), установы сельска-гаспадарчага крэдыту, прамысловыя арцелі, працколектывы і г. д. Усе гэтыя процэсы неабходна вельмі ўважліва вывучыць, паколькі ў іх закладзены элемэнтны і пэрспэктывы бліжэйшага эаэномічнага разьвіцьця мястэчка.

Барацьба паміж коопэрацыяй і прыватным гандлем асабліва разыгралася і разьвіваецца на фоне местачковай эаэномікі. Процэс паступовага выпінаньня прыватнага гандлю павінен быць асабліва вывучаны.

Буйная і дробная прамысловасьць мястэчка павінна быць шчыльна абсьледвана, паколькі з аднаго боку ў нашай бягучай эаэномічнай політыцы займае віднае месца пытаньне аб мясцовай прамысловасьці, з другога—у сувязі з пытаньнямі індустрыялізацыі. З гэтым звязана таксама пытаньне аб пролетарыяту ў мястэчку, павялічэньне яго эаэномічнага і політычнага ўплыву.

У мястэчку, з прычыны політычнага і эаэномічнага абмежаваньня яўрэйскага насяленьня да рэвалюцыі і соцыяльных зьмен у ім пасья Кастрычніка, ёсьць значны контынгент асоб, так званых „нявызначаных“ профэсій, утрыманцаў, асоб, якія атрымліваюць дапамогу ад грамадзкіх і дабрачынных арганізацыяў і г. д. Цікава параўнаць гэтыя групы да і пасья рэвалюцыі, паколькі яны адбіваюць малюнак эаэномікі мястэчка.

Маючы імкненьне да суцэльнага і поўнага вывучэньня мястэчка, неабходна спыніцца на політычным і культурным стане апошняга. Тут трэба спыніцца на ролі рэлігійнага моманту ў культуры мястэчка да і пасья рэвалюцыі; цікава супаставіць местачковую грамадзкасьць, якая насіла пераважна дабрачынны характар,—з сучаснасьцю.

Вывучэньне быту і культуры мае шэраг асаблівасьцяў. Рознастайны няцыянальны і культурны склад мястэчка адбіўся на характары рознага роду звычайў, мовы і да т. п. Менавіта мястэчка зьяўляецца найбольш удалым пунктам для вывучэньня культурных узаемаадносін беларускай і яўрэйскай моваў, беларускага і яўрэйскага фольклёру і г. д. Неабходна спыніцца на элемэнтах новага быту, які ўсё больш і больш прасякае ў мястэчка—мяшаныя шлюбны, невыкананьне рознага роду рэлігійных абрадаў, звязаных з вядомымі момантамі жыцьця—нараджэньнем, шлюбам, сьмерцю і г. д. Тут шырокае поле працы для этнографа.

Аб усіх эаэномічных і культурна-бытавых зьменах у мястэчку маецца публіцыстычны матар'ял, раскіданы ў пэрыодычным—цэнтральным і мясцовым друку. З паасобных кніг адзначаем кнігу „Еврейское местечко в революции“ пад рэдакц. проф. Тан-Богораза (Вyd. Гиз. 1926 года).

Заканчваючы наша тлумачэнне да „програмы вывучэння мястэчка“, лічым патрэбным паказаць, што такая праграма зьяўляецца першай у нашай мэтодычнай літаратуры; натуральна, што яна ня можа прэтэндаваць на вычэрпваючую паўнату. Спадзяемся, што ў процэсе практычнай працы па вывучэнні мястэчка (а да гэтага ўжо выяўляецца зацікаўленасць з боку нашых краязнаўчых таварыстваў*), будзе паглыбляцца і мэтодычны бок пытання.

II.

I. Агульнае палажэнне і выгляд мястэчка.

Геаграфічнае палажэнне, агульная характарыстыка распаляжэння мястэчка, адлегласць ад раённага цэнтру, акруговага, сталіцы. Колькасьць дамоў—драўляных, каменных, крам і іншых будынкаў. Базар. Колькасьць вуліц, іх назвы, агульны выгляд. Плян мястэчка.

Мястэчка, як цэнтр раёну. Агульныя звесткі аб раёне—тэрыторыя, межы, колькасьць сельсаветаў; глебы раёну, колькасьць насяленьня; ступень заможнасьці раёну—разьмеркаваньне зямлі і жывёлы, разьвіцьцё дробнай і буйнай прамысловасьці.

Эканомічнае значэньне чыгуначнай станцыі для мястэчка. Пошта, тэлеграф і тэлефон.

II. Гісторыя мястэчка.

Час і мейсца заснаваньня мястэчка—гістарычныя факты і паданьні, якія зьвязаны з яго ўзьнікненьнем; паходжэньне назвы мястэчка. Старыя і новыя вуліцы мястэчка; паходжэньне іх назваў. Уладар мястэчка, яго ўзаемаадносіны з насельніцтвам (чынш і іншыя падаткі, факты і паданьні аб свавольніцтве пана ўладара). Зьяўленьне яўрэйскага насельніцтва ў мястэчку, юрыдычныя падставы іх пасяленьня; яўрэйскае насельніцтва ў прылягаючых да мястэчка вёсках, яго сувязь з мястэчкам. Рост яўрэйскага насельніцтва мястэчка, занятакі яго, соцыяльная дыфэрэнцыяцыя. Узаемаадносіны з неяўрэйскім насельніцтвам (факты конкурэнцыі, хадайніцтвы мяшчан аб высяленьні яўрэяў і г. д.). Яўрэйская грамада мястэчка і яе самакіраўніцтва (кагал). Кагал і агульныя органы самакіраваньня, кагал і паны-гаспадары мястэчка і вакольных паны; барацьба за арэнды; кагал, розныя пласты яўрэйскага насельніцтва (уплыў адкупшчыкоў, гандляроў, рабінаў; факты, якія сьведчаць аб уплыве гэтых груп; рамесьнікі—факты іх барацьбы з кагалам). Соцыяльна-рэлігійная барацьба ў асяродзьдзі яўрэйскага насельніцтва мястэчка (барацьба за рабінаў, стварэньне паасобных рамесьніцкіх сынагог, брацтваў); праследваньні „вольнадумцаў“. Рэлігійна-навукальныя ўстановы (хэдэры, ешыботы).

Неяўрэйскае насельніцтва мястэчка (вёскі, якія непасрэдна прылягаюць да мястэчка; вуліцы, якія заселены сялянамі), яго эканомічная структура, узаемаадносіны з рознымі групамі яўрэйскага насельніцтва.

Мястэчка ў першай палове XIX ст. Высяленьне яўрэйскага насельніцтва з вёсак,—іх наплыв у мястэчка, барацьба з імі з боку караннога насельніцтва. Палажэньне кагалу; павялічэньне соцыяльнай і рэлігійна-культурнай барацьбы (барацьба з хасыдамі, з асьветаўцамі).

*) Карыстаемся выпадкам адзначыць ініцыятыву, прааўленую ў гэтай справе, з боку яўрэйскай сэкцыі пры Мазырскім акруговым т-ве краязнаўства.

Вайна 1812 г. у мястэчку. Як адбіліся рэформы Мікалая I ў мястэчку, факты і паданьні, якія звязаны з рэкрутчынай, увядзеньнем нямецкай вопраткі, казённых школ. Эміграцыя на Украіну (Валын, яўрэйскія земляробскія колёніі). Каробкавы і сьвечны збор.

Мястэчка ў другой палове XIX ст. (пасля вызваленьня сялян). Цягненьне да буйных цэнтраў, зьмены ў эканомічнай структуры мястэчка, буйны характар гандлю, фабрыкі і гуты, агульнае ўзмацненьне сувязі з акаляючым сьветам дзякуючы пабудаваньню чыгунак. Эміграцыя ў Амэрыку, пачынаючы з апошніх дзесяцігодзьдзяў XIX ст.

Палітычна-грамадзкія плыні—асьветаўцы, палістынафільства, першыя соцыялісты, уплыў народавольніцкіх гуртоў на яўрэйскую моладзь, разьвіцьцё рабочага руху—соцыял-дэмакратычныя арганізацыі („Искра“); удзел яўрэйскіх рабочых; удзел местачковых рабочых у бальшавіцкай арганізацыі. Бунд; сьвёнысты-соцыялісты, поалей-цыён. Буржуазныя партыі—сьвёністы, рэлігійна-палітычныя аб'яднаньні. 1905 год у мястэчку—павялічаныя эканомічныя барацьбы, забастоўкі, удзел пасабных партый і асоб. Сувязь рэволюцыйнага руху мястэчка з вёскай—аграрны рух і ўдзел у ім прадстаўнікоў местачковых арганізацый. Рэакцыя і яе праявы ў мястэчку—пагромы, прасьледваньні рабочых і сялян.

Палажэньне мястэчка ў часы імперыялістычнае вайны. Эканомічныя вынікі вайны ў мястэчку (уцёкачы, зьбядненьне працоўнага насельніцтва). Лютаўская рэволюцыя ў мястэчку. Адносіны розных груп насельніцтва і партый да лютаўскае рэволюцыі. Саветы ў мястэчку; барацьба за Кастрычнік. Кастрычнік у мястэчку. Першыя крокі арганізацыі Савецкае ўлады. Грамадзянская вайна і яе ўплыў на мястэчка (зьмены ўлад, пагромы, партызаншчына). Вайсковы камунізм і яго ўплыў на эканоміку мястэчка (выцясненьне гандляроў і іншых прадстаўнікоў пасрэдніцкіх профэсій, эміграцыя ў буйныя цэнтры Беларусі, РСФСР, УССР). Нэп у мястэчку. Факты апошніх гадоў.

III. Насельніцтва мястэчка.

Разьмеркаваньне насельніцтва па роду, узросту, нацыянальнасьці, профэсіі; колькасьць сямействаў, натуральны рост насяленьня розных нацыянальнасьцяй (нараджальнасьць, сьмяротнасьць, шлюбнасьць). Мэханічныя фактары руху насяленьня розных нацыянальнасьцяй (эміграцыя ў буйныя цэнтры Беларусі, Украіны, РСФСР, за межы СССР). Соцыяльны склад насельніцтва паводле нацыянальных груп да і пасля рэволюцыі.

IV. Эканоміка мястэчка.

А) *Земляробства*. Колькасьць земляробскага насяленьня розных нацыянальнасьцяй у мястэчку, колькасьць зямлі, разьмеркаваньне яе паводле нацыянальных і соцыянальных груп. Характар местачковага земляробства, як блізкага да прыгарадовага. Розныя віды земляробства: палявая гаспадарка, гародніцтва, садоўніцтва, ступень іх пашыранасьці. Іншыя віды сельска-гаспадарчай прамысловасьці. Таварнасьць гаспадаркі. Бюджэт местачковага земляроба; неземляробскія прыбыткі і іх роля ў бюджэце местачковага земляроба.

Яўрэй на зямлі перад і пасля Кастрычнікавай рэвалюцыі. Гісторыя ўзнікнення яўрэйскіх земляробскіх колёній і kolekтываў, якія непасрэдна прылягаюць да мястэчка. Савецкія і kolekтыўныя гаспадаркі, якія прылягаюць да мястэчка, іх развіццё і стан.

Б) Рамесніцтва. Размеркаванне рамеснікаў па нацыянальнасці і занятках; соцыяльная дыферэнцыяцыя. Перавага пэўнага віду рамяства; прычына яго ўзнікнення і развіцця. Эканомічнае палажэнне рамеснікаў перад і пасля Кастрычнікавай рэвалюцыі. Спосабы здабывання сырцу, збыт вырабаў. Сувязь з вёскай. Агульная сума вытворчасці. Падрускі і іх удзел у рамястве.

В) Дробная і буйная прамысловасць. Колькасць прадпрыемстваў розных тыпаў, іх характар, працэс вытворчасці, тэхнічнае абсталяванне, колькасць рабочых, сума вытворчасці. Гісторыя фабрыкі—яе заснаванне, развіццё, узаемаадносіны між гаспадарамі і рабочымі.

Г) Служачыя і рабочыя. Размеркаванне іх па нацыянальнасці і катэгорыях. Размеркаванне іх па ўстановах. Мінімальныя, сярэднія і максымальныя заробаткі розных катэгорый, рост за розныя перыяды. Беспрацоўныя паводле нацыянальнасці, роду, узросту і професіі.

Д) Гандаль. Агульны характар мясцовага гандлю—перад і пасля рэвалюцыі (калі мела месца пашырэнне спецыяльнага віду гандлю—паказаць прычыны яго развіцця). Размеркаванне гандляроў па нацыянальнасці і катэгорыях; сума зваротаў прыватных гандляроў. Буйныя і дробныя гандляры; дробныя гандляры па вёсках; кірмашовы гандаль, яго пашыранасць і звароты. Дзяржаўны гандаль у мястэчку.

Е) Нязначаныя професіі. Ступень пашыранасці гэтай катэгорыі ў мястэчку. Эканомічнае палажэнне гэтай групы; чым жывуць, характар яе перад і пасля рэвалюцыі. Утрыманцы, на чый кошт яны жывуць; характар дапамогі, якая даецца ім.

Ж) Коопэрацыя і яе формы: 1) Спажывецкая коопэрацыя, гісторыя яе ўзнікнення і развіцця, палажэнне ў сучасны момант. Барацьба з прыватным гандлем. 2) Крэдытная коопэрацыя—пазычкова-ашчэдных т-вы. Іх палажэнне перад і пасля рэвалюцыі. Колькасць сяброў, пазык, характар операцый (параўнаць за розныя перыяды). Дапамога ў справе атрымання сырцу і збыту вырабаў. Сувязь з цэнтральнымі коопэратыўнымі аб'яднаннямі. Сельскагаспадарчыя крэдыт і яго роля ў крэдытаванні паасобных груп месцаковага насялення. 3) Прамысловая коопэрацыя. Арцелі і прац kolekтывы, іх узнікненне, развіццё, стан у сучасны момант (параўнаць за розныя перыяды). Сувязь з коопэрацыйнымі аб'яднаннямі. Выкарыстанне крэдытаў. Атрымоўванне сырцу, збыт вырабаў.

З) Дапамога збоку. (Амерыка, іншыя дзяржавы). Колькасць сямей, якія меюць дапамогу збоку, ад родных. Характар дапамогі, сума

V. Мястэчка, як адміністрацыйны цэнтр.

Адміністрацыйны ўклад мястэчка да рэвалюцыі. Мясцовае начальства—станавыя прыставы, ураднікі, іх адносіны да насялення. Валасное праўленне, яго сувязь з мястэчкам. Мяшчанская управа, мяшчанскія старасты, казённые рабіны. Спрощанае кіраванне.

Савецкі лад у мястэчку. Местачковыя і нацыянальныя саветы, іх склад, дзейнасць іх аддзелаў. Політычныя актыўнасць насельніцтва—колькасць прымаючых удзел у выбарах за розныя гады, колькасць пазбаўленых права абіраць. Бюджэт Саветаў за розныя гады. Як адбілася дзейнасць Саветаў у мястэчку (у адносінах паляпшэння эаэонамічнага палажэння, падаткаў, дабрабыту, зямлябудаўніцтва і г. д.).

VI. Асвѣта ў мястэчку.

Характар асвѣты да рэвалюцыі. Колькасць хэдэраў, талмудтараў, ешыботаў, вучняў і настаўнікаў. Урадавыя школы—пачатковыя, сярэднія, колькасць вучняў па нацыянальным і соцыяльным складзе. Вучні мястэчка, якія знаходзіліся ў іншых гарадох (дзякуючы процантатвай нормѣ). Іншыя асвѣтныя ўстановы.

Кастрычнік і асвѣта ў мястэчку. Пісьменнасць насельніцтва па роду, нацыянальнасці, узросце. Агульныя і нацыянальныя школы, колькасць вучняў па нацыянальным і соцыяльным складзе, склад настаўнікаў. Агульныя весткі аб стане школ—памяшканьне, інвѣнтар, навучальныя дапаможнікі і г. д. Сувязь школы з насельніцтвам. Гісторыя школьнай справы ў мястэчку. Пазашкольныя ўстановы—бібліатэка, хата-чытальня, народны дом, клубы, іх дзейнасць. Моладзь мястэчка, якая вучыцца ў іншых гарадох—тэхнікумах, вузах і г. д.

VII. Дабрабыт і санітарнае становішча мястэчка.

Агульны стан вуліц, дамоў, будынкаў. Збудова памяшканняў. Вадазабяспечаньне. Асвятленьне. Лазьня. Лекавая дапамога — дактары, фэльчары, амбулаторыі, аптэкі, больніцы да і пасля рэвалюцыі; агульныя весткі аб пастановах справы.

VIII. Політычныя і грамадскія арганізацыі ў мястэчку.

Профсаюзы—колькасць сяброў у наасобных саюзах, іх дзейнасць (умацаваньне эаэонамічнага палажэння, палепшаньне кваліфікацыі, ахова працы, культпраца і г. д.). Страхкаса і яе праца. Т-ва саматужнікаў і яго дзейнасць. Камітэты ўзаемадапамогі і іх дзейнасць. Характар філянтропіі ў мястэчку да рэвалюцыі (весткі аб філянтропічных таварыствах); рэшткі яе ў сучасны момант.

Т-ва зямлябудаўніцтва працоўных яўрэяў (ОЗЭТ) — дзейнасць мясцовай ячэйкі. Ячэйкі Мопр, Осоавіяхім. Мясцовае краязнаўчае Т-ва. Іншыя Т-вы. Уплыў клерыкалізму ў мястэчку; клерыкальна-філянтропічныя арганізацыі.

IX. Быт і культура.

Агульны культурны ўзровень насельніцтва. Рэлігійнасць, ступень яе ўплыву ў сучасны момант, наведваньне сынагогі, царквы. Уплыў прадстаўнікоў рэлігійнага культу. Моманты новага быту ў сям'і (зьмешаныя шлюбы, няхрышчоныя, неабрэзаныя).

Народныя забабоны сярод розных нацыянальнасцей мястэчка. Народная мэдыцына — знахарства. Мясцовая мова (у прыватнасці — мясцовыя выразы і пагаворкі, якія звязаны з мясцовымі падзеямі, мясцовыя прозьвішчы, беларускія словы ў яўрэйскай мове і наадварот і г. д.).

Помнікі матар'яльнай культуры ў мястэчку (апісаньне сынагог, цэркваў з боку архітэктуры. Фотоздымкі цікавых з боку стылю мястачковых будынкаў, старасьвецкіх рэчаў рэлігійнага культу і інш.).

Х. Біяграфіі мясцовых дзеячоў і ўраджэнцаў.

Грамадзкія і політычныя дзеячы, літаратары, поэты, мастакі і інш.*).

Аб арганізацыі гідролёгічных нагляданьняў.

Гідролёгічныя нагляданьні маюць вялікае навуковае і практычнае значэньне. Да гэтаго часу яны вяліся рознымі наглядальнікамі ў некалькіх пунктах БССР. Вынікі нагляданьняў адсылаліся ў Дзяржаўны Гідролёгічны Інстытут (Ленінград, Васілеўскі востраў, 2 лінія, № 23), які ахвотна высылаў блянкі для нагляданьняў. Праца наглядальнікаў ня ўлічвалася нават нашымі мясцовымі краязнаўчымі арганізацыямі. Паміж тым яна вельмі лёгкая і надзвычайна карысная. Раённыя таварыствы краязнаўства павінны ўлічыць існуючую сэкту гідролёгічных наглядальнікаў, клапаціцца аб яе пашырэньні і паказваць працу яе ў сваіх справаздачах. Паколькі ў БССР няма яшчэ гідролёгічнага цэнтру, які-б зьбіраў і апрацоўваў гідролёгічныя нагляданьні,—апошнія трэба пасылаць вышэйпамянёнаму Дзяржаўнаму Гідролёгічнаму Інстытуту. Сталых наглядальнікаў ён залічае сваімі членамі-дапішчыкамі. Цэнтральнае Бюро Краязнаўства запрасіла ад інстытуту сьпіс іх і мае апавясьціць у „Нашым Краі“.

*) Матар'ялы да бібліяграфіі па вывучэньні яўрэйскага насельніцтва мястэчак Беларусі, гл. стар. 61.

Х Р О Н І К А.

Дзейнасьць ЦБК.

Пасяджэньне 22/XII-27 г.

Прадстаўніком у Рату музэю ад ЦБК вылучаны т. Аляксандраў. Заслуханы протоколы пасяджэньняў Краязнаўчага Т-ва пры БДЗУнівэрсытэце. Зацьверджаны тэзісы дакладу т. Аляксандрава аб падрыхтоўцы краязнаўцаў. Даручана т. Аляксандраву ўкласьці праграму краязнаўства для тэхнікумаў і вузаў, скласьці праграму працы краязнаўчых студый і напісаць артыкул для „Нашага Краю“ аб падрыхтоўцы краязнаўцаў. Ухвалена пастанова аб абмене часопісам „Наш Край“ з рэдакцыямі мясцовых беларускіх газэт.

Пасяджэньне 31/XII-27 г.

Заслуханы даклады прадстаўнікоў краязнаўчых гурткоў: пры пэдтэхнікуме (т. Пашчэні), пры гідротэхнікуме (т. Кліменкі), пільпэдтэхнікуме (т. Манкевіча) і пры ўпэдтэхнікуме (т. Аляксандрава). У рэзолюцыі па дакладах прызнана, што слабы ўдзел у працы гурткоў прымаюць студэнты апошніх курсаў тэхнікумаў і зусім ня прымае ўдзелу пэдпэрсанал. Заслуханы інфармацыйныя даклады аб III усерасійскай краязнаўчай канфэрэнцыі тт. Казака, Касьяловіча і Аляксандрава. Заслухалі даклад т. Жураўскага аб выніках яго камандыроўкі ў Віцебскую акругу. Заслухалі ліст інструктара-мэтодыста беларускай працы НКА РСФСР т. Каляды аб укладаньні сіламі ЦБК лістоўкі „Краязнаўства і школа“ для беларускіх школ у РСФСР. Даручана т. Аляксандраву скласьці плян такой лістоўкі. Заслуханы і зацьверджаны протокол Віцебскага Акруговага Т-ва Краязнаўства № 16. Разгледжана шмат тэхнічных пытаньняў у справе выданьня „Нашага Краю“ ў 1928 г. Вынесена пастанова аб продажы для краязнаўчых арганізацыяў і краязнаўцаў старых №№ „Нашага Краю“ са зніжкай у 50%.

Пасяджэньне 7/I-28 г.

Зацьверджаны праект праграмы курсу краязнаўства ў вузах і тэхнікумах (даклад

т. Аляксандрава). Заслухана інфармацыя т. Мялешкі аб працы Полацкага Акруговага Т-ва краязнаўства. У рэзолюцыі па дакладзе падкрэслена ажыўленьне ў працы Т-ва і адзначаны дасягненьні ў справе арганізацыі Полацкага Краёвага музэю. Разгледжана пытаньне аб абмене часопісам „Наш Край“ з замежнымі краязнаўчымі часопісамі. Заслухалі протокол Праўленьня Магілёўскага Акруговага Т-ва ад 24-XII-27 г. На акруговую краязнаўчую канфэрэнцыю ў Магілёве, якая мае адбыцца 10-I-28 г., прадстаўніком ад ЦБК вылучаны т. Шашалевіч. Заслухалі протокол пасяджэньня Праўленьня Віцебскага Акруговага Т-ва ад 22-XII-27 г. Па дакладзе вынесена пастанова выпісаць для ўсіх Акруговых т-ваў і Горацкага т-ва „Віцебскі Краёвы Слоўнік“. Заслухалі протокол Горацкай раённай Краязнаўчай Канфэрэнцыі 11-XII-27 г. Пастанавлена паслаць на разгляд у Горацкае Навуковае т-ва праект праграмы курсу краязнаўства ў вузах. Зацьвердзілі календарны плян пасяджэньняў Прэзыдыуму ЦБК у студзені і лютым месяцах 1928 г. Разгледжана просьба т. Мялешкі аб бясплатнай дасылцы Акруговым т-вам усіх выданьняў Інбелкульту. Ухвалена прасіць Сакратарыят ІБК выслаць Акруговым т-вам па 1 экз. усіх выданьняў ІБК і Горацкага Навуковага т-ва.

Пасяджэньне 14/I-28 г.

Заслухана інфармацыя заг. аддзелу Прыроды і Гаспадаркі ІБК т. Смоліча аб дзейнасьці аддзелу і сувязі працы яго з працаю ЦБК. Вынесена пастанова прасіць Аддзел узяць на сябе апрацоўку фэналёгічных нагляданьняў, што дасылаюцца ў ЦБК, правярць інструкцыю для ўкладаньня раённых географічных слоўнікаў (складзеную М. Азбукіным і М. Касьяловічам). Прадстаўніком ад ЦБК у камісію для выпраўленьня назваў паселішч для карты ВСНГ вылучаны т. Жураўскі. Заслухалі даклад т. Касьяловіча аб краязнаўчай працы ў вайсковых часьціх, яе арганізацыі і мэтодах. Вынесена рэзолюцыя прасіць Ваенна-Навуковае Т-ва абгаварыць гэты пытаньне з удзелам прадстаўнікоў ЦБК т. Казака і

т. Каспяровіча і напісаць у наступны № „Н.К.“ артыкул „Войска і краязнаўства“. Зацьверджаны протоколы пасяджэньня Выставачнага Камітэту па арганізацыі выстаўкі краязнаўчых арысова к. Вырашана шмат дробных пытанняў: аб краязнаўчай тэрмінолёгіі, аб заказах плякатаў і абвестках аб выстаўцы і г. д.

Пасяджэньне 21/I-28 г.

Заслухана інфармацыя т. Некрашэвіча аб дзейнасьці аддзелу Гуманітарных Навук ІБК. І сувязі яго з ЦБК. Вынесена пастанова: прасіць аддзел выдаць інструкцыю па вывучэньні этнографіі і павялічыць друкаваньне прац мясцовых краязнаўцаў. Прадстаўніком ад ЦБК на Полацкую і Віцебскую акруговыя краязнаўчыя канфэрэнцыі вылучаны тав. Каспяровіч. Заслуханы пратокіл Менскага Акруговага Т-ва краязнаўства ад 6/I—28. Прадстаўніком ад ЦБК у рэдакцыю зборніка „Меншчына“ вылучаны т. Каспяровіч. Зацьверджаны плян кніжкі М. Каспяровіча „Краязнаўства. Нарысы“, якую мае намер выдаць Дзяржаўнае Беларускае Выдавецтва. Прынята пастанова аб набыцьці за кошт ЦБК 110 экз. гэтай кніжкі.

Пасяджэньне 27/I-28 г.

Разгледжаны праект інструкцыі для ўкладаньня раённага географічнага слоўніка. Даручана абранай камісіі ў складзе т. т. Каспяровіча, Жураўскага і Аляксандрава перапрацаваць інструкцыю, узяўшы яе з прыкладамі працы ў гэтым напрамку на Мазырышчыне. Заслухана інфармацыя т. Ляўданскага аб працы Архэалёгічнай камісіі і ўвязьці яе з дзейнасьцю краязнаўчых арганізацый. Пастаюлена прасіць камісію 1) надрукаваць у „Нашым Краі“ агляд прысланых з месц матар’ялаў у 1927 г.; 2) у часе экспэдыцыі ад ІБК зьвязьваючы з мясцовымі краязнаўчымі арганізацыямі; 3) апрацаваць інструкцыю для архэалёгічнай працы краязнаўцаў; 4) у сваіх выданьнях зьмяшчаць і працы мясцовых краязнаўцаў. Заслухана інфармацыя т. Ластоўскага аб працы Этнографічнай камісіі і ўвязьці яе з працаю мясцовых краязнаўчых арганізацый. Вынесена пастанова: прасіць камісію зрабіць агляд у „Нашым Краі“ мясцовых матар’ялаў за 1927 г., напісаць мэтодычны ліст аб зьбіраньні этнографічных матар’ялаў і абмеркаваць пытаньне аб выданьні этнографічных матар’ялаў, сабраных мясцовымі краязнаўцамі.

Заслухана інфармацыя інструктара ЦБК т. Пашалевіча аб Магілёўскай Акруговай Краязнаўчай Канфэрэнцыі і краязнаўчай працы ў Бабруйскай акрузе. Прынята пастанова надрукаваць даклад у аддзеле хронікі „Нашага Краю“ і прасіць т. Мацьвееўна прыслаць зачытаны ім на Магілёўскай канфэрэнцыі даклад аб вывучэньні эканомікі для зьмяшчэньня ў „Нашым Краі“.

Пасяджэньне 3/II-28 г.

Прынята пастанова прасіць Інбелкульт высялаць свае выданьні дзейным т-вам краязнаўства адпаведна сьпісу, які склала ЦБК. Заслуханы протоколы № 1 і 2 Праўленьня Магілёўскага Акруговага Т-ва Краязнаўства. Разгледжана пытаньне аб гідролёгічных нагляданьнях на тэрыторыі БССР. Прынята пастанова: 1) не прычынь зьбіраньню гідролёгічных нагляданьняў па БССР сіламі Расійскага Гідр. Інстытуту; 2) прасіць апошні прыслаць сьпіс наглядальнікаў з БССР; 3) даручыць краязнаўчым гуртком у Менску арганізаваць гідролёгічныя нагляданьні над р. Сьвіслаччу. Заслуханы даклад т. Каспяровіча аб краязнаўстве на Украіне.

Што атрымала ЦБК у студзені месяцы.

Ад Кв. Ванчукевіча (Старобінскі раён) — адно гістарычнае апавяданьне.

Ад Самахвалавіцкага раённага таварыства краязнаўства — 89 песень, 16 прыпевак, 54 прыметы і 56 загадак, а ўсіх 215 фольклёрных запісаў.

Ад Астрашыцка-Гарадзецкага раённага таварыства краязнаўства — 31 старонку фольклёрных запісаў.

Ад Аршанскага раённага таварыства краязнаўства — 2 старонкі таго самага.

Ад Акулава (Мерча, Магілёўскай акр.) — 20 народных песень.

Ад гуртка краязнаўства пры Вузьдзенскай сямігодцы — 16 старонак фольклёрных запісаў.

Ад Аўхверчыка (Горкі, Акадэмія) — 10 старонак таго самага.

Ад Гарбавіцкай (Рудня, Калінкавіцкі р.) — чатыры сшыткі таго самага.

Ад Казакова (Дрыбін) — 3 старонкі таго самага.

Ад Ю. Ельніка (Рагачэў) — вялікі сшытак уласных твораў і фольклёрных запісаў.

Ад Старога Журналіста (Магілёў) — „Англічанін Герд і Лянкастэрскай школы на Магілёўшчыне“ — рукапіс на 7 старонках.

Ад Ів. Бжозоўскага (Слуцк) — „Першая беларуская сярэдняя школа“ — рукапіс на 6 старонках.

Ад розных мэтаролёгічных пунктаў — 22 блянкі мэтаролёгічных нагляданьняў.

Ад школ — два адказы на анкету аб хатніх рамяствах.

Ад Уладзімірава (Барысаў) — „Прамысловасьць г. Барысава“ — рукапіс.

Ад Розіна (Менск) — „Першыя старонкі з гісторыі Менску“ — рукапіс на 20 старонках.

III. Магілёўская Акруговая Краязнаўчая Канфэрэнцыя.

З 10 па 12 студзеня ў г. Магілёве адбылася III Магілёўская Акруговая Краязнаўчая Канфэрэнцыя. На ёй прысутнічала 11 дэле-

гатаў ад раённых т-ваў краязнаўства, 18 дэлегатаў ад гарадзкіх арганізацый, прадстаўнік ад ЦБК і профэсар Горацкай С.-Г. Акадэміі П. Салаўёў—усяго з расшчупленымі галасамі 31 дэлегат. Апрача гэтага прысутнічалі госці. Конфэрэнцыя абгаварыла наступныя пытанні:

1. Дзейнасць ЦБК і чарговых заданняў краязнаўчай працы на Беларусі—даклад прадстаўніка ЦБК т. Шашалевіча.

2. Справаздачны даклад Праўлення Магілёўскага Акруговага Т-ва Краязнаўства—даклад т. І. Мацьвяёнка.

3. Справаздачныя інфармацыі Хоцімскага, Чэрыкаўскага, Журавіцкага, Чавускага і Магілёўскага раённых т-ваў краязнаўства.

4. Доклад Рэвізійнай Камісіі Магілёўскага Акруговага т-ва Краязнаўства.

5. Фаўна Беларусі—даклад проф. П. Салаўёва.

6. Вывучэнне эканомікі Магілёўшчыны—даклад І. Мацьвяёнка.

7. Спосабы выканання орыентаванага пляну працы раённага т-ва Краязнаўства—даклад т. Сушынскага.

8. Музейная справа і дзейнасць Магілёўскага Дзяржаўнага музея—даклад т. Вянюкова.

9. Вывучэнне мястэчка—даклад т. Альтшулера.

10. Выбары праўлення Акруг. Т-ва і Рэвіз. камісіі.

11. Бягучыя справы.

У сваім дакладзе прадстаўнік ЦБК падвёў вынікі працы ЦБК пасля II Усебеларускага Краязнаўчага З'езду і вызначыў канкрэтныя задачы, якія стаяць перад краязнаўчымі арганізацыямі ў напрамку папулярызавання гэтай справы, метадычнай падрыхтоўкі да яе і ў процесе самай зборальніцка-даследчай працы.

У сваёй рэзольцыі па дакладзе аб дзейнасці ЦБК і чарговых задачах краязнаўчай працы, конфэрэнцыя прызнала, што на працягу мінулага году ЦБК правяло вельмі значную працу па арганізацыі і аформленні краязнаўчага руху, шырока дапамагала краязнаўчым арганізацыям літаратурай, метадычнымі парадамі і жывым інструктарскім наведаннем. Разам з гэтым конфэрэнцыя выказала пажаданне, каб у мэтах пацвярэння краязнаўчай працы і палепшэння якасці яе, ЦБК зрабіла захады да арганізацыі курсаў краязнаўства, каб яно дабілася ад адпаведных органаў паставы аб разгрузцы краязнаўчага актыву ад іншай грамадзкай працы і прызнання краязнаўчай працы вельмі важнай грамадзкай працай. Конфэрэнцыя падкрэсліла слабую сувязь між акруговымі т-вамі і раённымі і прызнала неабходным, каб ЦБК звярнула на гэта ўвагу. У далейшым конфэрэнцыя лічыць неабходным для нормальнай працы краязнаўчых арганізацый каб ЦБК дабілася хоць мінімальна, але

сталых сродкаў на гэтую працу па рэспубліканскім бюджэце, што дасць магчымасць рэгуляваць сродкі, наладзіць плянавую працу і мець у раёнах і акрузе хоць аднаго платнага працаўніка.

У спірчэках па дакладу выказалася 11 асоб. Згодна дакладу Старшыні Магілёўскага Акруговага т-ва Краязнаўства т. Мацьвяёнка, на 1 студзеня 1928 г. сяброў т-ва ў горадзе 90 асоб. Т-ва мае сувязь з 16 раённымі т-вамі і 8 гурткамі (4 у горадзе і 4 на раёнах). Падлік зроблены па 7 раёнах, дзе налічваецца 725 асоб. Можна прызнаць, што ўсяго сяброў краязнаўчых арганізацый па Магілёўскай акрузе каля 2.000, лічачы разам з гэтым і сяброў студэнцкіх краязнаўчых гурткоў г. Магілёва. За мінулы год праца Акруговага т-ва вялася ў надзвычайна няспрыяльных умовах, асабліва з пачатку гэтага акадэмічнага году, калі на акруговым каштарысе былі скасаваны сродкі на працу т-ва, і т-ва ня мела магчымасці абараняць свае фінансавыя інтарэсы. Але, ня гледзячы на ўсё гэта, т-ва за мінулы год зрабіла прыкметную працу, якая выявілася ў выданні зборніка „Магілёўшчына“, у наладжванні і абгаварэнні 5-ці навуковых дакладаў („Рэшткі паганскіх вераванняў на Магілёўшчыне“, „Паўстанне 1863 г. на Магілёўшчыне“, „Баркалабаўская хроніка“, „Зьмены ў святэапоглядзе сялян за 10 год“), у правядзенні музычна-этнографічнай экспедыцыі ў Быхаўскі раён (запісана каля 80 мэлёдыі) і глебай экспедыцыі ў той самы раён (вынута да 40 монолітаў), у наладжванні папулярных краязнаўчых вечарын у г. Магілёве і г. д. Уся праца Магілёўскага Акруговага т-ва на працягу году вялася толькі актывам, які складаецца з 14 асоб. Усе іншыя сябры Акруговага таварыства вельмі слаба, альбо зусім ня ўцягнуты ў працу.

З дакладаў 5-ці раённых т-ваў краязнаўства, якія былі заслуханы конфэрэнцыяй, відаць, што за апошні час праца троху заняпала. Раней яна вельмі добра і шырока вялася ў Хоцімскім раёне. Там на 1-XII-27 г. было сяброў 136. Т-ва сабрала розныя калекцыі—нумізматычную, архэалягічную, тканін, зрабіла 35 апісанняў (у тым ліку апісанне м. Хоцімску), арганізавала краёвы музей. Апошні налічвае 960 экспонатаў і цяпер, на жаль, знаходзіцца ў зьвернутым стане, бо памяшканьне занята пад фізгабінэт. У Чэрыкаве за апошні момант праца заціхла, хоць у сябры т-ва ўцягнуты нават ляснікі. У Журавічах праведзена перарэгістрацыя сяброў т-ва. Цяпер налічваецца сяброў 56. Адвездзена і памяшканьне пад раённы музей. Чавускае т-ва збірала розныя калекцыі, складала карты, рабіла экспанаты для будучага музея. У Магілёўскім раённым т-ве налічваецца 88 асоб. Цэнтрам краязнаўчай працы зьяўляецца школа сялянскай моладзі.

Краязнаўчая праца тут мае вытворчы ўхіл — вывучэнне сельскае гаспадаркі і карысных выкапняў.

У спрэчках па дакладах Акруговага і раённых т-ваў прамоўцы падкрэсьлілі неабходнасць больш цеснай сувязі між Акруговым т-вам і раённымі, на неабходнасць некаторага „прымусу“ ў краязнаўчай працы, на неабходнасць лепшых адносін да т-ваў з боку профсаюзных і савецкіх органаў, бо яшчэ дагэтуль у большасці раёнаў краязнаўчая праца адсоўваецца на апошні плян культасветнай працы.

У рэзольцыі па дакладах Акруговага і раённых т-ваў канферэнцыя зафіксавала дасягненні і недахопы, якія можна заўважыць у працы т-ваў, а таксама вызначыла напрамак і канкрэтныя заданні далейшай працы.

Даклад проф. Салаўёва „Фаўна Беларусі“ прыцягнуў увагу культурных працаўнікоў г. Магілёва. Невялікая аўдыторыя дому Асветы была поўна. Проф. Салаўёў у сваім дакладзе даў галоўным чынам бібліяграфію па гэтым пытанні і свае заўвагі адносна тых ці іншых крыніц вывучэння фаўны Беларусі.

Старшыня Магілёўскага Акруговага т-ва краязнаўства т. Мацвяёнак у дакладзе аб вывучэнні эканомікі Магілёўшчыны конкрэтна вызначыў галоўныя эканамічныя аб'екты, на якіх у першую чаргу неабходна канцэнтравць увагу краязнаўцаў. Дакладчык наказаў таксама шляхі і крыніцы гэтага вывучэння. Канферэнцыя прызнала неабходным надрукаваць зачытаны даклад у „Нашым Краі“.

Даклад т. Сушынскага аб спосабах выканання арыентаванага пляну працы раённага т-ва краязнаўства даў вельмі поўныя камэнтары і меркаванні па поведзе пляну працы, які зымешчаны ў № 11 „Нашага Краю“ за 1927 г.

Загадчык Магілёўскага музея т. Вянюкоў у сваім дакладзе намаляваў вельмі цікавую гісторыю развіцця Магілёўскага музея. За апошнія два-тры гады музей надзвычайна разросся, і цяпер музей мае шмат новых аддзелаў, аб якіх і ня думалі пры стварэнні музея, напр. адзел старажытнага мастацтва, адзел рэвалюцыйнага руху, прыродазнаўчы адзел, архэалягічны адзел, хэмічная лабараторыя, адзел лекавых раслін, архіў музея і інш. Докладу аб музейнай справе папярэднічаў агляд музея дэлегатамі канферэнцыі.

Даклад т. Альтшулера аб вывучэнні мястэчка даў абгульненні ўсяго інструкцыйнага матэрыялу па гэтым пытанні, які ёсць у „Нашым Краі“ і дырэктывах ЦБК.

Пасля справядзачных і інструкцыйных дакладаў на канферэнцыі адбыліся выбары новага Праўлення Акруговага т-ва і рэвізійнай камісіі. Абранае Праўленне склада-

ецца з 11 асоб і 3 кандыдатаў. Сябрамі праўлення абраны: т. т. Вянюкоў (кіраўнік прыродазнаўчае сэкцыі), Мацвяёнак, Сушынскі (кіраўнік этнографічнай сэкцыі), Бычкоў (кіраўнік гістарычнае сэкцыі), Кукелка (кір. польсэкцыі), Кацман (кір. яўсэкцыі), Ляшчынскі (кіраўнік сэкцыі шк. краязнаўства), Сташэўскі, Крыжаноўскі і Трусэвіч. Кандыдатамі абраны: Гапановіч, Данькоў і Сучко. У Рэвізійную камісію абраны т. т. Ламака, Ляшчынскі і Машкоўскі.

У бегучых справах канферэнцыя заслухала 1) інфармацыю аб працы Магілёўскага Аддзялення Цэнтрархіву, 2) інфармацыю т. Вянюкова аб працы III Усерасійскай краязнаўчай канферэнцыі, 3) справядзачу мандатнай камісіі канферэнцыі і разгледзела інш. дробныя пытанні.

Пасля канферэнцыі адбылося першае арганізацыйнае пасяджэнне новага Праўлення Магілёўскага Акр. т-ва. Старшынёю новага Праўлення абраны т. Вянюкоў, яго намеснікамі т. Мацвяёнак і Сушынскі, а навуковым сакратаром т. Сташэўскі.

Бабруйская акруга.

Бабруйскае Акруговае Т-ва Краязнаўства.

З восені гэтага году т-ва спыніла сваю працу ў сувязі з тым, што сакратар яго выехаў з Бабруйска, а новага абралі толькі са сьнежняга месяца. З гэтага месяца пачынаецца прыкметнае ажыўленне ў працы праўлення і т-ва ў цэлым. Са сьнежняга месяца адбылося 3 пасяджэнні Праўлення і сход сяброў этнографічнае сэкцыі. На пасяджэннях Праўлення быў зацверджаны агульны і календарны плян працы Праўлення, разгледжаны і зацверджаны плян усіх сэкцый (за выключэннем польсэкцыі, прыродазнаўчае сэкцыі і сэкцыі школьнага краязнаўства), вылучаны кіраўнікі для тых сэкцый, якія ня мелі кіраўнікоў.

Арганізацыйны плян працы Праўлення разасланы па раёнах. Таксама разасланы па раёнах аб'ектнікі адносна арганізацыі па раёнах сеткі школьна-краязнаўчых гуртоў, адносна падпіскі на „Наш Край“ і падрыхтоўкі экспонатаў для Усебеларускай выстаўкі краязнаўчых зарысавак і фотаграфій. Таксама дадзены раённым т-вам указаны адносна мэтаролёгічных і фэналёгічных нагляданняў. Для пашырэння падпіскі на „Наш Край“ у горадзе Праўленне вылучыла для гэтай мэты свайго прадстаўніка, які ўжо сабраў некалькі экзэмпляраў падпіскі.

Асноўныя моманты пляну працы Акруговага Т-ва: 1. Выданне зборніка „Бабруйшчына“. Падрыхтаваных матэрыялаў да зборніка яшчэ вельмі мала. 2. Абследаваць па акрузе каля 5 вёсак, вьсьветлішы, у якіх раёнах т-вы змогуць лёгка выканаць гэтую працу. 3. Яўрэйскай сэкцыі абследаваць два мястэчкі

акругі згодна праграме, якую ЦБК мае намер апублікаваць. Мясцэчкі намечаныя: Клічаў і Шчадрын альбо Сьвіслач. 4. Вырашыць у станоўчым сэнсе пытаньне з падпіскай на „Наш Край“ і падтрымаць правядзеньне Ўсебеларускай выстаўкі краязнаўчых зарысавак і фотографій. 5. Даць дырэктывы аб правядзеньні раённых краязнаўчых канфэрэнцый і падрыхтавацца да правядзеньня Акруговай канфэрэнцыі ў канцы красавіка ці ў траўні. 6. Апрацаваць тэмы лекцый па краязнаўстве, якія неабходна будзе прачытаць на акруговых настаўніцкіх курсах. 7. Выкарыстаць у краязнаўчых мэтах турызм і экскурсію, папулярываць гэтае пытаньне ў друку і вызначыць для экскурсантаў і турыстаў практычныя, краязнаўчыя заданьні.

Працы т-ва ў сучасны момант значна перашкаджае адсутнасьць самых мінімальних сродкаў нават на друкаваньне протоколаў і на перапіску з раёнамі і ЦБК. Ня глядзячы на паведамленьне ЦБК адносна зацьвярдзеньня пэўнае сумы за Акруговым т-вам, апошняе папершае не атрымала гэтага паведамленьня і падругое не дабілася яшчэ ад Акрфіна высвятленьня гэтага пытаньня.

Краёвы музэй у Бабруйску працуе яшчэ лепш, чым у мінулым годзе і абгаіцца новымі экспанатамі. Організаваўся новы адзел санпрасветы, дадзены новыя экспанаты па мясцовай фабрычнай прамысловасьці, па зоолёгіі, ботаніцы, архэолёгіі і г. д. Цікавы экспонат даў рабочы Рабкін, у якім паказана ўся вытворчасць Бабруйскага аддзяленьня Лесбелу, пачынаючы ад абодзьдзяў і канчаючы паштоўкай з фанеры.

Популярнасьць музэю надзвычайна расьце. Аб гэтым сведчаць шматлікія штодзённыя экскурсіі ад розных груп насельніцтва і вучнёўскай і комсамольскай моладзі. Экскурсіі лічаць абавязкам пакінуць свае нататкі ў кнізе музэю аб надзвычайных уражаньнях, якія выклікаў у іх музэй сваім усебаковым ахапленьнем жыцьця Бабруйску і Акругі. Популярны музэй і за межамі гораду. З далёкага Клічава нядаўна селянін Міхала Гавароўскі прывёз у музэй забітую ім у пачатку студзеня каля Клічава палярную саву —экзэмпляр надзвычайна рэдкі і цікавы. Палярная сава з поўначы пераходзіць троху на поўдзень толькі тады, калі на поўначы бываюць надзвычайна моцныя маразы, але вельмі рэдкі выпадак, каб яна залетала так далёка на поўдзень.

Рагачэўскае Раённае Т-ва Краязнаўства.

Т-ва налічвае 82 сябры, мае 12 гурткоў на раёне, краязнаўчы гурток пры пэдтэхнікуме і некалькі гурткоў пры сямігодках. Працы за апошні момант зусім не вялося. Рэгулярная краязнаўчая праца вядзецца толькі пры пэдтэхнікуме і адной з гарадзкіх сямігодкаў. Прычыны адсутнасьці краязнаўчай працы на

раёне ў адсутнасьці самага Праўленьня т-ва. Ад Праўленьня застаўся адзін толькі старшыня Праўленьня т. Салуноў, а сакратар перакінуты ў вёску і рэгулярную працу не вядзе. На раёне, можна думаць, некаторая краязнаўчая праца вядзецца. Так, ёсьць весткі, што ў м. Ціханічах ёсьць надзвычайна цікавыя краязнаўчыя матар'ялы і зборы ў аднаго настаўніка (прозьвішча, на жаль, не ўдалося даведацца). Там ёсьць пісьмовыя помнікі XVI-XVII ст. Аб гэтым гаварыў сябра т-ва Більдзюкевіч, які езьдзіў туды. Вядзецца яшчэ праца ў Гарадцы, дзе раней было раённае т-ва. Т-ва ня спыняе працы і цяпер. Праца гэта мае прыродазнаўчы ўхіл. Сталая краязнаўчая праца прыкметна толькі ў прыродазнаўчай галіне. Пры Рагачэўскім пэдтэхнікуме рэгулярна вядуцца мэтаролёгічныя і фэнолёгічныя нагляданьні. Пры ім ёсьць пачатак краязнаўчага музэю з прыродазнаўчымі ўхіламі. Музэй знаходзіцца ў зьвернутым стане і частка экспонатаў знікла.

Т-ва ня мае ніякіх плянаў працы. Апошні раз пасяджэньне Праўленьня адбылося ў кастрычніку м-цы. Краязнаўчая праца слаба папулярывавана. Краязнаўчы акты ў вельмі малы—Харэвіч, Вялічанскі, Більдзюкевіч, Салуноў. Гурток пры пэдтэхнікуме працуе на пляне. На вакацыі студэнтам дадзены заданьні на краязнаўчыя тэмы. Адна група студэнтаў узяла заданьне—абсьледаваць в. Збарава ў санітарна-бытовых адносінах.

15-і адбылася раённая настаўніцкая канфэрэнцыя, на якой быў заслуханы даклад інструктара ЦБК аб краязнаўчай працы на раёне і аб удзеле ў гэтай працы настаўніцтва. Пасьля канфэрэнцыі быў скліканы сход сяброў т-ва і на ім было абрана новае Праўленьне. Ці ўдасца новаму Праўленьню ажывіць працу—пакажа бліжэйшы час.

Парыцкае раённае Т-ва Краязнаўства.

Т-ва налічвае 48 сяброў. Праца на раёне не ахоплена, бо ня было да гэтага часу сталага Праўленьня. Зусім нядаўна Райком КПБ заўважыў гэта і прыняў меры для адшукаваньня праўленьня. Адшукалі толькі аднаго старшыню т. Гайдучэню, які досыць актыўна ўзяўся за справу. Цэнтр увагі старшыня т-ва зьвярнуў на вучняў сямігодкі. Пры ёй з'арганізаваўся гурток краязнаўства, які распрацаваў на вакацыі краязнаўчыя заданьні вучнямі. Гэтыя заданьні ўжо выкананы і далі нечаканыя вынікі—матар'ялы сабраны вельмі цікавыя і каштоўныя.

На гэты самы цялах становяцца і дзьве другія важныя школы Парыцкай школы сялянскай моладзі і яўрэйскай сямігодка.

У Парычах сталая краязнаўчая праца вядзецца толькі ў галіне мэтаролёгіі і фэнолёгіі. Існуе мэтаролёгічная станцыя і вызначаны два пункты для фэнолёгічных нагляданьняў.

18-І быў скліканы сход сяброў раённага т-ва, якія знаходзіліся ў мястэчку, і на сходзе быў заслуханы інструкцыйны даклад прадстаўніка ЦБК і абрана новае Праўленне. Сход прайшоў ажыўлена і цягнуўся каля 3-х гадзін. Апрача гэтага інструктар ЦБК зрабіў даклад на сходзе вучнёўскага краязнаўчага гуртка, якому была паказана прыкладная і пасьпярная для вучняў краязнаўчая праца ў розных галінах навукі.

Глускае раённае Т-ва Краязнаўства.

Раней т-ва вяло досыць прыкметную дзейнасьць: было сабрана шмат архэалёгічных экспонатаў, старых кніжак, фольклёрных матэрыялаў, ботанічных экспонатаў, былі зарэгістраваны ўсе помнікі старажытнасьці па раёне і г. д. Усё гэта або пераслана ў Баруэйскі Агульнаму музэй і ЦБК, альбо аддадзена ў музэй, які заснаваўся пры агроцэнтры м. Глуску. Цяпер-жа праца амаль што не вядзецца і з восені зусім ня было пасіджэньня Праўленьня, бо яно ў поўным складзе перавалася ў іншыя раёны. Застаўся адзін толькі старшыня Праўленьня т. Храмовіч, але ён працуе ў 16 в. ад м. Глуску у м. Гарадку. Уся перапіска з вышэйназначанымі краязнаўчымі арганізацыямі і вядзецца старшынёй т-ва з м. Гарадка. Там утвараецца як-бы новы цэнтр краязнаўчай працы па раёне. Сабраны ўжо некаторыя экспонаты па ботаніцы, заснаваны гурток пры сямігодцы. На раёне працуе яшчэ краязнаўчы гурток пры Карпілаўскай сямігодцы. Тва налічвае каля 35 сяброў. Ёсьць невялікія сродкі ад сяброўскіх узносаў. На іх будзе вылісаны „Наш Край“. Ёсьць надзея, што каля 4-5 экзэмпляраў „Нашага Краю“ будзе вылісана па раён.

Цяпер т-ва вызначыла два фэналягічных пункты і пры Гарадоцкай сямігодцы будзе яшчэ заснавана мэтаралёгічная станцыя.

У лютым м-цы будзе праведзена перарэгістрацыя сяброў т-ва і будзе абрана новае праўленне. якое вырашыць пытаньне, у якім месцы прызначыць раённы цэнтр краязнаўчай працы.

Праца школьна-краязнаўчага гуртка.

(Нова-Барысаў).

Школьна-краязнаўчы гурток Нова-Барысаўскае школы існуе трэці год. Цяпер у гуртку 54 вучні з 4, 5, 6 і 7 груп. Больш актыўна вядуць працу 5 і 6 групы.

Гурток мае бюро з 5 чалавек. Бюро вызначыла старшыню і сакратара.

Агульнае сход гуртка адбылася два разы ў месяц і два разы зьбіраецца бюро.

Бюро падрыхтоўвае абвештку агульнага сходу гуртка, праглядае з кіраўніком намераныя тэмы для самастойнага выкананьня.

На сходах зачытваюцца тэмы, вядзецца гутарка, што і як рабіць пры выкананьні заданьняў, а таксама вывады па выкананьні гэі ці іншай працы, яе дадатныя і адмоўныя бакі. Вядуцца гутаркі на агульныя тэмы аб краязнаўстве. Даручаюцца вучням даклады-падагульненьні аб праробленай працы.

У цяперашні час гурток вядзе наступную працу:

1. Вывучае народную мэдыцыну.
2. Вывучае прамысловасьць фабрычную і саматужніцкую.
3. Вывучае расьліннасьць гораду (дрэвы і хмызьнякі).
4. Вывучае санітарнае становішча гораду.
5. Вывучае сялянскую гаспадарку.
6. Зьбірае фольклёрны матэрыял.
7. Вядзе фэналягічныя запісы.
8. Вывучае % усходжасьці нашых збожжавых расьлін.
9. Вывучае мясцовую тэрміналягію.
10. Вывучае гістарычныя эпізоды з жыцьця Барысава ў часы окупацыі.
11. Вясною намечаны вучастак сенажаці для вывучэньня.

З пералічаных прац ужо выканана:

1. Сабрана часць лекваых расьлін.
2. Абсьледваны прадпрыемствы Н.-Барысава.
3. Апісана адна вясковая гаспадарка.
4. Зроблена экскурсія на ўсіх сальных і парках гораду з запісамі.
5. Запісана многа прымет, варажбы, загавораў, песень.

У мінулы год гурток быў разьбіты на дзьве часткі: культурна-гістарычную і географічна-прыродазнаўчую.

Цяпер гурток на часткі не падзелены. Зроблена гэта таму, што вучні ня могуць выбраць сабе сталую галіну працы, а зьбіраюць, што каму пападаецца, абы гэта адпавядала тэме.

Сябры гуртка, якія ня выканалі ніводнай працы або часткі на працягу месяца, механічна выбываюць з гуртка.

У. Уладзіміраў.

Беларускае краязнаўства па-за межамі БССР.

Апрача Беларускай Савецкай Соцыялістычнай Рэспублікі, беларусы жывуць у розных іншых частках Саюзу Савецкіх Соцыялістычных Рэспублік, у Латвіі, Літве і ў Заходняй Беларусі, якая цяпер пад Польшчай. Вывучэньне тэрыторый населеных імі, іхняга атачэньня і жыцьця наогул імі-ж самімі яшчэ амаль не наладжана. Да апошняга часу яны застаюцца аб'ектам, які вывучаюць іншыя, але ў вельмі слабой ступені вывучаюць сябе самі.

У суседніх саюзных рэспубліках белару-

скіх краязнаўчых арганізацый або беларускіх сэкцый агульных краязнаўчых гурткоў і таварыстваў няма. Найбольш актыўныя краязнаўцы-беларусы ўваходзяць у склад рускіх і украінскіх краязнаўчых аб'яднаньняў і працуюць тамака, даючы часамі вельмі каштоўныя вынікі яе. У Маскве, Ленінградзе і Кіеве пры розных беларускіх зямляцтвах існуюць гурткі краязнаўства, якія маюць мэтай мэталёгічную падрыхтоўку сваіх членаў і вывучэньне і дасьледваньне Беларусі іх пэўных частак яе. Дзякуючы матар'яльнай незабасьпечанасьці саміх гурткоў і іх членаў, дзейнасьць гэтых гурткоў выявілася ў вельмі слабой ступені.

У пэўнай меры гэтаму спрыяла і іх слабая сувязь з Цэнтральным Бюро Краязнаўства. Трэба думаць, што з часам гэтыя гурткі ўзмацняцца і стануць вельмі карыснымі колектыўнымі дзеячамі ў справе вывучэньня і дасьледваньня Беларусі.

Беларускае краязнаўства ў Латвіі, дзе налічваецца звыш 75.000 беларусаў, дасягнула пакуль што значных вынікаў у справе папулярызацыі ідэй вывучэньня беларусамі густа заселенымі імі тэрыторыямі, саміх сябе і свайго жыцця, а таксама ў галіне зьбіраньня краязнаўчых матар'ялаў. Гэтая праца канцэнтравалася вакол беларускіх школ, асабліва гімназій і рэдакцый, цяперка зачыненай газэты „Голас беларуса“. У апошнія часы праца вядзецца Беларускай Навукова-Краязнаўчым гуртком пры Таварыстве беларусаў-выбаршчыкаў у Сойм і інш. органы ў Латвіі. У паштовай скрынцы „Голас беларуса“, у замкнутых, зьмешчаных у ім рэдактарам яго, а таксама іншых, даваліся пэўныя заданьні і інструкцыйныя парадкі адносна фотографаваньня мясцовага краю і прысылкі фотографій, адлюстроўваючых гісторыю яго, зьбіраньне матар'ялаў аб катаваньні сялян памешчыкам Борхавым у 1838—1841 г.г. і паўстаньнях сялян, аб запісу народных паданьняў і наогул фольклёры, аб прысылцы апісаньня пляну возера да легенд аб ім і да т. п. Падымалася пытаньне аб арганізацыі злучанага беларускага хору, які-б праз пэўны час рабіў выступленьні ў розных гарадох Латвіі. Пры беларускай Дзьвінскай гімназіі быў арганізаваны фотгурток, які меў мэтай адлюстраваць жыцьцё беларусаў у Латвіі і іх атачэньне, як у сучасным, так і ў помніках мінулага. У газэце „Голас беларуса“, а пасья асобнай брошурай была выдадзена інструкцыя для зьбіраньня слоўніковых матар'ялаў мясцовай народнай беларускай мовы. У латвійскім беларускім зямляцтве ў Празе рыхтавалася праца „Латвійска-беларускія ўзаемаадносіны ў сьвэце гісторыі“. Пры беларускіх настаўніцкіх курсах у Рызе меўся арганізавацца краязнаўчы гурток.

За апошнія пяць год вучні беларускіх гімназій прадставілі на мясцовыя выстаўкі

шмат матар'ялаў, але няведама дзе яны загінулі. Каля 7 арыгінальных малюнкаў, што адлюстроўваюць мясцовы край, зьмешчана ў беларускіх выданьнях. У часопісе Люцынскай, цяперка зачыненай, беларускай гімназіі зьмешчана каля 70 запісаў фольклёру і народных паданьняў; у часопісе Дзьвінскай беларускай гімназіі „Школьная Праца“—каля 7 і ў газэце „Голас беларуса“—каля 10. Бясспрэчна, гэтыя запісы маюць пэўныя хібы, але бяз іх не абыйсься ніякаму дасьледчыку беларускага фольклёру. Навукова-краязнаўчым гуртком атрыманы слоўніковыя матар'ялы, большасьць якіх належыць Баркоўскаму з Краслаўкі. У газэце „Голас беларуса“ гуртком апублікавана праца „Рэлігійнае жыцьцё беларускага народу“. У сучасны момант друкуецца цікавая праца аднаго з членаў гуртка пад назваю „Беларусы ў Латвіі“ памерам каля 15 друкарскіх аркушаў. Гурток распачаў усебаковае апісаньне Латвіі, дзе беларусы жывуць шчыльна масай. Зроблена каля 5 экскурсій па Латвіі ў якіх прымалі ўдзел настаўнікі і вучні. Галоўнаю перашкодаю разьвіцьця краязнаўчага руху сярод беларускай нацыянальнай меншасьці ў Латвіі зьяўляецца матар'яльная беднасьць яе, ўціск беларускіх культурных арганізацый і ўстановаў уладаў і поўная адсутнасьць сувязі з цэнтрам беларускага краязнаўчага руху і адсюль—адсталасьць ад беларускай навукі наогул.

Ня глядзячы на даволі значнае разьвіцьцё беларускага друку ў Літве, беларускае краязнаўства тамака нават не распачалося. Выданыя вялікі том „гісторыі беларускай кнігі“, „руска-беларускі слоўнік“ і 12 нумароў часопісу „Крывіч“, якія маюць агульна-беларускае навуковае значэньне. У часопісе „Крывіч“, які ўжо больш ня выходзіць, амаль не спатыкаецца краязнаўчых матар'ялаў, якія-б апісвалі жыцьцё беларусаў у Літве, іх атачэньне і г. д. А ў апошні час нават правага кірунку беларуская навуковая праца ў Літве ўрадам спынена.

У Заходняй Беларусі змагаюцца за сваё існаваньне і ледзь дыхаюць дзьве краязнаўчыя ўстановы, а ўласна—Беларускае навуковае таварыства і музэй імя Луцкевіча.

Беларускае Навуковае Таварыства заснавана ў Вільні ў 1918 г. Мэтай яго зьяўляецца разьвіцьцё навуковай працы, абуджэньне зацікаваньня да навуковых досьледаў і папулярызацыя ведаў. Таварыства складаецца з сэкцый: музэйнай, мовазнаўча-тэрміналёгічнай і краязнаўчай. Таварыства падрыхтоўвае да друку свой першы штогоднік.

Беларускі музэй імя Яна Луцкевіча ў Вільні адчынены Беларускай Навуковым Таварыствам у 1921 годзе. Кіруе музэем Праўленьне Бел. Навуковага Таварыства

на чале з старшыняю Ант. Луцкевічам (за-раз у турме). Музей мае аддзелы: рукапісаў, бібліотэку, графікі і маляўніцтва, нумізматыкі, зброі, старадаўных тканін, народных вырабаў.

Польскі ўрад душыць беларускі народ у Заходняй Беларусі і ня спыніўся нават пе-

рад арыштам беларускага вучонага Антона Луцкевіча—старшыні Беларускага Навуковага Таварыства. Пры шматмільённай колькасці беларускага насельніцтва Заходняй Беларусі польскі ўрад не дазваляе мець ніводная дзейнае беларускае краязнаўчай арганізацыі.

Бібліографія.

Матар'ялы да бібліографіі па вывучэнні яўрэйскага насельніцтва мястэчак Беларусі*).

Агульная і справачная літаратура.

1. Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем. 16 томов. С.-Петербург.

2. Сборник материалов об экономическом положении евреев в России. т. т. I-III.

Издание Еврейского колонизационного общества. С.-Петербург—1904.

3. Русско-Еврейский архив. Документы и материалы для истории евреев в России. т. т. I-II-III—1882-1903.

4. Регесты и надписи. Свод материалов для истории евреев в России 80 г. — 1800 г. т. т. I-II-III (1899-1910-1913).

Издание Еврейского Историко-Этнографического Общества С.-Петербург.

5. Бершадский, С. А. — Литовские евреи. — Спб. 1883.

6. Областной Пинкос Ваада главных Еврейских общин Литвы. Собрание постановлений и решений Ваада (сейма) от 1623 до 1761 г. Текст с русским переводом д-ра И. И. Тувима, под редакцией... С. Дубнова. — Спб—1909 г.

7. История еврейского народа. Том XI, — История евреев в России. Том I.

Издание т-ва „Мир“ Москва. 1914.

8. Гессен, Ю. И. — История еврейского народа в России. т. т. I-II.

9. Казенные еврейские училища. Том I под редакцией Лозинского, С. Г. со вступительной статьей Гинзбурга, С. М. Петербург. 1920.

10. Гинзбург, С. М. — Отечественная война 1812 года и русские евреи.

Изд-во „Разум“. Спб. 1912.

11. Кооперация среди евреев (по данным 1911 и 1912 г. г.).

Составл. под ред. И. А. Блюма и Л. С. Зака.

Кредитная кооперация. Снабжение и сбыт. Спб. 1913.

12. Биншток, В. И. и Новосельский, С.

Материалы по естественному движению еврейск. населения в Европ. России за 40 лет (1867-1906 г. г.).

Петроград. 1915.

13. Никитин, В.

Еврейск. земледельч. колонии в Западн. крае.

Восход. 1890—I, II, III, IV, VIII, IX; 1891—X, XI; 1892-VI, X; 1893-II, III, VI, VII, X-XII.

14. Справочная книга по вопросам образования евреев. Издание о-ва распространения просвещения между евреями. С.-Петербург. 1901.

15. Материалы по вопросам профессионального образования и поощрения ремесленного труда среди евреев в России.

Труды совещания членов комиссии при о-ве распространения просвещения между евреями, с участием местных деятелей (декабрь 1903 - январь 1904 г.).

Издание Еврейского Колонизационного Общества.

С.-Петербург. 1905.

16. Еврейское местечко в революции. Очерки под редакцией проф. В. Г. Тана-Богораза. Ленинград. 1926 г.

Па гісторыі і эканоміцы паасобных губарань і паселішч.

1. Ан-ский, С. А.

1910.—Из Легенд о Мстиславском деле.

Пережитое. Том II. С.-Петербург. 1901.

*) Лічым патрэбным падкрэсьліць наступнае: а) Сьпіс ахапляе ў межах был. губарань— Віцебскай, Менскай і Магілёўскай. б) Сьпіс уключае тыя матар'ялы, якія зьяўляюцца неабходнымі пры вывучэнні нашых мястэчак. в) У дадзены сьпіс уключаны толькі выданыя на расійскай мове.

2. Бейлин, С. Х.
1910.—Переписка между Бухарскими и Шкловскими евреями 1802 г.
Пережитое. Том II. С.-Петербург. 1910.
3. [. . .]
1911.—Библиотечное дело в Шклове.
- ✓ Вестник о-ва распространения просвещения между евреями в России. 1911 г. Книга № 5 (март). Стр. 128-129.
4. Вино-Сухаров.
1876.—В тысяча первый раз (по поводу сочинения „Шкловское убийство“, Киев. 1874 г.).
Новороссийский телеграф. 1876. № 556.
5. Военский, К.
1906.—Наполеон и Борисовские евреи в 1812 г. Эпизод из истории отечественной войны. Спб. 1906.
- 6-а. Военский, К. А.
1906.—Наполеон и Борисовские евреи в 1812 г.
Военный сборник. 1906. № 9.
6. Гесен, Юлий.
1910.—„Мстиславское буйство“ (по архивным материалам).
Пережитое. Том II. С.-Петербург. 1910.
7. Гессен, Ю. И.
1902.—К истории средневековых обвинений (Сенненское дело 1799).
Восход. 1902. IV.
8. Гуревич, С. М.
1903.—Письма из Могилевск. губернии.
Хрон. Восхода. 1903. №№ 7, 8.
9. Г. Н.
1864.—Евреи арендаторы в Могилевской губ.
Могилевск. Губернск. Ведом. 1864. № 46.
10. Дубнов, С.
1894.—Белорусский кагалный Сейм („Белорусская синагога“).
Восход. 1894. кн. IV.
11. Дубнов, С. М.
1893.—Исторические сообщения. V. „Первые еврейские колонисты из Белоруссии“ (1808).
Восход. 1893. кн. VIII (август).
12. Дубнов, С. М.
1899.—Из хроники Мстиславской общины (очерк).
Восход. 1899. Книга 9.
13. Дубнов, С.
1894.—Историч. Сообщения (кагалный устав м. Петровичи).
Восход. 1894. кн. II.
14. [. . .]
1882.—Дело о мешанине Богузо (о „Шкловском“ убийстве). Приложение (перепечатано из голоса 1876 № 68).
„Книга Кагала“—Я. Брафмана. Изд. 2-е. Часть I. С.-Петербурга. 1882.
15. [. . .]
✓ 1912.—Еврейские библиотеки в Могилевской и Витебской губ. в 1911.
- ✓ Вестник о-ва распространения просвещения между евреями в России. 1912. № 16 (октябрь) стр. 37—55.
16. Жуковский, Э.
1882.—Еврей („Этнографический очерк“). Опыт описания Могилевской губернии...
А. С. Дембовецкого. Книга I. Стр. 694—782.
17. Зеленский, И.
1861.—Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Минская губ. (Еврейская торговля).
Часть II. Стр. 375—383. Спб. 1861.
18. Зеленский, И.
1862.—Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Минская губ. (Еврей-земледельцы).
Стр. 613—618. Спб. 1862.
19. [. . .]
1870.—Изуверство евреев в Шклове (корреспонденция).
Могил. губ. Ведом. 1870. № 26.
20. [. . .]
1870.—Из Шклова о кагале (корреспонденция).
Могил. губ. Ведом. 1870. № № 66, 70.
21. [. . .]
1877.—Кагалный страшный суд евреев над евреем: Шкловское убийство.
Киев. 1877. 61 стр.
22. Каган, М.
1910.—К пророчеству о Бонпарте—сообщение („пророчтва“, па думцы аўтара, вядзе сваё пахаджэньне з Шклова).
Еврейская Старина. 1910.
23. Каган, Г. В.
1905.—К устройству еврейской школы Керамики (в Могилевской губ.). Доклад Г. В. Кагана.
Материалы по вопросам профессионального образования и поощрения ремесленного труда среди евреев в России. Труды совещания членов комиссии при о-ве... (декабрь 1903.—Январь 1904 г.).
Издание Евр. Колониал. о-ва. С.-Петербург. 1905.
24. Кацнельсон, А.
1910.—Рассказ моей бабушки (да гісторыі яўрэяў Бабруйска і Шчэдрына).
Еврейская старина. 1910. Вып. 4.
25. Кацнельсон, А. И.
1912.—(Еврей в войне 1812 года). Жертвы войны в Белоруссии.
Еврейская Старина. 1912 стр. 85.
26. Каценеленбоген, С.
1880.—Еврей Минской губернии.
Русский Еврей. 1880. № 21.
27. Коган, Давид.
1911.—Московский разгром Быхова в 1659 г. (с прибавлениями С. Д.).
Еврейская Старина. 1911. стр. 114.

28. Коробков, Х.
1912.—Перепись еврейского населения Витебской губернии в 1772 г. (по архивным источникам).
- Еврейская Старица. 1912. Стр. 164.
29. Кренке, В.
1881.—Свежо предание, да верится с трудом (о роли евреев в истории Шамовского Ссудо-сберегат. Товарищества Мстиславск. уезда, Могил. губ.).
Новое время. 1881. № 1892.
30. Лебедев, Л.
1865.—О казен. еврейск. училищах в Витебской губ.
Журн. Минист. Народн. Просвещ. 1865. ч. СХХII. Стр. 105.
31. Лодзинский, П.
1885.—Корresp. из Витебска (из школьн. статист. Витебск. губ.).
Нед. хроника Восхода. 1885. № 45.
32. Лурье, О.
1889.—Дубровенские еврей-кустари (экономич. заметка).
Восход. 1889. кн. 9 (сентябрь).
33. Лурье, О. Д.
1890.—Дубровенские еврей-кустари. Отд. изд. Москва. 1890. 27 стр. in 32°.
34. Лурье, Евг.
1909.—По поводу кн. Рохлина „м-ко Краснополье“ (рецензия).
Еврейский Мир. 1909. Сентябрь.
35. М. В.
1885.—О кустарной промышленности в Дубровне (артикул).
Экономический журнал. 1885 г.
36. М. В.
1886.—Еврей-кустарь.
Экономический журнал. 1886. 12.
37. Магидов, А.
1861.—Нечто о Шклове.
Рассвет. орган Русских евреев. 1861. № 44.
38. Марек, П. С.
1910.—Народный вариант одной драмы „Ahashnuegrosch-spiel“ [паходзіць з м. Шклова].
Пережитое. Том II. Спб. 1910.
39. Марек, П.
1903.—Страница из жизни Горецкой еврейской общины.
Восход. 1903. кн. 5.
40. Марек, П.
1903.—Белорусская синагога и ее территория—историческое сообщение.
Восход. 1903. кн. 5.
41. Марек, П. С.
1909.—Постановление Круглянского кагала о медной монете и о лаже.
Еврейск. Старица. 1909. I. 110.
42. [. . .]
1922.—Материалы об антиеврейских погромах. Серия I-ая. Погромы в Белоруссии. Вып. I-й. Погромы, учиненные белополяками (официальные документы, обследования и свидетельские показания).
Москва. 1922.
43. [. . .]
✓ 1910.—Материалы по еврейскому школьному делу (школьное дело в Лепельском уезде Витебской губ.: Лепель-Бешенковичи-Чашники-Кубличи-Ушачи-Бочейково).
Вестник о-ва распространения просвещения между евреями в России. 1910. № 1 (ноябрь).
44. Машкилейсон, А.
1882.—Корresp. из Минска (о евреях земледельцах Минской губ.).
Нед. хроника Восхода. 1882. 10, 14.
45. Мстиславский, С.
1886.—Евреи в Могилевской губ. (историч. очерк, преимущественно по сочин. Дембовецкого).
Восход. 1886. 9.
46. Н. В. Г. (Вильно).
1890.—Дубровенская кустарная промышленность (артикул).
Восход. 1890. Октябрь.
47. Н. К.
1866.—Заметка о Борисове и его уезде.
Минск. Губернск. Ведом. 1866. № 29.
48. [. . .]
1869.—О современном состоянии еврейского образования в Могилевской губ.
Виленский Вестник. 1869. № 47.
49. [. . .]
1874.—О переписи еврейск. населения в Витебской губ.
Виленский Вестник. 1874. № 261.
50. [. . .]
1875.—О переписи еврейского населения в Мозырском уезде.
Виленский Вестник. 1875. № 1.
51. [. . .]
1874.—О переписи еврейского населения в Минской губернии.
Виленский Вестник. 1874. № 267.
52. [. . .]
1884.—Об отбывании воинской повинности евреями по наблюдениям в Минском уезде Минской губ.
Русь. 1884. № № 3, 10, 12.
53. П. В.
1863.—Несколько слов о евреях Могилевской губ.
Киевский телеграф. 1863. № 17.
54. [. . .]
1870.—Падение еврейск. кагала в Шклове.
Могил. Губерн. Ведом. 1870. № 59.
55. Паперно, А.
1910.—Из Николаевской Эпохи. Воспоминания [апісаньне яго роднага мястэчка Кяпыля на Случчыне ў палове XIX стагодзьдзя].
Пережитое. Том II. С.-Петербург. 1910. Том. III. С.-Петербург. 1911.

56. [. . .]
1874.—Перепись евреев (письмо из Мозыря).

Неделя. 1874. № 51.

57. Розенблюм, А. Г.

1905.—О Дубровенской ткацкой фабрике.

Доклад А. Г. Розенблюма.

Материалы по вопросам профессионального образования и поощрения ремесленного труда среди евреев в России.

Труды совещания членов комиссии при о-ве... (декабрь 1903.—Январь 1904 г.).

Издание Еврейск. колонизац. о-ва. С.-Петербург. 1905.

58. Рохлин, Л.

1905.—Очерк санитарного состояния хедеров местечка Краснополя, Могилевской губернии.

Еврейская жизнь. 1905. № 7 (июль).

✓ 59. Рохлин, Л. Л.

1909.—Местечко Краснополье Могилевск. губернии.

Опыт статистико-экономического описания типичного местечка, черты еврейской оседлости. С.-Петербург. 1909.

Еврейское колонизационное общество. Статистико-экономические очерки и исследования. Выпуск 4.

60. С. М.

1890.—Рецензия на кн. Лурье, О. Д. „Дубровинские евреи-кустари“. Москва. 1890. Восход. 1890. кн. VIII.

61. Сементовский, А.

1868.—Статистические сведения о продаже питей в у. у. г. г. Витебской губернии и об участии в этом евреев.

Витебск. Губерн. Ведом. 1868. № 67.

62. Сиротинер.

1926.—Из жизни „Воздухотреста“. Еврейское население местечка Сиротино.

Еврейское местечко в революции. Очерки под редакцией проф. В. Г. Тана-Богораза. Ленинград. 1926.

✓ 63. Срагович, М. М.

1927.—Яўрэйскае насельніцтва Горацкага раёну (мінулае і сучаснае). Кароткі гістарычны, сацыяльна-эканамічны і культурна-бытавы агляд.

Працы навуковага таварыства на вывучэнні Беларусі пры Беларускай Дзяржаўнай Акадэміі Сельскае Гаспадаркі. Том III.

Горкі. БССР. 1927.

Таксама—асобная адбітка.

64. Субботин, А. П.

1888.—В черте еврейской оседлости. Орывки из Экономич. исследований в Западной и Юго-Западной России за лето 1887 г.

Вып. I-ый. Минск, Вильна, Ковна и их районы.

Спб. 1888. 148 ст.

65. Топоровский, Б.

1916.—Сведения о евреях Могилевского края (1599 и 1697 г. г.).

Еврейская Старина. 1916 г. стр. 320.

66. Тривус, М.

1912.—Ритуальные процессы дореформенного русского суда.

Гл. III. „Ритуальное“ дело, происходивш. в Борисове в 1833 г.

Еврейская Старина. 1912.

67. [. . .]

1874.—Убийство, совершено. Шкловским кагалом.

Киевлянин. 1874. № 58.

68. [. . .]

1901.—Учебный план мужского одноклассного училища в м. Краснополье, Могил. губ. (Утвержден попечителем Виленск. Учили. Окр. 8 ноября 1895).

Справочная книга по вопросам образования евреев. Издание Опе. С.-Петербург. 1901. Стр. 164-165.

69. Цинберг, С.

1928.—Шклов и его „просветители“ конца XVIII века.

Еврейская Старина. Ленинград. 1928.

70. Э-н, Ш.

1874.—Фельетон (о Койдановском падике). Виленск. Вестник. 1874. № 252.

✓ 71. Эйзенбет, И. Г.

1905.—По Могилевской губернии (путевые впечатления).

Хроника Восхода. 1905. № № 46, 47-48.

А. Д. Палес.

Выдавец—Інстытут Беларускае Культуры.

Рэдактар—З. Бядуля.

Члены Рэдакцыі: { М. Бялуга.
А. Казак.
М. Каспяровіч.